IVAN DUJMOVIĆ

POVIJEST ZAVALJSKE ŽUPE

IVAN DUJMOVIĆ: POVIJEST ZAVALJSKE ŽUPE

NAKLADNIK

Udruga umjetnika "August Šenoa" Zagreb

GLAVNI UREDNIK:
mr. Ivan Dujmović

TEHNIČKI UREDNIK:
graf. ing. Goran Jerkić

RECENZENTI

Prof. dr. sc. Vlado Pandžić, akademik prof. dr. sc. Andrija Bognar,
msgr. dr. sc. Mile Bogović, mr. sc. Zdravko Dizdar

LEKTURA

Zrinka Dujmović

FOTOGRAFIJE I LIKOVNI PRILOZI

Fra Petar Žagar, Martin Hećimović, Mate Baričević,
Ivan Dujmović (autor knjige), nepoznati autori
crteži - Stipe Tomljenović

TISAK:
STAJER-GRAF d.o.o., ZAGREB

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 262.2(497.6 Zavalje) (091)
908 (497.6 Zavalje)

Dujmović, Ivan
Povijest zavaljske župe / Ivan Dujmović ; < fotografije Petar Žagar ... <et al> crteži Stipe Tomljenović - Zagreb : Udruga umjetnika August Šenoa, 1999. - 238 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka Naša riječ ; knj. 76)

Bibliografija: str. 229-236. - Summary ; Zusammenfassung.

ISBN 953-6247-47-X

990719078

Naslovnica
Zavalje na razglednici s početka XX. stoljeća

Zadnja strana
Župna crkva Sv. Franje Asiškoga u Zavalju, izgrađena godine 1816., snimljena neposredno prije nego što su je 11. studenoga 1994. spalili lički Srbi.

Ivan Dujmović

POVIJEST ZAVALJSKE ŽUPE

Udruga umjetnika »August Šenoa« Zagreb

ZAGREB, 1999.

Djelo posvjećujem roditeljima
za trud i ljubav koju su mi dali u životu.

KAZALO

PROSLOV 9
PLJEŠIVICO 11
I. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ, SMJEŠTAJ, VELIČINA I GRANICE 13
II. PRIRODNA OSNOVA 15
1. GRANICE U PODRUČJU LIČKE PLJEŠIVICE 15
2. GEOLOŠKI SASTAV, GRAĐA I TEKTONSKA STRUKTURA 18
3. RELJEF 21
4. GLAVNI OBLICI RELJEFA 24
5. PODNEBLJE 26
6. VODE 28
7. BILJNI POKROV 29
III. NASELJA 32
1. NASELJA ZAVALJSKE ŽUPE 32
2. ZAVALJE 33
3. VUČJAK 41
4. SKOČAJ 42
5. MEĐUDRAŽJE 44
6. BALJEVAC 44
IV. GOSPODARSTVO 47
1. GOSPODARSTVO ZAVALJSKE OPĆINE 47
2. PLANINSKI UZGOJ-IZGON BLAGA U PLJEŠIVICU 49
3. ŠUMARIJA U ZAVALJU 49
4. TVORNICA »GYRODAL« U BALJEVCU - PRVI INDUSTRIJSKI POGON U OPĆINI 55
5. RUDARSKI PODUZETNICI U TVORNICI »GYRODAL« U BALJEVCU 56
6. METEOROLOŠKA POSTAJA U ZAVALJU 58
V. PROMET 60
1. PROMET 60
2. CESTE 61
3. POŠTA I POŠTANSKI PROMET 63
4. TRGOVINA 64
VI. ZAVALJSKA ŽUPA - POVIJESNI RAZVOJ 66
VI.1. ZAVALJSKA ŽUPA - DIO VOJNE KRAJINE 66
1.1. Podplješivički kraj u XVIII. stoljeću 66
1.2. Zavalje - važno pogranično središte 67
1.3. Kordun 70
1.4. Satnija 72
1.5. Kućna zadruga 74
1.6. Raštel 75
1.7. Sanitarni kordon 79
1.8. Pošasti 80
1.9. Zavalje tijekom okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878. 81

VI.2. ZAVALJSKA ŽUPA - OPĆINA OD 1918. DO 1945 85
Zavalje u Kraljevini Jugoslaviji (1918.-1945.) 85
2.1. Upravne promjene na području zavaljske općine 85
2.2. Otpor žitelja zavaljske župe velikosrpskoj politici 85
Zavalje u sastavu NDH (1941.-1945.) 88
2.3. Zavalje u sastavu NDH 88
2.4. Pad Zavalja u partizanske ruke 1942. 90
2.5. Obrana Zavalja 3. studenoga 1942. 92
2.6. Partizanska vlast od 3. studenog 1942. do 28. siječnja 1943. 95
2.7. Ponovna uspostava vlasti NDH na području zavaljske općine (1943.-1945.) 99
Tko zna 102
VI.3. RATNE I PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA ZAVALJSKE ŽUPE 103
3.1. Ratne i poratne žrtve Drugog svjetskog rata zavaljske župe 103
3.2. Veliki Skočaj 110
3.3. Mali Skočaj 116
3.4. Međudražje 118
3.5. Zavalje 120
3.6. Baljevac 127
VI.4. DOMOVINSKI RAT 131
4.1. Domovinski rat 131
4.2. HVO - organizirana obrana 133
4.3. Dolazak Službene hrvatske delegacije u opkoljeni Bihać 17. veljače 1995. 134
4.4. Bojovnici HVO - žrtve rata 136
4.5. Civilno stanovništvo - žrtve rata 137
VII. KATOLIČKA ŽUPA OD SVIŠTOVSKOG MIRA GODINE 1791. DO 1999. 139
1. ZAVALJSKA ŽUPA OD KNINSKE DO RIJEČKO-SENJSKE NADBISKUPIJE 139
2. ŽUPNICI TEMELJ DUHOVNOG, KULTURNOG KAO I SVEKOLIKOG ŽIVOTA ZAVALJSKE ŽUPE 141
3. SVEĆENICI IZ ZAVALJSKE ŽUPE 155
4. ČASNE SESTRE ZAVALJSKE ŽUPE 157
5. ŽIVA CRKVA 160
6. ŽUPNICI U ŽUPI SV. FRANJE ASIŠKOG NA ZAVALJU OD GODINE 1799. DO 1999. 170
VIII. ZAVALJE - OPĆINSKO SREDIŠTE 171
1. STO GODINA POSTOJANJA ZAVALJSKE OPĆINE 171
2. UPRAVNA OPĆINA ZAVALJE OD UTEMELJENJA GODINE 1872. DO 1918. 174
3. OPĆINSKI NAČELNICI U ZAVALJU 176
IX. STANOVNIŠTVO ZAVALJSKE ŽUPE 178
1. NASELJAVANJE ZAVALJSKE ŽUPE 178
2. DEMOGRAFSKO KRETANJE STANOVNIŠTVA 182
X. GOVOR PODPLJEŠIVIČKIH SELA ZAVALJSKE ŽUPE 188
1. GOVOR PODPLJEŠIVIČKIH SELA ZAVALJSKE ŽUPE 188
2. OSOBITOSTI GOVORA SELA ZAVALJSKE ŽUPE 189

XI. ŠKOLSTVO 196
1. ŠKOLA U ZAVALJU GODINE 1836. 196
2. UČITELJI U ZAVALJSKOJ ŠKOLI 197
3. ŠKOLA U VELIKOM SKOČAJU GODINE 1874. 199
4. ŠKOLA U BALJEVCU GODINE 1902. 200
XII. ZAVALJE - SREDIŠTE DRUŠTVENIH ZBIVANJA 201
1. ZAVALJE - SREDIŠTE DRUŠTVENIH ZBIVANJA 201
2. MATICA HRVATSKA 203
3. LUKA MARJANOVIĆ 204
4. MILAN OGRIZOVIĆ 207
5. IVAN DEVČIĆ 208
XIII. BAŠTINA - ŽIVOTNI OBIČAJI 210
1. ROĐENJE DJETETA 210
2. SVADBENI OBIČAJI 211
3. OBIČAJI O SMRTI 213
4. GODIŠNJI OBIČAJI 214
5. NARODNA NOŠNJA 215
6. NARODNE PJESME 218
SAŽETAK 223
IZ RECENZIJA 226
VRELA I LITERATURA 229
BILJEŠKA O PISCU 237

PROSLOV

Das Wahre ist das Ganze
Hegel

Monografija »Povijest zavaljske župe« plod je višegodišnjeg rada autora, a nastala je i poticajem sadašnjeg župnika u Čuntiću, rodom iz Zavalja, fra Petra Žagara. Naime, fra Petar Žagar prikupljao je i prikupio nešto dokumentacije, kako tekstualne, tako i likovne (a posebno sakralne) o zavaljskoj župi. Istu je dao gospodinu Vatroslavu Frkinu (*Naceku*) u Samoboru, u nadi da će gospodin Frkin napisati povijest zavaljske župe. Međutim, gospodin Frkin godine 1995. odlazi u Ivanić Grad. Poznavajući me kao prosvjetnog djelatnika u Samoboru, kao pisca, te kao hrvatskog domoljuba, pjesnika i znanstvenika kojega posebno zanima zemljopisna i povijesna istraživačka problematika, ali i opće kulturološke teme, te kao i moja politička nastojanja u stvaranju novoga ustroja hrvatske vlasti tijekom i nakon izbora godine 1990.; zamolio me je, predložio mi, znajući da sam rodom iz Bihaća, dakle u neposrednoj blizini zavaljske župe, da ja pišem o povijesti zavaljske župe. Kako sam zanimanjem vezan, kao profesor povijesti, zemljopisa i hrvatskog jezika za takve i slične teme, prihvatio sam prijedlog. Gospodin Frkin dao mi je i nešto materijala kojega mu je dao gospodin Žagar. Kasnije, suradnja s fra Petrom Žagarom bila je dobra. Zajednički smo posjetili knjižnicu u Senju, te sjemenište na Trsatu u Rijeci, s ciljem prikupljanja dokumentacije o zavaljskoj župi.

U daljnjem radu, prikupljajući dokumentaciju, spoznao sam da pisati o zavaljskoj župi samo s crkvenog stanovišta jest samo torzo, koji ne daje cjelovitu sliku o životu na tom prostoru. Jer zavaljska župa, glede svog povijesnog razvoja, zaslužuje cjelovitiji prikaz. Stoga sam odlučio napisati monografiju o župi koja uistinu to i zaslužuje.

Zavaljska župa na temelju povijesnog iskustva upućuje na čimbenike koji su izravno utjecali na sudbinu tamošnjeg hrvatskoga puka, poglavito od godine 1918. do naših dana. Zemljopisni položaj, narodnosni sastav, okruženje te političke igre, uzroci su stalnih emigracija Hrvata s tog područja.

Stoga, potrebno je zaustaviti te negativne procese na dobrobit tamošnjih Hrvata kako bi opstali »svoji na svome«, jasno, uz pomoć ne samo Bosne i Hercegovine, već i Republike Hrvatske. Imajući u vidu specifičnu i složenu problematiku ovoga područja i danas, glede neriješenog pograničnog spora između Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatske, želio sam dati što cjelovitiju sliku u uzročno-posljedičnim svezama. Jer, istina je u cjelini, veli Hegel.

Rad na takvoj temi zahtijevao je puno više vremena i angažiranja. Nadalje, takav pristup temi zahtijevao je suradnju s nizom ustanova i pojedinaca. Pored dobre suradnje s fra Žagarom, značajna je suradnja i sa Zavičajnim klubom »Lička Plješivica«, a pogotovu s njegovim predsjednikom Martinom Hećimovićem. Suradnja s diplomiranim inženjerima »Hrvatskih šuma« p. o. Zagreb, gospodinom Božom Šestanom u Zagrebu, Markom Vukelićem iz Otočca, te magistrom Robertom Ojurevićem iz Gospića, omogućila mi je temeljitiji uvid u gospodarske prilike zavaljske župe, posebno u području šumarstva. Nezaobilaznu mi je pomoć u radu na temi pružio i Hrvatski državni arhiv, a posebno gospodin prof. Milan Pojić.

Rad na spomenutoj temi uključivao je i obilazak i poznavanje terena. U ovome su mi puno pomogli gospoda Bernardo Jurlina, veleposlanik u Hrvatskom konzulatu u Bihaću, te Ivan Prša, zapovjednik GS HVO Bihać, s kojim sam osobno obilazio teren.

Posebno se zahvaljujem recenzentima knjige na vrijednim savjetima: prof. dr. sc. Vladi Pandžiću na recenziji cijeloga rada, akademiku prof. dr. sc. Andriji Bognaru na recenziji I., II., IV. i IX. poglavlja, dr. sc. Mili Bogoviću, pomoćnom biskupu riječko-senjskom na recenziji VII. poglavlja, te mr. sc. Zdravku Dizdaru na recenziji povijesnih tema od 1918.-1995. (VI.1., VI.2. i VI.3.).

Ovom se prilikom zahvaljujem svima koji su mi omogućili korištenje podataka, prenošenjem osobnih iskustava i spoznaja, te na drugi način pomogli u sagledavanju problematike.

Uz najbolju volju i trud, nije uvijek bilo moguće iz objektivnih razloga spomenuti mnoge događaje i osobe koje to zasigurno zaslužuju, a za koje trenutno nisam mogao naći dokumente i podatke. Zato se ispričavam svima onima koji o njima eventualno znaju, možda imaju određene podatke, fotografije i dokumente, te ih molim da mi o tome jave, kako bih to mogao unijeti među ispravke, te eventualno u novo, dopunjeno izdanje ove knjige. Isto tako, molim i sve one koji imaju dopune i opaske na tekst u svezi pojedinih događaja i osoba, da ih pismeno pošalju autoru, s eventualnim dokumentima, fotografijama i svjedočenjima sudionika. Autor će im svima biti zahvalan.

PLJEŠIVICO

Plješivico goro previsoka
hrvatska si rana preduboka.
Gdje su tvoji sini domovine;
niti groba više za njih nije.

Plješivico, goro naša mila,
nestalo je dimnjaka i dima.
Ognjišta su utrnjena davno;
do Dunava sve je sada ravno.

Pjesme nema na usnama tvojim,
od jutra do mraka krunica se broji.
Odnijeli su mutni vali Une;
tvoje želje, nade, sad su trnja pune.

IVAN DUJMOVIĆ

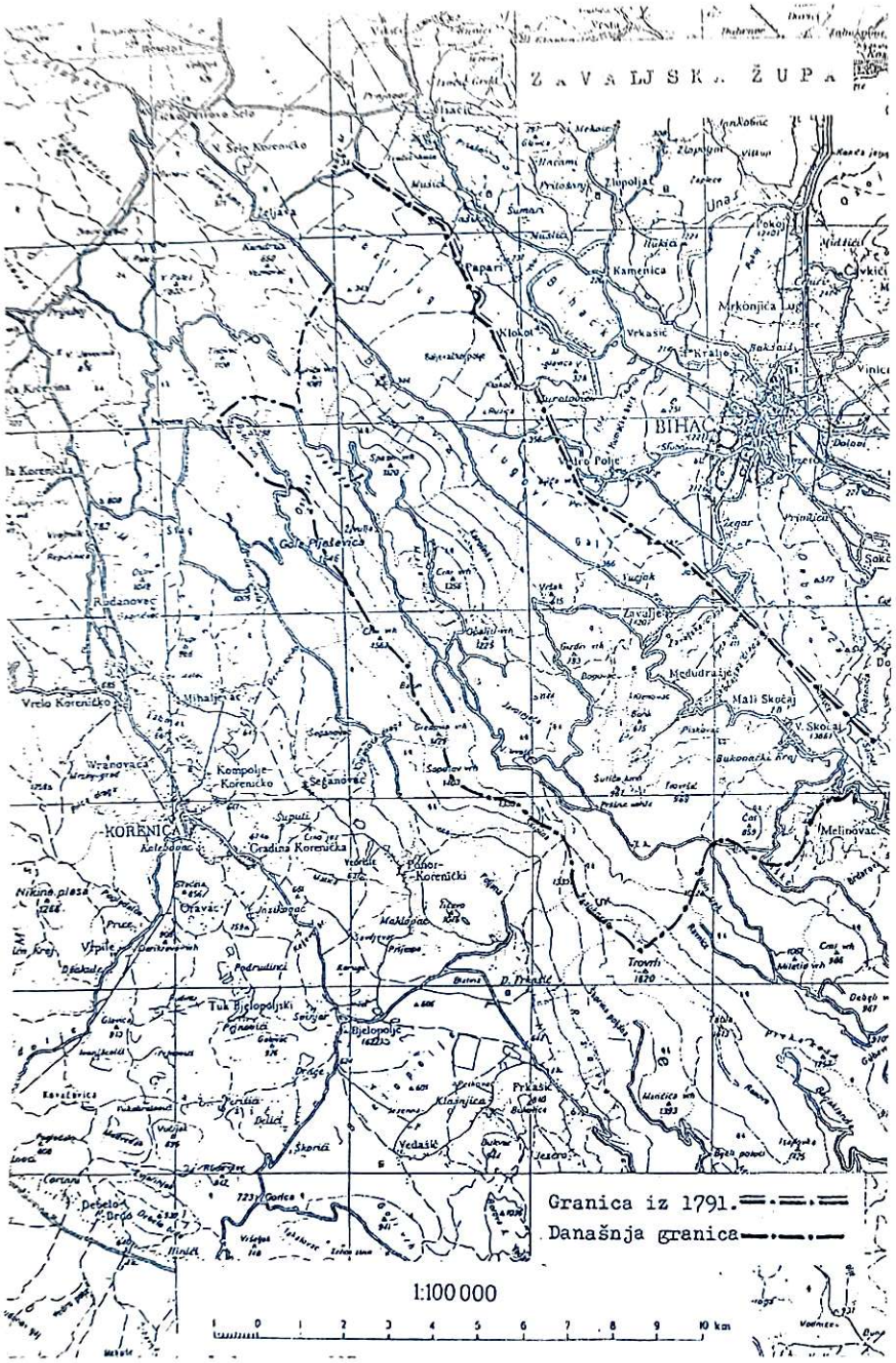

I. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ, SMJEŠTAJ, VELIČINA I GRANICE

Nekadašnja zavaljska općina, a današnja župa, smještena je na krajnjem jugoistočnom dijelu vapnenačke zaravni, jedne od najizrazitijih u dinarskom kršu, a koja se pruža između Ličke Plješivice na jugozapadu i doline Une na sjeveroistoku. Reljefno, prostor pripada Dinarskoj megageomorfološkoj regiji, i to zoni Vanjskih Dinarida.

Unsko-koranska zaravan (Roglić...1951.) lijeve obale Une, gdje je smještena zavaljska župa, široka je 1-3 kilometra. Planinski hrbat Plješivice, njegov sjeverozapadni dio, koji se visoko izdigao i Unsko-koranska zaravan, na kojoj je smještena zavaljska župa, na uskom platou tzv. *Suhog Korduna*, u prirodno zemljopisnom pogledu predstavljaju cjelinu. S toga je i logično, taj izduženi prostor, dug 15-tak kilometara, a širok do 3 km, promatrati u sklopu Plješivice kao jedinstvene prirodne cjeline.

Na jugozapadnom dijelu Unsko-koranske zaravni izdiže se hrbat Plješivice s nadmorske visine od 300-500 metara. Nasuprot s ličke, jugozapadne strane, izdiže se iznad niza zavala, polja u kršu; koja čine Koreničko, Bijelo i Krbavsko polje.

Na sjevernom dijelu između Ličkog Petrova Sela i Zavalja kontakt gore i Unsko-koranske zaravni reljefno je jasan, dok se jugoistočno od Zavalja ova izrazitost gubi. Takav geomorfološki položaj opisanog područja, smještenog između Unske doline na jugoistoku i visokih zavala, polja u kršu; Koreničkog i Bilopoljskoga na sjeverozapadu, definiran je nizom posebnosti.

Plješivica ima dinarski smjer pružanja; SZ-JI. U tom smjeru proteže se na sjeveru od Ličkog Petrovog Sela i Priboja na jug sve do sedla Kuk; na prijelazu Udbina-Donji Lapac. Ovako omeđena, Plješivica zaprema površinu od 453 km^2. Dužina planinskog hrpta je 43 kilometra, a najveća širina mu je 18 kilometara (Mirković...1963.). Zavaljska župa, kako je već rečeno, smještena je na sjeveroistočnom podnožju Ličke Plješivice; na Unsko-koranskoj zaravni. Današnja granica prema Bihaću, odstupa od granične crte, koja je utvrđena na temelju povijesnog sporazuma, Svištovskog mira iz godine 1791.

Bivšu zavaljsku općinu, u prošlosti, sačinjavale su četiri katastarske općine: Melinovac, Skočaj, Zavalje i Baljevac; koje su zajedno zapremale 105,09 km^2 ili točnije 105.106,4 m^2 (Repertorij...1892.). Nakon Drugog svjetskog rata izdvojen je iz zavaljske općine Melinovac, pa joj je površina smanjena na 84,16 km^2 (Grupa autora...1996.).

Naziv

Današnji naziv gore poznat je još od XVI. stoljeća. Među ostalim spominje ga na svom zemljovidu Hrvatske i Glavač (Glavach...1937.). Stariji nazivi su Gvozd ili Vražji vrtal. Danas su u literaturi i na zemljovidima prevladali nazivi Plješîvica i Plješêvica. Međutim, Bach (1853.) je isključivo naziva Pliševica, onako kako su je nazivali i stariji žitelji podplješivičkih sela, poglavito Skočaja, Baljevca...

Prema mišljenju znanstvenika, današnje ime gore potječe od riječi *Plješiv* što znači ćelav (Pražić...1940.). Prema tome jezično ispravan bio bi naziv Plješivica.

II. PRIRODNA OSNOVA

1. GRANICE U PODRUČJU LIČKE PLJEŠIVICE*

Opisana granica prema Bosni krajem XVIII. stoljeća, točnije od godine 1795., nije se mijenjala ni nakon pripojenja Vrbaškoj banovini godine 1931. Međutim, granica u području Plješivice nešto je izmijenjena nakon godine 1946., a posebno nakon Domovinskog rata.

Naime, na to upućuje najnovija dislokacija (premještanje) gospodarskih jedinica (rajona) Šumskog gospodarstva »Risovac« u Bihaću (godine 1997.).

Iako je zavaljska općina i župa sporno područje, jer nije od Svištovskog mira godine 1791. ni jednim međunarodnim ugovorom određena; samovoljno pripajanje Vrbaškoj banovini godine 1931. od strane kralja Aleksandra, te prešutno prisvajanje godine 1946. od strane vlasti Bosne i Hercegovine, a kao takvo ovo područje ne definira ni AVNOJ, ono je svakako sporno područje koje će ubuduće rješavati vlade obiju Republika. Ipak, neke promjene granične crte prema Hrvatskoj koje nakon Domovinskog rata prelaze okvire bivše zavaljske općine u području Plješivice dodatno opterećuju buduće granično rješenje već staroga problema. Stoga je bitno sadašnju crtu razgraničenja definirati.

Sadašnja granica u području sjeverozapadnoga dijela Plješivice, u kojoj je smještena zavaljska župa, proteže se od jugoistoka, točnije od Melinovačke drage do Željave. Granica ide Bujadljivom dragom na Žikića Samar, te na Šiške gdje, desno ispod kote 624 m, skreće prema zapadu. U području Šiške, sjeverno ispod kote 718, pruža se u pravcu Duge Luke na kotu 833 m gdje mijenja smjer prema jugu na Đurin sijek, zapadno ispod kote 1012 m. U tom pravcu izlazi prema Trovrhu na visinu od 1590 m (Kamen). Na toj visini mijenja smjer prema sjeverozapadu i pruža se stalno plješivičkim grebenom. Od kote 1505 m pruža se na vrh Žestikovac (1333 m) prema Majoruši (1186 m), na Škipinu (1200 m). Od prijevoja Škipine izlazi hrptom na Korenički vrh (1330 m) do kote 1315 m, a zatim hrptom do Šuputova vrha (1403 m). Isti, sjeverozapadni pravac zadržava preko Gredovitog vrha (1429 m), Baluna (1446 m), Crnog vrha (1562 m), Male Plješivice (1576 m), sve do najvišeg plješivičkog vrha - Gole Plješivice (1649 m). Od Gole Plješivice spušta se grebenom u pravcu sjevera do visine 1300 m, gdje skreće prema zapadu preko Osinjaka gdje siječe cestu s ličke strane koja vodi na Golu Plješivicu. Od ceste oko 200 metara ide smjerom sjeverozapad grebenom na Torove, siječe cestu, te u području Jarače na visini od 1500 m mijenja smjer

* Granica u području Ličke Plješivice prema dislokacijskim rajonima Šumskog gospodarstva »Risovac« u Bihaću godine 1997.

u sjeveroistok. Južno od Ogredljivog vrha (1174 m) u luku pruža se prema jugoistoku na kotu 1063 m. Sto metara jugoistočno od kote 1063 m pravi luk i pruža se prema sjeveru gdje izmedu vrhova Kurića vrha (1081 m) na desnoj strani i Mihaljičinova vrha (1056 m), izlazi na Javor, te se sjeveroistočnim pravcem pruža uz Odakovu pećinu prema Željavi do Unsko-koranske zaravni do Abdić brda.

Dok se jugoistočna strana, od Melinovačke drage, uglavnom drži poslijeratnih općinskih razgraničenja, sjeverozapadna strana prelazi te međe. Posebno je to vidljivo najnovijom podjelom dislokacijskih lugarskih rajona koju je provelo, nakon Domovinskog rata godine 1997., Šumsko gospodarstvo »Risovac« iz Bihaća. Ovom podjelom, obje gospodarske jedinice (rajoni) *Jarača-Gola Plješivica* i *Grabovo* rame prelaze bivšu općinsku granicu nekadašnje zavaljske općine. U ovom dijelu međa je pomaknuta, ne samo u području Plješivice, već i na Unsko-koranskoj zaravni, prema Željavi i Abdić-brdu (364 m) na račun Republike Hrvatske.

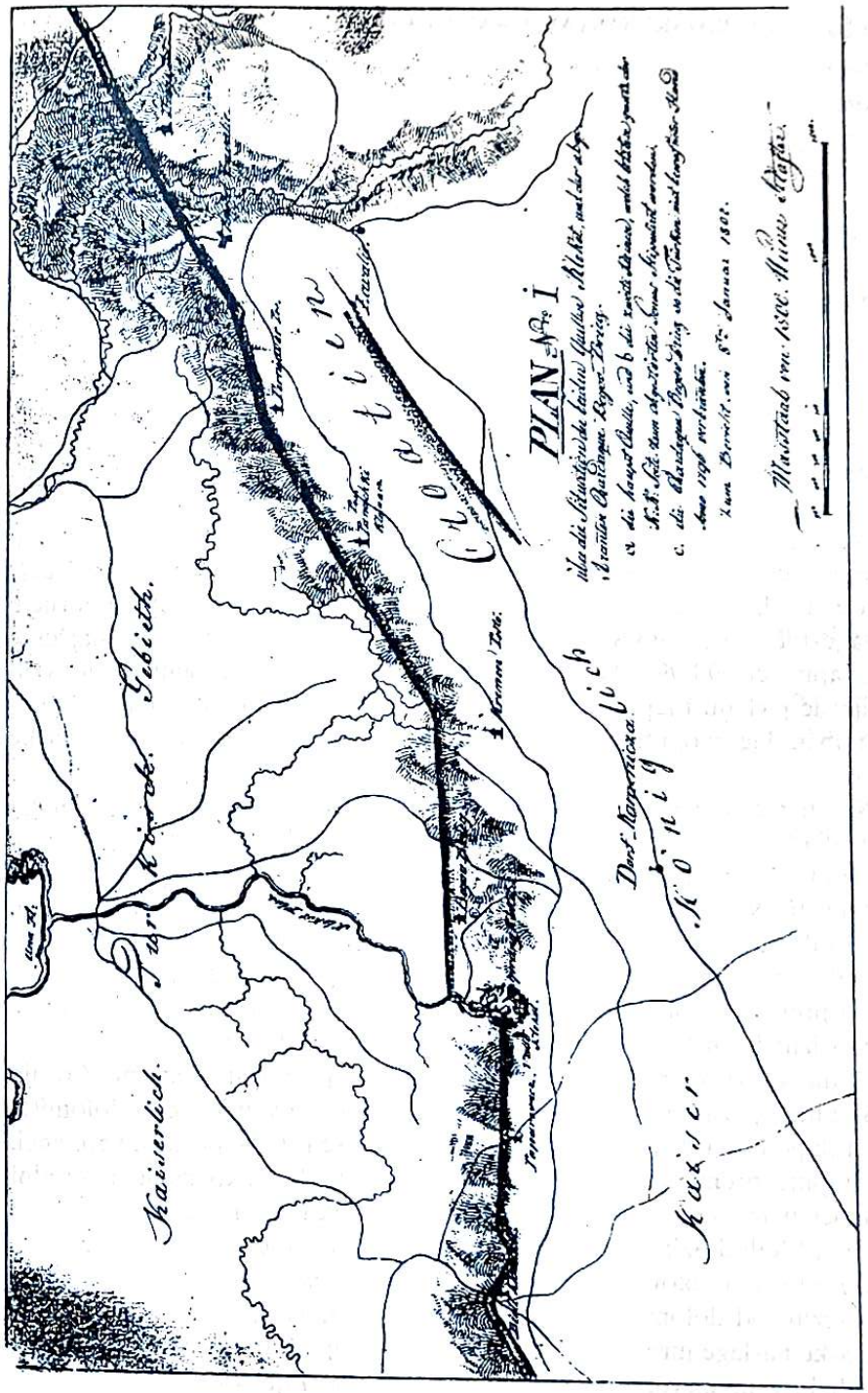

Granica zavaljske župe sa stražarnicama (čardacima) prema Bosni ustrojena Svištovskim mirom 4./VIII. godine 1791.

2. GEOLOŠKI SASTAV, GRAĐA I TEKTONSKA STRUKTURA

Sjeverozapadni dio gorskog hrpta Plješivice oblikovan je u karbonatnim stijenama mezozojske starosti. mladih tercijarnih i kvartarnih naslaga ima veoma malo.

Najstarije naslage opisanog područja su svakako *trijaske starosti*. Prostiru se u malom prostoru Melinovačke drage. To su kampilske naslage donjeg trijasa, a sastoje se od sivih pločastih vapnenaca, laporovitih vapnenaca, a mjestimično i verfenskih tamnosivih škriljavaca.

Niže dijelove Skočajske drage izgrađuju sprudni diploporni vapnenci srednjeg trijasa (Anzik) na kojima se razvio i boksit.

Najviši dijelovi Skočajske drage izgrađeni su od naslaga gornjeg trijasa izgrađenih od dobro uslojenih dolomita i crvenkastih pločastih vapnenaca.

U jugoistočnom dijelu, između Zavaljske i Melinovačke drage prema Trovrhu, geološka građa nešto je složenija. Ipak, najveći dio opisanoga područja, od Trovrha prema zapadu, izgrađen je od krednih naslaga.

Naslage *donje krede* prostiru se u području Ličke Plješivice od Baljevca-Šuputov vrh-Trovrh (Polšak i ostali...1978.). Donja kreda ovoga područja sastoji se isključivo od vapnenačkih i dolomitičnih naslaga, ali u području Zavalje-Ličko Petrovo Selo nalaze se i tanki ulošci lapora. To su najčešće čisti vapnenci s 90-99% $CaCO_3$, ali se ponekad, kao u području Gizdin vrh-Baljevac javljaju i laporoviti vapnenci. Vrlo značajnu komponentu donjokrednih naslaga u opisanom području predstavljaju i dolomitično-vapnenačke breče.

Naslage *gornje krede* izgrađuju prostrani hrbat Gole Plješivice. Sama Gola Plješivica izgrađena je iz svijetlih gromadastih vapnenaca (blokova). Posebno se ističu vršni dijelovi s veoma kompaktnim blokovima velike fizičke otpornosti. Neobično su bogati fosilima, posebno hipuritima. Također je dno Uvale i uzvišenje Crnog vrha izgrađeno od blokova kompaktnih gornjokrednih vapnenaca. Prema Zavalju i Baljevcu ovi vapnenci su sve više slojeviti i prelaze u dolomite. Dolomitna zona nije široka, završava kojih 100 metara iznad Unsko-koranske zaravni (Mirković...1963.).

Prema Trovrhu građa je nešto složenija. Već pri ulazu od strane Zavalja do Škipine opažaju se česte izmjene kredno-jurskih vapnenaca i dolomita, različitih po boji i strukturi. Osim toga, susrećemo se i stariji pločasti vapnenci. Od Škipine prema Žestikovcu pretežu pločasti ili tanko uslojeni kredni vapnenci u izmjeni s dolomitima. Od Žestikovca prema Trovrhu, te od Zavalja i Međudražja prema Trovrhu prestaju ove stijene, a počinju izbijati debelo uslojeni blokovi dolomitičnih *jurskih vapnenaca*. Naslage jure sastoje se pretežito od dolomita, a u manjoj mjeri vapnenaca.

Lijaske naslage jure protežu se u antiklinalnom području od Međudražja do Užljebića na sjeveroistočnim padinama Ličke Plješivice; zatim između

Skočaja i Lohova, te između Međudražja i Crkvina. U ovim područjima karakteristična je dominacija dolomitičnih naslaga i to tamnosivih silificiranih dolomita i tamnosivih gustih vapnenaca (Polšak i ostali...1978.).

Dogerske naslage jure prostiru se južno od Međudražja i to u području Duge Luke-Đurin sijek (1012 m) - Miletin vrh. Ove se naslage sastoje u manjoj mjeri od dolomita, a većoj od vapnenaca.

I jurske naslage malma prostiru se u periklinarno savijenom pojasu od Međudražja do Užljebića u jugoistočnom dijelu opisanog područja.

U pojasu između Zavalja i Međudražja dolomit je mjestimično u znatnoj mjeri bituminozan, a često sadrži i proslojke sivog i plavičastog rožnjaka.

Specifična obilježja pokazuju »*lemeške naslage*«. Ove naslage razvijene su u većoj mjeri u malmskom pojasu između Zavalja i Međudražja. Slijed ovih naslaga najbolje je vidljiv uz cestu kod Zavalja. To su tanko uslojeni pločasti i laminirani vapnenci. Vapnenac je pretežito laporovit s 88-96% $CaCO_3$.

Značajnu komponentu »*lemeških naslaga*« predstavljaju tanji uložci bituminoznog škriljavca. Osim kod Zavalja taj škriljavac je razvijeniji u području Bijele Grede (jugozapadno od Zavalja). U »*lemeškim naslagama Zavalja*« nađeni su slabo sačuvani amoniti (fosili).

I jurski vapnenci koji tvore gornji dio mase Trovrha, leže na starijim trijaskim naslagama koje izbijaju po strani.

Paleogen je slabo razvijen. Pojava foraminiferskih vapnenaca utvrđena je u području Baljevca. Još manji prostor u području Baljevca zauzima lapor (klastične naslage eocena).

Za Plješivicu su značajna rubna rasjedanja. Lomovi su izraženi u dva glavna pravca. Jedan pravac teče usporedno s pružanjem slojeva, te ima dinarski smjer pružanja (SZ-JZ), a drugi poprečno na njega (SZ-JZI). Tim su oblikovane dvije vrste tektonskih jaraka ili udolina i to; longitudinalne i transverzalne. Prvo spomenuti su procesima vanjske rastržbe preoblikovani u uvale (Pršine uvale), a druge u drage (Zavaljska, Skočajska, Melinovačka draga).

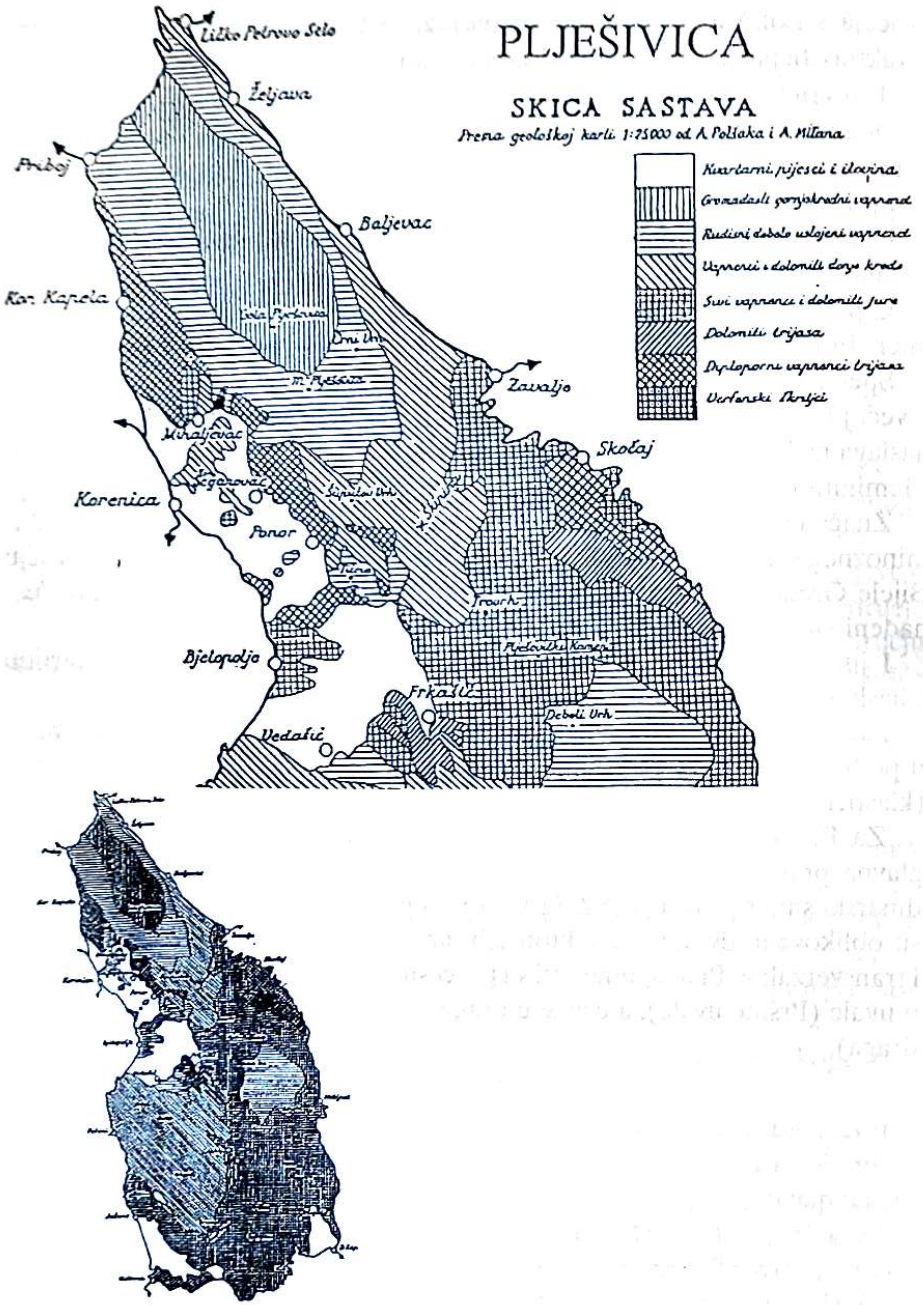

Izvor: (Mirković...1963.).

3. RELJEF

U reljefnoj slici Plješivice uočava se više međusobno povezanih grebena, kosa i izdvojenih vrhova. Pojedini vrhovi izdižu se iznad gornje granice šume, te strše kao stjenoviti visovi. Iz odnosa glavnih grebena u reljefu Plješivice uočavamo pet međusobno povezanih gorskih jedinica. To su: skupina Gole Plješivice, skupina Trovrha, skupina Ozeblina, skupina Javornika, Orlovače i Brusnića te skupina Lopate i Tičeva (Mirković...1963.). Za razumijevanje osobina reljefa područja zavaljske općine bitnu ulogu imaju gorske skupine Gole Plješivice i Trovrha.

Najsjeverniji dio gore doseže najveću visinu u vrhu Gola Plješivica (1649 m). Njime započinje vršni dio plješivičkog hrpta; definiran vrhovima Mala Plješivica (1576 m), Gredoviti vrh (1429 m) i Šuputov vrh (1403 m). Iza posljednjeg, greben se postupno spušta do klanca Škipine (1212 m) (Devčić...1890.). Usporedo s navedenim grebenom pruža se na istočnoj, zavaljskoj strani, jedan znatno niži, sporedni greben. Najveću visinu dostiže u Crnom vrhu (1356 m). Između ova dva grebena leži dugodolina Uvala. Dakle, najsjeverniji dio Plješivice, od Gole Plješivice do Škipine, sastoji se iz dva usporedna grebena; zapadnog višeg i istočnog nižeg, s Uvalom u sredini.

Južno od klanca Škipine, greben Plješivice ponovno je viši te doseže najveće visine u vrhovima Žestikovac* (1333 m) i Trovrh (1620 m).

* Ime potječe od žestoke (Rhamus fallax), koja tu raste

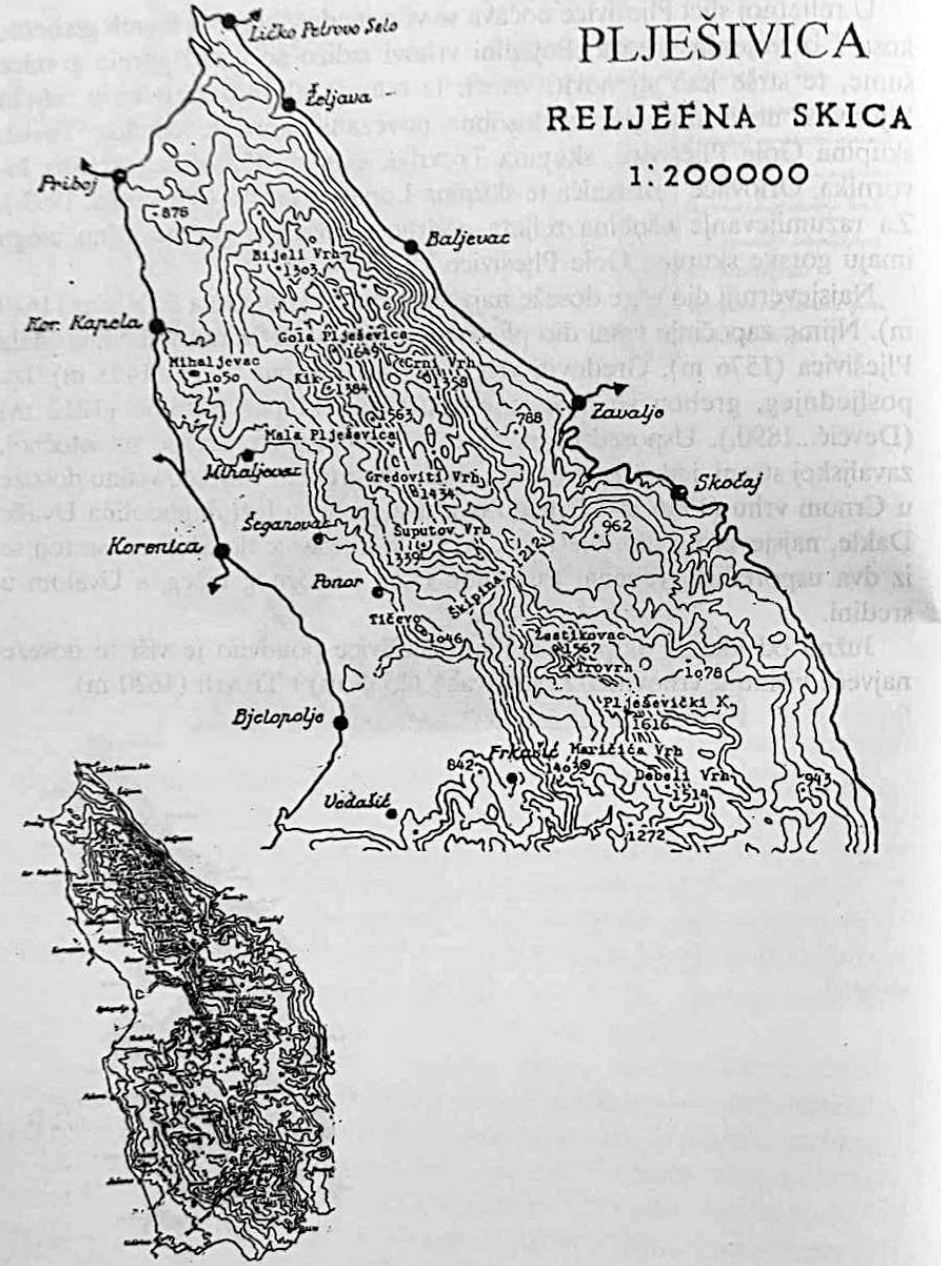

Izvor: (Mirković...1963.).

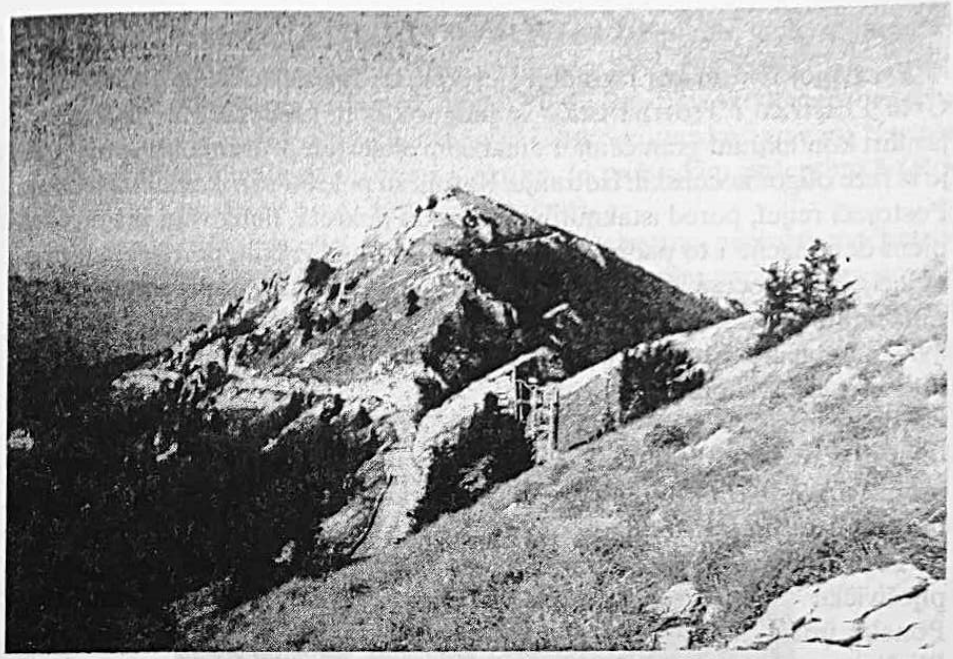

Fot. 1. Gola Plješivica (1649 m) - najviši vrh Ličke Plješivice.

4. GLAVNI OBLICI RELJEFA

Po svojoj tektonskoj izgradnji sjeverni dio Plješivice koga čine skupine Gole Plješivice i Trovrha ističe se jednorednom grebenskom strukturom, jasnim kontaktnim granicama i dinarskim smjerom pružanja. Prvotni reljef je iz faze oligomiocenskih izdizanja. Kasniji su pokreti uzrokovali rasjedanja. Postojeći reljef, pored istaknutih tektonskih pokreta, oblikovan je i djelovanjem denudacije i to padinskih, korozijskih, fluviokrških, periglacijalnih pa i glacijalnih procesa. Gorski grebeni, vršni ali i oni niži, poprečno su disecirani suhim, okršenim dragama koje su nekad u prošlosti za klimatsko »vlažnih« geoloških razdoblja predstavljale doline; uzdužno položene udoline su rasjedno preduvjetovane.

Vršni hrbat je linearno izdužen, s kojeg se izdižu najviši vrhovi. To su tektonski najizdignutiji dijelovi gorskog hrpta. Pružaju se od sjeverozapada prema jugoistoku. Svoj današnji oblik dobili su kombiniranim djelovanjem boranja i rasjedanja i dugotrajnim radom vanjskih morfoloških procesa.

Poprečno na pravac pružanja gorskog uzvišenja usječene su karakteristične plješivičke drage. Većinom su kratke, uske, strmih strana i ravnog dna. Poneke imaju stjenovito dno ispresijecano jarugama. U sjevernom dijelu Plješivice značajna je Bijela draga, dok ih u južnom dijelu opisanog područja ima više. Veće su Zavaljska, Skočajska i Melinovačka. Dna su im bogata bujičnim plavinama i urušnim materijalom. Za jakih kiša javljaju se bujice. Zbog nepropusnih slojeva (verfenskih škriljaca), u Skočajskoj i Melinovačkoj drazi teku periodični tokovi. Drage su mogle nastati fluvio-krškim procesima (Roglić...1951.), dok im je pravac pružanja rasjedno preduvjetovan.

Usporedo sa smjerom pružanja glavnih grebena pružaju se uske, izdužene doline-uvale. Uvale kao krški oblici su izrazito šumska područja u koja se nekoć slabo zalazilo, a danas su ispresijecane šumskim putovima. U skupini Gole Plješivice posebno je karakteristična Uvala. Uvala je oko osam kilometara izdužena udolina, usporedna s glavnim grebenom Gole Plješivice. Njezino dno pretežito je stjenovito i pokriveno velikim blokovima urušenih stijena. Moguće je da su te stijene nastale za vrijeme posljednje oledbe (glacijala), prije 10-30000 godina, kada su u vršnom dijelu Plješivice formirani kraći ledenjaci. Osim toga, po dnu su joj nanizane brojne ponikve različitih veličina. Visinski joj odnosi nisu svuda isti, već je prečagama razdijeljena u više manjih cjelina. Najniži dio nalazi se na njezinoj sjeverozapadnoj strani gdje joj visina iznosi oko 1050 metara (Jarača), pa se izdiže stepenicom na 1102 metra, a odavde dalje prema jugoistoku do druge stepenice na 1196 metara, odakle se ponovno stepenicom spušta prema kraju na 1109 metara. Površinskih tokova ovdje danas nema. Zbog toga je zanimljiva pojava, vrelo Živulja; jedini izvor žive vode u široj okolici. Veoma hladna i posebnog okusa, ova voda najvjerojatnije potječe od otapanja leda u jamama ledenjačama kojih ima nekoliko na padinama Gole Plješivice.

Na sjeveroistočnom, rubnom dijelu Plješivice, fluviokrškim procesima tijekom geološke prošlosti oblikovana je Unsko-koranska zaravan. Nastala je djelovanjem fluvijalne erozije i korozije, te padinskim procesima* (Roglić...1951. i profesor dr A. Bognar, usmeno).

U neposrednoj okolici Gole Plješivice, uvjetovano prvenstveno petrografskim osobinama samog vrha, u čistim kompaktnim vapnencima gornje krede, susreću se ostjenjaci zanimljivih oblika. Nastali su selektivnom rastrožbom »mekših« i »otpornijih« stijena.

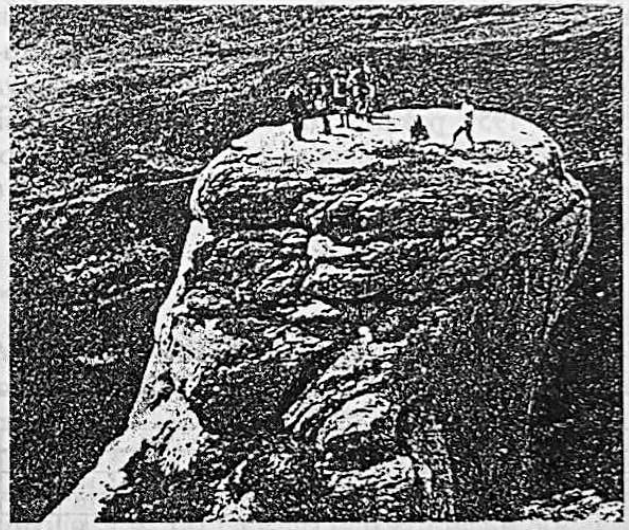

Fot. 2. Stijenjak Klanjalica na Goloj Plješivici

Ponikve su karakterističan oblik krša na Plješivici. Osobito velike ponikve karakteristične su za dijelove Uvale, ali ponikve susrećemo gotovo svuda, od podnožja do samih vrhova, a brojne su i na Unsko-koranskoj zaravni (predgorskoj stepenici).

Oko vrha Gole Plješivice razvile su se kamenice promjera i do dva metra u kojima se gotovo stalno zadržava voda.

* Kako je tu zaravan blago iskošena, predstavlja de facto predgorsku stepenicu, koja je u morfogenetskom pogledu dio samog gorskog hrpta.

5. PODNEBLJE

Za podneblje ovoga kraja treba istaći tri temeljne značajke; i pored dovoljne količine padalina javlja se sušnost, velika su kolebanja temperatura i značajna je uloga bure kao dominantnog vjetra. Uz to treba istaći posebne osobine uvjetovane mjesnim prilikama; kao što su reljef, sastav tla i biljni pokrov.

Meteorološke postaje sjeverozapadnog dijela Plješivice najzornije određuju bitne klimatske elemente (vidi tablicu padalina). Iz tablice je vidljivo da je raspored padalina oko Plješivice nejednolik. Istočna, niža strana podnožja hrpta prima veće količine padalina (Zavalje 1720 mm) od zapadnog koji je viši (Korenica 1059 mm, Udbina 1186 mm). Velike količine padalina najvećeg utjecala imaju na biljni pokrov. Šume istočne, zavaljske strane Plješivice, imaju povoljniji razvoj, kvalitetnije su i imaju gušću strukturu od šuma na zapadnoj, koreničkoj strani. Pluvijalni gradijent se povećava s visinom. Mjerenja su godine 1959. pokazala da je na Velikoj Bari (visina 1500 m), ispod Gole Plješivice, izmjereno ukupno 2465 mm padalina; dok je istodobno na Priboju (visina 673 m) 1825 mm, a u Korenici (visina 658 m) 1059 mm (Mirković...1953.).

TABLICA SREDNJIH MJESEČNIH I GODIŠNJIH KOLIČINA PADALINA

Tablica br. 1.

Hs	Srednje vrijednosti u mm za mjesec													Srednje za	
Postaja	m	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	god.v.	razdob
Bihać	227	66	74	74	90	133	96	76	94	126	154	154	98	1235	1925-4
Udbina	830	78	81	113	82	102	73	70	56	97	132	164	138	1186	1925-4
Donji Lapac	582	125	74	84	118	128	98	67	87	71	138	122	217	1329	1925-4
Korenica	658	76	34	24	112	150	163	54	65	61	82	98	140	1059	1954-5
Plitvički Ljeskovac	650	68	163	108	129	189	60	167	162	259	262	150	122	1794	1955-5
Plitvička jezera	540	91	117	114	177	133	128	107	100	166	177	169	142	1621	1903-1
Priboj	673	137	122	140	175	189	121	92	151	127	207	202	172	1825	1954-9
Lička P.Selo	369	126	55	97	146	153	122	68	103	122	106	166	85	1449	1954-9
Zavalje	423	93	118	104	149	127	153	121	107	200	214	169	165	1720	1901-1
Babin Potok	740	86	86	102	103	132	88	93	83	109	168	121	78	1329	1954-5
Gola Plješ.(L)	1500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2465	1959

Izvor: (Mirković...1963.).

U proljeće i u jesen kiše znaju padati više dana (rosulja), dok se zima odlikuje snježnim vijavicama praćenim jakom burom. Ljeti kiše dolaze naglo, te za kratko vrijeme ožive bujični tokovi. I pored ljetnih kiša ovaj kraj karakterizira i suša na što utječe djelomično sastav tla, te vjetrovi, posebno bura.

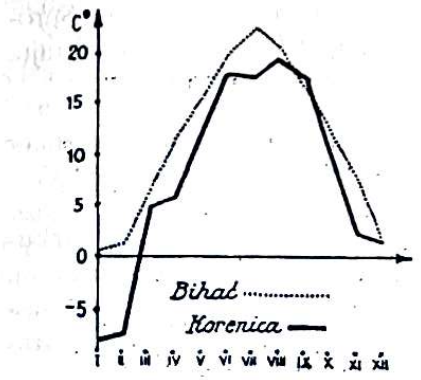

Dijagram temperatura za Bihać i Korenicu

Temperatura je drugi klimatski element, a karakteriziraju je znatna godišnja i dnevna kolebanja. Lička, korenička strana Plješivice je hladnija od zavaljske. Siječanjski prosjek u Bihaću ne prelazi ništicu , dok u Korenici iznosi -8°C (vidi dijagram temperatura). Dnevna kolebanja znaju biti velika. Tako za sušnih dana, ljeti, temperature se na Plješivici dižu i do 26°C u hladu. Zalaskom sunca odjednom postaje hladno, javlja se vjetar. Zimi su temperature veoma niske. Temperaturne prilike na Plješivici slične su relativno višim pojasima u Alpama. Na to nas upućuju florni elementi. Tako (Scabiosa silenifolia, Potentilla clusiana...) koji u Alpama rastu na visinama iznad 1800 metara, na Plješivici se susreću već na 1500 metara.

Od vjetrova posebno se ističe bura; ona je odlučujući klimatski element. Poznata lička bura rađa se upravo na hrptu Plješivice.

Razlike u cirkulaciji zraka duž istočnog i zapadnog podnožja Plješivice veoma se razlikuju, a na što upućuju i meteorološke postaje u Korenici i Bihaću (tablica kontigencije).

TABLICA KONTINGENCIJE

Tablica br. 2.

Postaja		N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Korenica	č.	151	110	43	153	116	142	47	301	
	j.	2,4	1,9	1,7	1,5	1,8	1,8	1,6	2,4	2
Bihać	č.	74	53	21	35	51	62	115	107	
	j.	1,6	1,6	1,7	2,4	2,5	1,9	1,4	1,4	367

Izvor: (Mirković...1963.).

Dok u Korenici pretežito struji sjeverozapadnjak, u Bihaću tijekom godine prevladavaju zapadni vjetrovi. Bura, kao mahovit, hladan i suh vjetar uvjetovana je reljefom. Stoga plješivička bura ne puše svuda istim pravcem i jednakom žestinom. Najjača je između Gole Plješivice i Male Plješivice, te u klancu Škipini. Pored bure, ljeti se javlja topao i vlažan vjetar jugo, a donosi loše vrijeme s kišom. Ljeti se u Plješivici javljaju, kada nema bure ili juga, lokalni, reljefni vjetrovi - *danik* i *noćnik.*

Plješivica, kao i cijeli ovaj kraj, ima dosta surovu, planinsku klimu. Surovost podneblja očituje se u jakim ekstremima, koji daju pečat cijelom kraju. Priroda Plješivice, u stvari je vjerno ogledalo svoga podneblja.

6. VODE

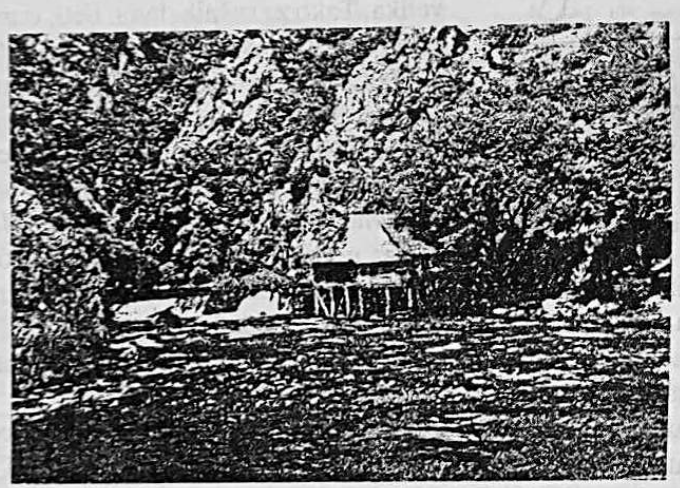

Fot. 3. Izvor Klokota

Opća cirkulacija vode u skladu je sa sastavom i visinskim razlikama istočnog i zapadnog područja hrpta Plješivice. Zbog ovih visinskih razlika, te velike vodopropusnosti pretežito karbonatne litološke podloge, izvori u Plješivici javljaju se veoma rijetko. Jedino takvo izvor-vrelo je Živulja. Pod Plješivicu svake godine ponire ogromna količina vode. Pravci njezina podzemna otjecanja još nisu potpuno utvrđeni. Vode istočne, zavaljske strane, nesumnjivo su u najužoj svezi s ponornicama ličke strane. Zbog toga se ovdje susreću i jača vrela, među kojima se po količini vode ističe Klokot. Ovo jako krško vrelo izbija na samom kontaktu Unsko-koranske zaravni i doline rijeke Une, na spoju krednih vapnenaca i slatkovodnih neogenih sedimenata. Već na samom vrelu stvara se čitava rijeka, koja iza kratkoga toka utječe u Unu. Druga, slabija vrela, javljaju se na rubnim dijelovima Unsko-koranske zaravni. U dragama: Zavaljskoj, Skočajskoj i Melinovačkoj izbijaju također jača vrela, ali im se tokovi gube zbog vodopropusnosti podloge.

7. BILJNI POKROV

Izuzev uskog područja Unsko-koranske zaravni na kojoj su smještena podplješivička sela, a na kojoj, uz malo livada i pašnjaka, pretežu kamenjar i vrištine, najveći dio istraživanog prostora je izrazito šumsko područje. Samu Plješivicu (85%) pokriva šuma, a tek neznatan dio otpada na vrištine, pašnjake i kamenjar. Gornja granica šume u Plješivici nalazi se na 1450-1550 metara.

Najrasprostranjenije vrste šumskog drveća u Plješivici su bukva (Fagus silvatica), jela (Abies pectinata) i smreka ili omorika (Pinus picea excelsa). Ove vrste sačinjavaju dijelom čiste sastojine, a dijelom pak dolaze međusobno pomiješane tvoreći takozvane mješovite šume.

Od spomenutih vrsta najviše je rasprostranjena bukva. Na dobroj podlozi raste 120-150 godina, a može se održati zdrava 150-200 godina (Perc...1895.). Uzrok velikoj rasprostranjenosti bukve je u karbonatnoj podlozi tla koji bukvi izvanredno odgovara. Iza bukve najviše je zastupljena jela koja svojim drvnim prirastom, debljinom i visinom, bukvu uveliko nadmašuje. Prirodom, visinom i debljinom, za jelom nimalo ne zaostaje niti omorika ili smreka.

Pored bukve, jele i smreke kao dominantna sastojina plješivičke šume, na tom izrazito šumskom području nalazi se, iako u manjoj zastupljenosti, još niz vrsta kao što su: hrast kitnjak (Quercus sessiliflora) i hrast cer (Quercus ceris). Na ovom području susreću se i čiste sastojine na manjim površinama crnoga i bijeloga bora (Pinus austriaca i Pinus silvestris). Miješano drveće, osobito među bukvom, jelom i omorikom rado se javlja, kao pojedinačno, tako i u većem broju bijeli javor (Acer pseudoplatanus). U plješivičkim šumama pojavljuju se i grab (Carpinus betulus), a rjeđe brijest (Ulmus campestris), jasen (Fraxinus excelsior), brekinja (Sorbus torminalis), mukinja (Sorbus aria) kao i druge rjeđe vrste.

Kao najznatnije grmoliko drveće pojavljuju se: lijeska (Coryllus avellana), javor klen (Acer campestre), svibovina (Cornus sangvinea), drijen (Cornus mascula), glog (Crataegus oxyacntha), crni trn (Prunus spinosa), bazga (Sambukus nigra).

Niže prostore šumskog pojasa, od Baljevca pa sve do Skočaja, a i dalje, pokriva gorska bukova šuma (Fagetum silvaticae croaticum montanum). Zauzima ograničene površine, ali sadrži kvalitetno bukovo drvo.

Na pojas gorske bukove šume nastavlja se miješana šuma bukve i jele (Fagetum silvaticae croaticum abietetosum). Visinski zauzima pojas između 850 i 1350 metara. Prostorno, ovaj pojas zauzima oko 70% svih šuma na Plješivici.

Porastom visine ova šuma prelazi u predplaninsku bukovu šumu (Fagetum silvaticae croaticum subalpinum) ili u čistu sastojinu smreke (Picea

excelsa), (Mirković...1963.). Gornja granica šume uvjetovana je podnebljem, a posebno burom.

Alpska zona zauzima prostore iznad šumskog pojasa. Obilježje alpske flore Plješivice sastoji se u velikom bogatstvu vrsta.

Unutar šumske zone, rasprostranjeni su predplaninski pašnjaci i livade. U sjeveroistočnom dijelu Plješivice poznate su Duge luke, Pršine uvale i Džakulinka. Ovdje snijeg ranije kopni, slabije je djelovanje vjetra, a manji su i temperaturni ekstremi. Tu se razvijaju sočne gorske košanice i vrijedni pašnjački prostori.

Lička Plješivica poznata je po specifičnom floističkom sastavu alpske flore koja se sastoji u velikom bogatstvu endemnih biljaka. Neki njeni dijelovi sačuvali su prašumski karakter. Da se očuva takvo stanje, Zavod za zaštitu prirode je još godine 1962. granično područje prema Republici Bosni i Hercegovini na sjeveroistočnoj strani Plješivice, u području Javornik-Tisov vrh, površine od 122,50 ha., zaštitio kao specijalni rezervat šumske vegetacije (NN br. 32/62...1962.). Odjel gospodarske jedinice br. 30 u području Javornik-Tisov vrh, čine mješovite sastojine bukve i jele prašumskog tipa (Fagetum croaticum abietetosum). Također je izdvojen i zaštićen granični odjel br. 53 u području zavaljske općine, površine od 50 ha.

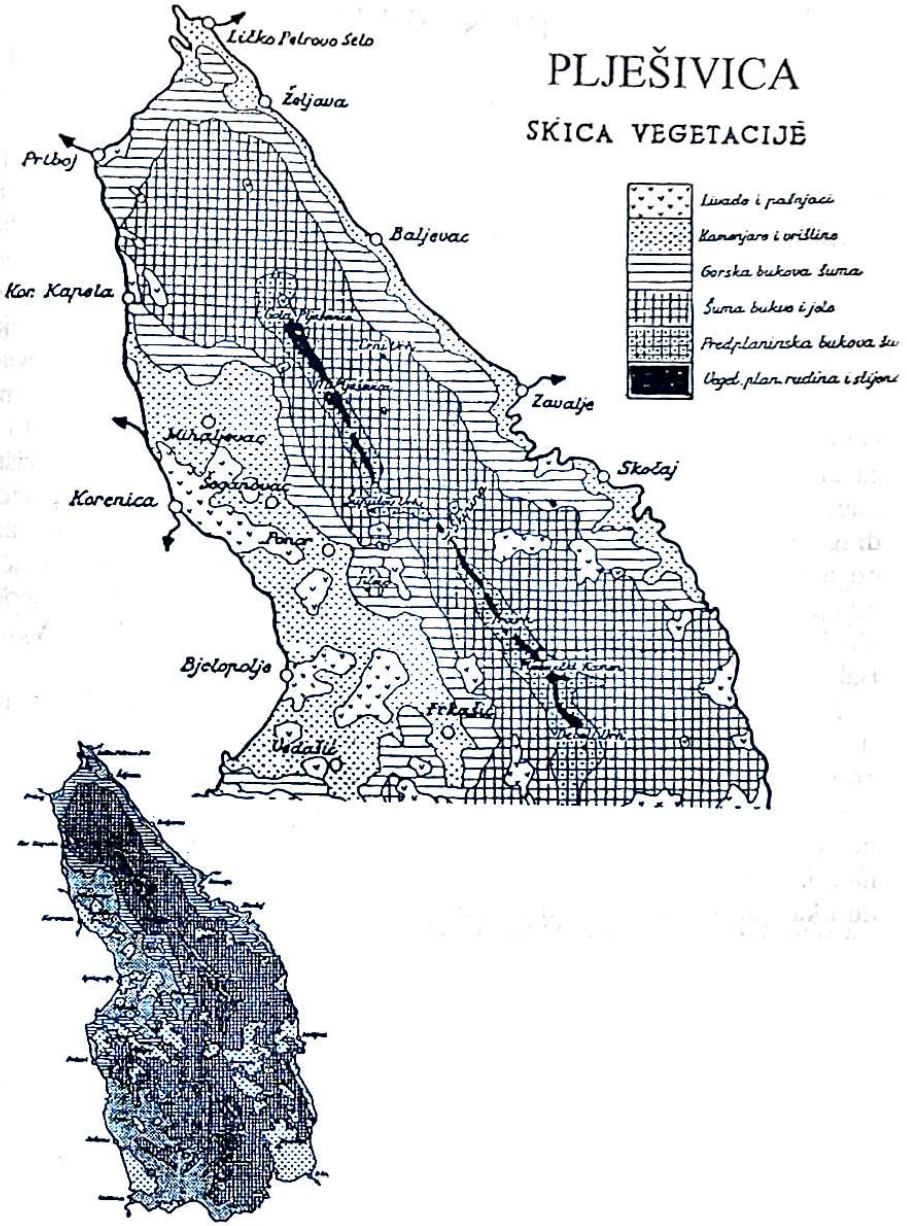

Izvor: (Mirković...1963.).

III. NASELJA

1. NASELJA ZAVALJSKE ŽUPE

Na podnožju sjeveroistočne strane Ličke Plješivice ili, kako je narod ovoga kraja naziva Pliševice, na Unsko-koranskoj zaravni tzv. *Suhog Korduna*, a na visini od nekih 350-400 metara, smješteno je niz sela zavaljske župe, a nekadašnje općine. Od jugoistoka prema sjeverozapadu, na dužini od petnaestak kilometara, nanizana su sela: Veliki i Mali Skočaj, Međudražje, Zavalje, Vučjak, te iseljena sela šezdesetih godina, Mali i Veliki Baljevac.

Najistočnije su Veliki i Mali Skočaj. Između ovih sela nema skoro nikakve razlike, pa se obično veli samo Skočaj. Skočaj je i najveće selo u zavaljskoj župi. Mali Skočaj i Međudražje smješteni su na pribrježištu plješivičkih padina. Samo Međudražje, kako mu ime veli, nalazi se među dragama; Skočajskom i Zavaljskom. Međudražje je udaljeno pet kilometara od Skočaja, a dva od Zavalja, središta župe. Zavalje je najbliže Bihaću, udaljeno je svega pet kilometara od grada. Odmah do Zavalja je seoce Vučjak, a sedam kilometara zapadno nalazila su se iseljena sela Mali i Veliki Baljevac.

Sela Veliki i Mali Skočaj, te Veliki i Mali Baljevac, kao i Vučjak, novijeg su postanka. Nastala su krajem XVIII. i u XIX. stoljeću u doba Vojne krajine. Da su ova sela novijeg postanka, upućuje i šuma koja je bliža ovim naseljima nego Zavalju. Šuma je s bosanske strane Plješivice bliže naseljima nego s ličke, što je uočio i prirodoslovac dr Ivo Horvat. Jugozapadni obronci na koreničkoj strani pokazuju pomak za čitavih 250 metara više nego kordunska sjeveroistočna zavaljska strana. (Horvat...1925.).

2. ZAVALJE

Pored službenog naziva mjesta Zavalje ima u narodu uobičajeno i drugo ime Zavolje. Jer, Zavaljčanin Joso Bujanović, u narodu poznatiji kao pop Jole, veli: »Zavolje je dobilo svoje ime od riječi zavoliti-voliti, biti po volji, biti za volju« i nije »zavaljeno u nekoj zavali« ni »uvali«, već na »brigu«. (Bujanović...1996.). Da naziv Zavolje u narodu i danas živi, govore nam i pjesme. Tako se u prigodama mogu čuti: »Oj Zavolje moje selo drago...« ili »Oj Zavolje za volju mi nisi...« Naziv Zavolje upotrebljava i pjevač narodnih junačkih pjesama. (Marjanović...1898.). Tako u pjesmi »Hasanpaša Predojević osvaja Bihać«, Salko Vojniković pjeva:

Udariše Turci Sarajlije,
Ne faćaju lipih divojaka,
Već faćaju Kranjce pod Zavoljem.
Beg Ljubović na doratu svome
Pod Zavoljem bana ufatio.

Zavalje je smješteno na brijegu, na uzvišenom mjestu, a nije »zavaljeno« na što upućuje sam naziv. Na to upućuju i uobičajeni izrazi kao: idem na Zavalje, sašao ili došao sam sa Zavalja, izbio sam na Zavalje. Ovi prijedlozi upućuju da Zavalje leži na brijegu, na uzvišenom mjestu. Sami Zavaljčani i danas govore, kad idu u središte sela, gdje je i crkva: »Idem na Brig«. Smješteno na plješivičkoj padini, na pribrježištu Plješivice sa Zavalja se pruža prekrasan pogled na Bihać i srednje Pounje - Bihaćku dolinu.

Zavalje nema nazive ulica, nije ih ni imalo, ali zato ima tradicionalne nazive za pojedine dijelove sela. Tko je dao nazive pojedinim dijelovima sela ne zna se, ali se dijelilo na: »*Gornjansko-Gornjani*« i »*Donjansko-Donjani*«, na »*Brig*« i »*Oko Briga*«, niz »*Badžanu*« i »*Findrik selo*«, te »*Marjanović stranu*«.

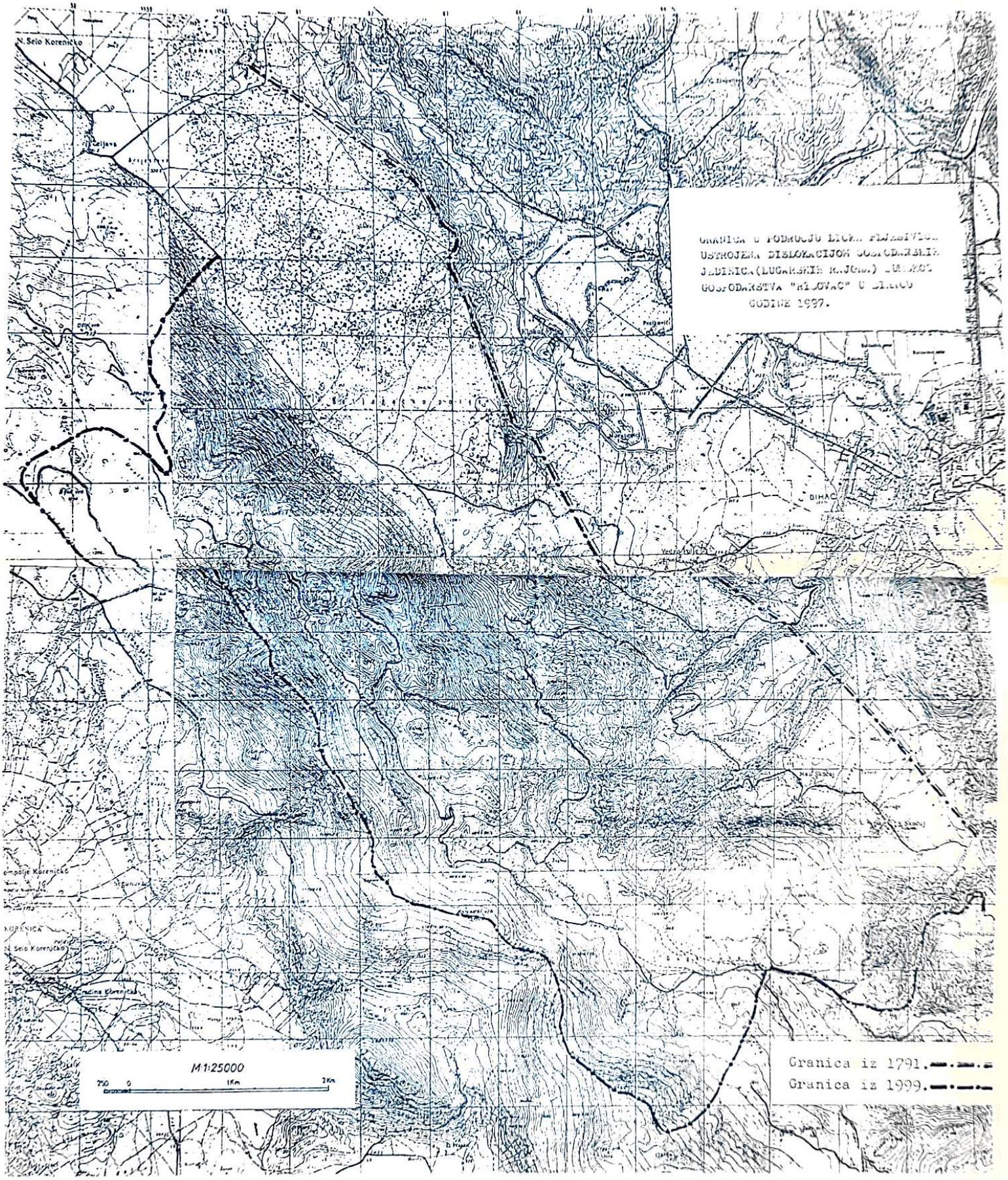

GRANICA U PODRUČJU LICKE PLJESIVICE USTROJENA DISLOKACIJOM GOSPODARSKIH JEDINICA (LUGARSKIH RAJONA) TUMSKOG GOSPODARSTVA "RIŠOVAC" U BIHAĆU GODINE 1997.

Fot.4. Zavaljski bunar na »Brigu« iz kraja prošlog stoljeća, izgrađen 1884.

Od vrha sela, ispod Plješivice, do sredine sela, do kuća Dujmovića, Miletića, Marjanovića, Keča i Grgića su Gornjani, a od napojišta i kuća Dujmovića do Veljača i Perišića su Donjani. Od »donjanskog« napojišta lijevo na »Brig« je središte sela, na kojem su bili smješteni: crkva i župni stan, škola i stan učitelja, zatim oružnička postaja žandarmerija, šumarija i stan šumara. Između ceste koja ide na sjever prema Baljevcu i puta Badžane u Findrik selo, bila je velika katnica i posjedi obitelji Ritz u kojoj je bila pošta i brzojav. Zavaljska crkva sv. Franje Asiškog sagrađena još krajem XVIII. stoljeća, spaljena godine 1809., obnovljena godine 1818., proširivana, preuređivana više puta; smještena na »Brigu« usred sela, bila je ponos župljana. Crkva je bila neobično lijepa i bogato ukrašena. Imala je, pored glavnog oltara sv. Franje, još tri oltara. Na desnoj strani stajao je oltar sv. Josipa. Do šezdesetih godina na mjestu slike sv. Josipa bio je kip Srca Isusova. Na lijevoj strani bila su dva oltara: Uznesenje Marijino i oltar sv. Roka. Naime, blagdan sv. Roka (16./VIII.), slavio se svečano na Zavalju, Zavaljčani taj dan nisu radili. Ovi oltari izgorjeli su, kao i slike i toliki sveti predmeti neprocjenjive vrijednosti.

Ne samo crkva, već i trg (plac) pred crkvom, od nekad sagrađen imao je bitnu ulogu ne samo u crkvenom, već i u društvenom životu župljana. I trg i crkva nekad su bili ograđeni. Pred crkvom sa zapadne strane stoji lipa, a s južne strane tri lipe. Pred prvom bi se poslije mise narod sabrao. Pred njom bi župnik znao pročitati kakvu naredbu ili zapovijed viših vlasti. Pred drugim lipama se je poslije mise, prije i poslije kolo igralo. Ove su lipe bile

pred *majorijom*, tj. stanom majora, kordunskog zapovjednika (Marjanović...1912.) Župljani su voljeli stogodišnje lipe. Pod njima se odvijao i društveni život sela. Župljani valjda nisu nikad oprostili svom bivšem župniku Stjepanu Kovaču, kad je godine 1977. na svoju ruku i dosta nepromišljeno skresao stoljetne lipe oko crkve.

Na Brigu je bila nekad *majorija*, stan kordunskog zapovjednika - majora. Istočno od majorije bila je stražarnica s uredom majora i njegova ađutanta, pomoćnika. Još danas stoji s južne strane niski zid koji se proteže od majorova stana do stražarnice. I Brig i Ričeva kuća sa svim posjedom, bili su ograđeni velikim zidom, kao i Raštel. »Oko Briga« bile su kuće Blagovića, Krmpotića, Marjanovića, Crnkovića i Perišića.

Sve do kraja prošlog stoljeća (1884.) Zavalje nije imalo vodu. Tek kad se je ukazala potreba za izgradnjom bazena (kupališta) za blago na Raštelu, Zavalje je dobilo vodu. Od jačega vrela Geginovca uvrh Drage izveden je vodovod do Raštela u dužini od 2-3 kilometra. Do sredine sela bile su zemljane cijevi, a odavde do Raštela drvene. Cijevi su bile od jelovih trupaca, po prilici dva metra dugih. (Marjanović...1912.).

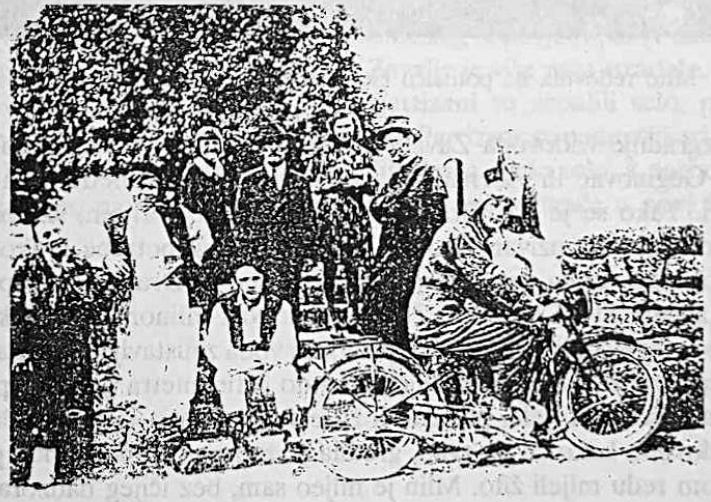

Fot. 5. Župnik Fran Prpić na »Brigu« pred crkvom sa zavaljskim mještanima

Fot. 6. Mlin redovnik na potočiću Geginovcu u Zavaljskoj Dragi

Do izgradnje vodovoda Zavaljčani su imali samo svoju Dragu i u njoj potočić Geginovac ili Zdenac koji je izvirao dva kilometra iznad sela u Plješivici. Tako se je na »Brigu« pred crkvom, majorijom, školom... pod lipama odvijao intenzivan život. I Draga je, zbog potrebe svakodnevnog života još više vezala uza se mještane Zavalja. U Dragi su bili podignuti mlinovi žličari. Svaki je bio na četiri stupa. Nad mlinom, bila je kamenim zidom, bez ikakva pijeska i vapna, protočna voda zaustavljena. Iz napunjena benta (spremnika) voda je iz žlijeba, tri do četiri metra duga, napravljena od komada smrči ili jele, padala na žlice turbine koja je pokretala žrvanj. Mlin redovnik, kako su ga zvali, gradila je zadruga ili pojedinci, pa su po stanovitom redu mljeli žito. Mlin je mljeo sam, bez ičijeg nadzora. Svatko je dobro znao izračunati kad će u koš sasuto žito biti samljeveno.

U Dragi se blago napajalo, kupalo, konoplja se močila u močilima. Močila su mali jarci koji su se kopali uz potok, u koje se toliko vode pustilo, koliko je bilo dovoljno da vrhovi konoplje budu namočeni. Oko Drage, s jedne i druge strane brijega, bilo je vrelo hladne i pitke vode. Voda je kućama nošena u kacama koje su se nosile na glavi; ili u fučijama na ramenu ili na leđima.

Da je Zavalje bilo naseljeno i prije Svištovskog mira godine 1791., upućuju i toponimi (nazivlja) koja su ostala nakon turske vlasti. Neki nazivi njiva i polja i danas na to podsjećaju kao: *Agina poljana, Karalinka, Mujaginka, Hodžine drage, Greblja* (groblja).

Zavalje je posebno stradalo godine 1809., u Austrijsko-francuskom ratu. Turci Bišćani navališe na susjedna krajiška hrvatska sela. Tom prilikom Zavalje je bilo sve popaljeno, sve je izgorjelo. Narod se razbježao, što u gore, što u druga krajiška sela, s druge strane Plješivice, između Priboja i Bunića. Više od godinu dana su Zavaljčani u tuđim kućama prebivali (Marjanović...1912.). Tako sa svojih ognjišta protjerani narod nije mogao dugo u gorama niti u tuđim kućama ostati. Na trošak tadašnjeg Krajiškog erara* sagrađeno je na zavaljskom garištu 8-9 kuća zidanica u koje se narod vratio i svoj siromašni život nastavio. Prve kuće sagradile su zadruge starosjedilaca zavaljskih: Marjanovići dvije kuće, Majstorovići jednu, Bujanovići jednu, Dujmovići dvije, Keče jednu, Blagovići jednu i Perišići jednu kuću (Marjanović...1912.).

Tridesetih godina prošlog stoljeća Fras bilježi: »Zavalje je katoličko župno selo s 24 kuće i 361 stanovnikom katoličke vjere; s Raštelom, s kontumačnim uredom i tridesetnicom. Sjedište je kordunskog zapovjednika (Fras...1835.).

U dugoj, dvjestogodišnjoj povijesti, Zavalje je više puta stradalo, pogotovo u novijoj povijesti. Godine 1942. partizani su zapalili selo, progonili mještane, tad je izgorjelo preko 50 objekata. Partizane su nadmašili srbočetnici tijekom Domovinskog rata, kad su spalili skoro cijelo selo, a narod protjerali. Smješteno na nekadašnjoj međi, selo se sporo vraća u novi život.

* Erar - naziv za pojedina vrela državnih prihoda i rashoda

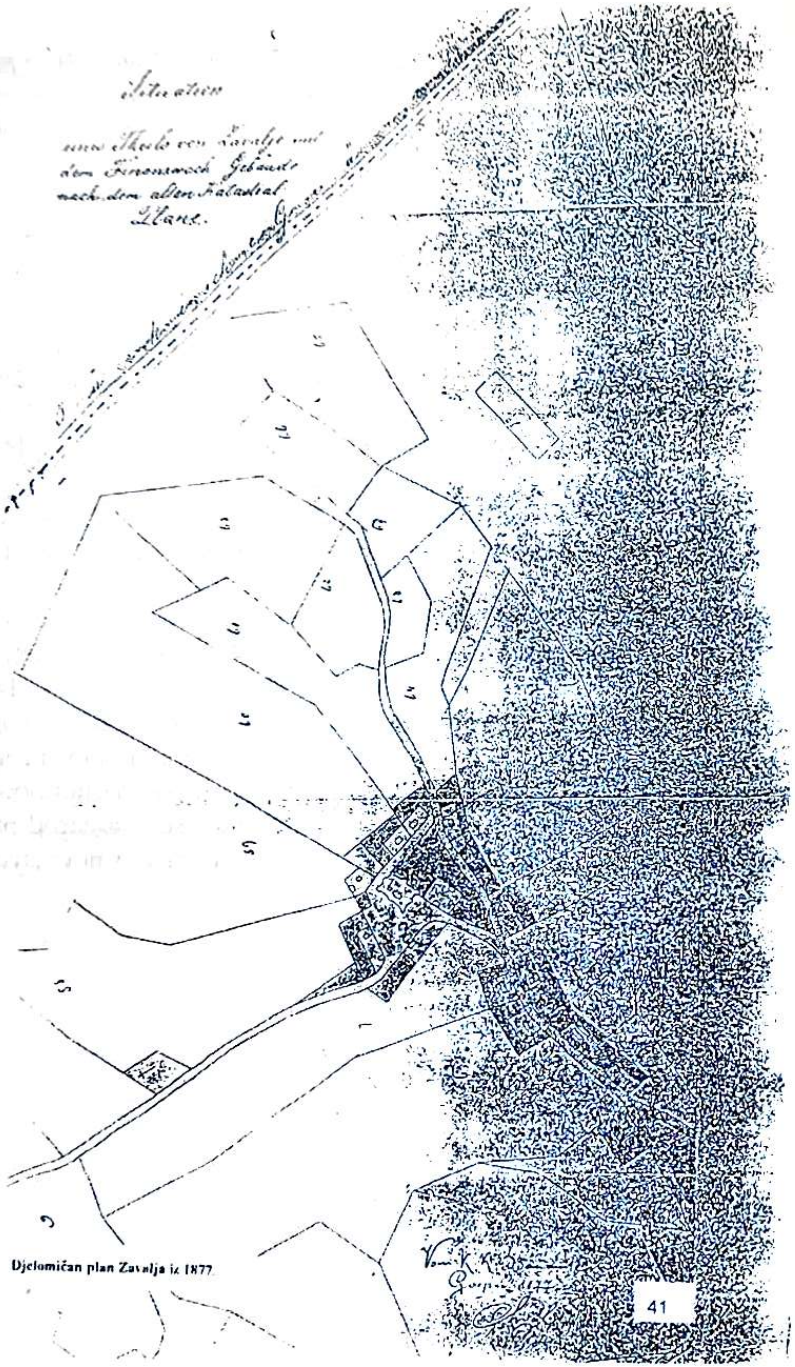

Djelomičan plan Zavalja iz 1877.

3. VUČJAK

Seoce Vučjak nastalo je godine 1854-1855. a prozvano je po brežuljku Vučjaku udaljenom jedan kilometar od Zavalja (Marjanović...1912.). Naime, iza godine 1850., novi krajiški zakon dozvoljavao je da Krajišnici mogu dobiti dijelove općinskog zemljišta (gmajne). To je uvjetovala i činjenica da su se tada počele i kućne zadruge na više grana dijeliti. U nemogućnosti gradnje novih kuće, a i zemlje je bilo malo; u dogovoru s vojničkom krajiškom oblasti i općinskim starješinama, počele su neke zavaljske obitelji seliti na Vučjak.

Prve četiri zadružne kuće sagradili su: Franjo Keča, Grga Marjanović, Ilija Majstorović i Mijat Marjanović (djed podbana Luke Marjanovića). Tako stečenu općinsku zemlju trebalo je većinom krčiti. Tko je dobio 3-4 rali, iskrčio je dva puta toliko i više.

Godine 1907. Vučjak je dobio, zagovorom Luke Marjanovića kod bana grofa T. Pejačevića, vodu. Vodovod s cisternama, rezervoarima i napojište gradila je Zavaljska upravna općina. Za produljenje vodovoda od Zavalja do Vučjaka u dužini 2.200 metara, općina je izdvojila iz svoga proračuna godine 1906., 6000 kruna.*

Seoce se je brzo širilo. Početkom Prvog svjetskog rata, godine 1914., Vučjak ima 129 žitelja. Nakon Drugog svjetskog rata, godine 1945., na Vučjaku u 26 kuća živi 168 žitelja. U nekim kućama živjelo je 10, 12, pa čak i 15 čeljadi, kao u kući Grge Marjanovića (kbr. 12.). Tijekom Domovinskog rata (1994.), srbočetnici su, kao i druga sela zavaljske župe, Vučjak potpuno spalili.

* Županijska izvješća 1895-1917.

4. SKOČAJ

Prve podatke o Velikom Skočaju kao pograničnom mjestu, daje Bach. Iznad sela, na Veljbabinki, bila je vojna postaja. U selu je uskoro nakon Svištovskog mira, već godine 1795., izgrađen časnički stan (*kvartir*) od čvrstog materijala (Bach...1853.). Tridesetih godina prošlog stoljeća taj časnički stan još postoji. U svom izvješću Fras veli: »Selo je na turskoj granici, ima 26 kuća i 579 katoličkih žitelja, selo ima časnički kvartir«. (Fras...1835.). Kao pogranično mjesto u blizini sela nalazio se i čardak. Ivan Devčić, učitelj na Skočaju 1879. i 1880., kasnije hrvatski pisac, zapisao je još godine 1895.: »Pođeš li od »Slapića« uz potok, doći ćeš do mjesta gdje je nekada stajao čardak. To je tzv. Grab, kuda je vodila Kordunska cesta«. (Devčić...1895.). Prvi skromni opis sela ostavio nam je također Devčić: »Veliki Skočaj stere se s obje strane ceste, a jedan je dio na okrajcima kose Lisine. U sredini je malen prostor zasađen orasima«. (N. dj.).

Fot. 7. Panorama Velikog Skočaja prije srbočetničke agresije godine 1994.

Prošlo je više od sto godina, od opisa sela kakvim ga je vidio učitelj Devčić. Puno se toga promijenilo, selo se proširilo. Veliki Skočaj najveće je selo u zavaljskoj župi. Kao i svako veće selo, ima i više ulica kojima su od davnine data imena. Središte sela od nekad se zove Prnjavor. U njemu je i crkva Gospe Lurdske, iz godine 1923., koju žitelji Skočaja zovu i Bijela

Gospa. U Prnjavoru se odvija sav društveni život u selu. Od Prnjavora prema Zavalju je Suvajski kraj, a prema Melinovcu Bukovački kraj. Obje ove ulice su na glavnoj prometnici Zavalje-Donji Lapac. Najstariji dio sela je Gornji Varoš. U Gornjem Varošu bile su prve pogranične kuće Ante Dejanovića (Lilina), a u selu Nikole Šimića (Pisar), Karla Tičca (Ćolkan) i Mile Balena.

Iznad sela, kod nekadašnje vojne postaje na Veljbabinki je vrelo-voda koja nikad ne presušuje. Iz toga vrela kasnije je napravljen godine 1903 spremnik (rezervoar) i dva bunara. Za izgradnju ovog vodovoda dugačkog 1000 metara, Zavaljska upravna općina dala je godine 1903., 6000 kruna.*

Ne zna se kada je usred sela postavljen križ, ali pobožni Skočajci bi navečer, iz svih dijelova sela krenuli moleći krunicu, da bi kod križa zajedno molili. Za župnika Domineza, godine 1923., počeli su Skočajci graditi crkvu, a već slijedeće godine bila je i prva sveta misa. Kako je crkva bila više godina bez zvonika, pjevalo se: »Oj Skočaju, u tebi je dika, ali ti je crkva bez zvonika«. Takva pjesma nije bila Skočajcima na ponos, pa su slijedećih godina sakupljali novac za zvonik, te ga podigli godine 1931. Kip Bijele Gospe, Gospe Lurdske dovežen je još ranije iz Bosanskog Novog. Dovezao ga je kolima Milan Mlinarić. Godine 1926.? Skočajci su na darovanom

Kapelica Gospe Lurdske u Velikom Skočaju
Stipe Tomljenović, Veliki Skočaj 1992., tuš

* Županijska izvješća 1895-1917.

zemljištu Luke Baričevića podigli groblje i u njemu postavili drveni križ. Iste je godine na groblju sahranjena i prva žena, Mara Živković.

Skočaj je u svojoj povijesti gorio više puta. U Drugom svjetskom ratu, 2. na 3. studenog 1942., zapalili su ga partizani (III. krajiška brigada), te u Domovinskom ratu, 21. studenog 1994., pale ga srbočetnici. Tom je prilikom izgorjela i kapelica Gospe Lurdske kao i škola koja je izgrađena još davne 1874. godine. Tijekom godine 1998. Skočajci su uz pomoć Zavičajnog društva »Lička Plješivica« iz Zagreba pokrili kapelicu Gospe Lurdske.

Cijela zavaljska župa imala je, a Skočaj posebno, velike ratne i poratne žrtve u Drugom svjetskom ratu. Posebno su te žrtve bile velike na Skočaju godine 1945., a pogotovo kasnije, nakon rata.

5. MEĐUDRAŽJE

Međudražje je smješteno na pribrježištu plješivičkih padina; između Zavaljske i Skočajske drage. Nastalo je nakon Svištovskog mira godine 1791., te se tijekom XIX. stoljeća dobro razvija. U prvoj polovici XIX. stoljeća Fras izvješćuje: »Međudražje je selo sa 17 kuća i 218 stanovnika, od kojih se 149 priznaje katolicima, a preostali su grkonesjedinjeni«. (Fras...1835.).

Iako stradalo kao i sva sela zavaljske župe, ono ima krajem Drugog svjetskog rata 69 domova. Tijekom Domovinskog rata, točnije 21. studenog 1994., srbočetnici su ga potpuno spalili. Danas (1997.), u Međudražju je samo 7 domova s 23 stanovnika.

6. BALJEVAC

U starijim povijesnim izvorima Baljevac se spominje i pod imenom Kamenica. Tako ga naziva i Fras godine 1835. Po Frasovu izvješću Kamenica (Baljevac) je selo s 18 kuća i 278 stanovnika od kojih su 192 katolici, a preostali su grkonesjedinjeni (Fras...1835.). Zavaljski župnik Božo (Natalis) Sparožić godine 1836. u svom Izvješću upotrebljava oba naziva (Sparožić...1836.). Luka Marjanović povezuje ime sela s porazom turske vojske na tom mjestu. Naime, po pjesmi koju je zabilježio od Zavaljčanina (pjevača) Ilije Majstorovića, godine 1864. veli se: »Boj se zametnuo, u kom izginuše Balije pašine (seljačka vojska), a mjesto se prozva od onda Baljevac«. (Marjanović...1898.).

Za cijelo vrijeme Vojne krajine, sve do razvojačenja godine 1873., Baljevac, iako crkveno pripada od godine 1797. župi sv. Franje u Zavalju, vojnički je pripadao, ne Petoj zavaljskoj, već Šestoj koreničkoj satniji.

Nakon razvojačenja i ustrojavanja Zavaljske upravne općine i u Baljevcu se osjeća stanoviti napredak. Godine 1902. izgrađena je osnovna škola. Nešto kasnije, nakon neuspjelog pokušaja da se voda dovede od Vučjaka (zbog manjka vode), uspjela je Zavaljska upravna općina osigurati godine 1906. novac u visini od 1500 kruna za izgradnju bunara. U Baljevcu je početkom stoljeća, godine 1901-1905. izgrađen prvi industrijski objekt u zavaljskoj općini. Pod nazivom »Gyrodal« iskorištavao je uljne škriljce čije se ulje upotrebljavalo u farmaceutskoj industriji. Pod imenom »Gyrodal« tvornica je radila sve do godine 1951.

Sela Veliki i Mali Baljevac više ne postoje. Krajem 60-tih godina počelo je iseljavanje sela zbog izgradnje vojnog uzletišta u Željavi. U tom razdoblju odlazi veći broj žitelja, da bi godine 1964. došlo do obveznog i konačnog iseljenja. Uz simboličnu naknadu za svoja imanja, sela Veliki i Mali Baljevac morala su se iseliti. Iseljenje žitelja Velikog i Malog Baljevca je političke naravi, jer na hrvatsko selo Željavu nastanjeno pretežito pravoslavnim žiteljstvom, iako je bliže zračnoj luci, ta se odluka nije odnosila.

Baljevac, iako poveće selo u župi, nije imalo nikakve kapelice, a kamoli crkve. Godine 1934. zalaganjem župnika Prpića, Senjska je biskupija kupila mjesto za gradnju crkve, za koju je dovezen i sav potrebiti materijal, ali kako je već tada bilo naznaka za mogući rat, do ove gradnje nažalost nije niti došlo. Blagdan sv. Ilije 20. srpnja, slavio se i dalje na otvorenom prostoru. Posljednja proslava sv. Ilije održana je godine 1960. No, već godine 1996., godinu dana nakon Oluje, iseljeni Baljevčani proslavili su svoj blagdan sv. Ilije na Baljevcu; kad su zavjetnim darom svog mještanina Ivice Hećimovića postavili i mramorni križ.

Zbog uvijek izraženog domoljublja tadašnjih žitelja ovoga kraja, prenijetog i na njihove potomke, ponovno je iskazana želja za vezom s rodnim krajem iseljenih žitelja u Hrvatskoj i diljem svijeta, i to na najljepši mogući način; vjerskom povezanošću i gradnjom nove kapelice. I zaista, na dan sv. Ilije, zaštitnika mjesta, 20. srpnja godine 1998., blagoslovljena je novoizgrađena kapelica na istom onom mjestu gdje je i planirana još davne 1934. godine.

Tipične ličke kuće u podplješivičkim selima zavaljske župe
Stipe Tomljenović, Vučjak 1992., tuš

IV. GOSPODARSTVO

1. GOSPODARSTVO ZAVALJSKE OPĆINE

Zavaljska župa je gospodarstveno gledajući siromašna i pasivna. Narod je, uglavnom, živio od poljodjelstva i uzgoja blaga. Sječa drva na Plješivici za gorivo i izvoz drva u bihaćke pilane stalno je zapošljavao dio žitelja podplješivičkih sela. Išlo se na sezonske radove po svijetu; u Slavoniju i Gorski kotar, a zapošljavalo se i u tvornicama diljem Hrvatske.

Intenzivni uzgoj blaga omogućio je svakodnevno opskrbljivanje Bihaća kvalitetnim mliječnim proizvodima, posebno iz bližih sela Međudražja i Zavalja. Kvalitetni lički krumpir, pogotovo iz Baljevca, imao je dobru prođu tržnim danom u Bihaću. Na Skočaju i u Međudražju, još krajem prošlog stoljeća (Perc...1895.), paljen je ugljen od ovršaka i grana jele i smreke (omorike) za potrebe kovačnica. Još i nakon Drugog svjetskog rata neke su obitelji palile ugljen za kovačnice u Bihaću. U Skočaju i Međudražju godinama se izrađivalo posude za kućanstvo iz drvete (fučije, kace, kabliće, stapove...), kao i alat za kupljenje sijena (grablje, vile...). Ovaj oblik proizvodnje više je predstavljao kućnu radinost, a ne klasičan obrt. Jedino je kovački obrt, za svakodnevne potrebe žitelja sela, omogućavao stalnu egzistenciju. Zanimljivo je da je taj obrt godinama bio vezan za obitelj Dejanović. Godinama se tim obrtom na Skočaju bavio Blaž Dejanović, na Međudražju Ivan Dejanović, a na Baljevcu Mile Dejanović. Tradicija kovačkog obrta u obitelji Dejanović datira još iz prošlog stoljeća. Godine 1874. na gradnji ceste u Melinovačkoj dragi radi i kovač Ivan Dejanović iz Skočaja. Kovač Ivan Dejanović radi na spomenutoj cesti 40 dana. Njegova dnevnica od jednoga forinta znatno je veća od ostalih zaposlenih gdje iznosi 55-75 novčića.* Nakon Drugog svjetskog rata kovačkim obrtom na Skočaju bavi se i Joso Prša (Cicanov). Obzirom na promet, sve do Drugog svjetskog rata, neke su se obitelji bavile za to vrijeme unosnim poslom, kirijašenjem; kao što su Stipe Perišić, Ivo Majstorović iz Zavalja, Nikola Lulić, Ilija Uremović, Marko Hećimović (Kraljević) iz Baljevca, a i neki drugi.

Izuzev tvornice »Gyrodal« u Baljevcu koja radi sve do godine 1951., te u novije vrijeme (od 1981-1991.) izgrađenog pogona konfekcije »Kombiteks« iz Bihaća u Velikom Skočaju, a kojega su velikim dijelom financirali sami žitelji sela, gdje je bilo zaposleno tridesetak žena, drugih industrijskih objekata nije ni bilo. Nešto žitelja zavaljske općine našlo je posla i u zavaljskoj

* Fond C. kr. zapovjedništva u Zagrebu kao Krajiška zemaljska upravna oblast, Građevinski odjel (Bau) 1876., 27-18/10

šumariji, pogotovo dok je bila samostalna (do 1946.). Uz skromno poljodjelstvo, uzgoj blaga u podplješivičkim selima bio je temelj na kojem je počivalo kućno gospodarstvo. Pa ipak, ono u usporedbi s drugim područjima Like uveliko zaostaje. Krajem prošlog stoljeća, točnije godine 1895., u gospodarstvu zavaljske općine ima samo 2473 što sitnoga, a što krupnoga blaga (Perc...1895.). Čini se, da je najviše pozornosti dato uzgoju volova. Te godine u zavaljskoj općini uzgajano je 543 vola, čak više nego krava (517). U ovom pasivnom i vrletnom kraju volovi su glavne tegleće životinje. Posjedovalo ih je skoro svako domaćinstvo. Uz to su se lako i dobro mogli unovčiti. Zavaljska općina ima relativno malo konja (63) koji služe uglavnom u kirijašenju. Ni broj ovaca nije velik (3414).

Na ovoj uskoj podplješivičkoj predgorskoj stepenici *Suhoga Korduna*, najjužnijem izdanku Unsko-koranske zaravni, od Petrova Sela Ličkoga pa sve do Lapca, veoma je malo općinskih pašnjaka. Zavaljska imovna općina raspolaže samo s 2030 rali i 1355 hvati (Perc...1895.). Jasno je da su to skromne površine općinskih ispasišta u kojoj, tada, godine 1895., obituje 3051 žitelj. Skromne površine općinskih ispasišta i obradive zemlje podplješivičkih sela doveli su žitelje zavaljske župe, nakon godine 1878., kad je nestalo granice prema Bosni, da počmu kupovati veće površine sjenokoša, a i obradive zemlje od Klokota do Une, uglavnom od begova, dotadašnjih vlasnika.

Na gospodarstvo zavaljske župe utjecalo je početkom stoljeća i utemljenje Vjeresijske gospodarske udruge. Naime, godine 1905. utemeljena je Vjeresijska gospodarska udruga u Zavalju s glavnicom od 7.351 krune. Ista je imala promet godine 1908., 11.000 kruna, godine 1911., 10.000 kruna, dok je godine 1912. taj promet porastao na 18.000 kruna (Županijska izvješća...1908., 1911., 1912.).

Da bi se unaprijedilo gospodarstvo u zavaljskoj upravnoj općini, upućen je prijedlog godine 1905. županijske skupštine kraljevskoj županijskoj oblasti »da se raštelska zgrada na Zavalju po financijalnom eraru preda zemaljskom autonomnom eraru za osnivanje pokusnog gospodarstvenog zavoda«. Ovaj prijedlog plod je: »Prestavke za osnivanje ratarnice u svrhu unapređenja marvogojstva, a sporedice i ratarstva«, zavaljskih skupštinara iz godine 1901.

2. PLANINSKI UZGOJ-IZGON BLAGA U PLJEŠIVICU

Za razliku od mnogih područja Like, u podplješivičkim selima razvio se poseban oblik uzgoja blaga, planinski uzgoj blaga. Uvjetovan je, kako je već rečeno, slabim ispasištima »hatara« podplješivičkih sela. Ovaj oblik uzgoja blaga vezan je za sezonski izgon blaga u Plješivicu. Za planinski izgon blaga postojala je u podplješivičkim selima snažna tradicija, ne samo zavaljske župe već i petrovoselske. Blago se izgonilo na ispašu od Jurjeva pa do sv. Ilije. Uglavnom su se izgonili volovi. Blago, koje dva do tri mjeseca pase na planinskim pašnjacima brzo se uzgoji, iako ne pije uvijek vodu; ono se napasa od rose na travi.

Iako je gorski hrbat Plješivica uglavnom šumsko područje, u području Grabova ramena, Sakrivenke te Usnaćeva (Snaića) vrha prostiru se već spomenute Pršine uvale, Duga luka i Džakulinka kao i mnoge čistine, koje kao neplodno tlo, zapremaju površinu od preko 213 rali (Perc...1895.). Izvrsna su područja za ispašu. Upravo, u ovom je području svako selo u podnožju Plješivice imalo svoje ispasište gdje je izgonilo blago. Tako su Baljevčani izgonili na Lulića tor, iza Crnoga vrha i na Radanov tor iza Paleža u Grabovo rame, te na proplanke oko Bijele drage. Blago su Baljevčani napajali kod Radanova tora, gdje je bila lokva. Međudražani i Skočajci izgonili su blago na Pršinu uvalu i Dugu luku, a blago su znali goniti na vodu sve do Džakulinke pa i Živulje. Na Džakulinki se nekoć i oralo, ali uglavnom su tu bila skladišta i samarice za izvoz drva.

Za boravka u gori, pastiri bi napravili od drva i šiblja privremena konačišta, takozvane kolibe, a za pitku vodu pomažu se jamama ledenjačama, snižnicama, u pećinama; odatle sijeku led, tope ga i piju. Najpoznatija jama ledenjača je Jadova, a nalazi se ispod Gole Plješivice, na strani Uvale.

Priča se za Baljevčane, a i Zavaljčane, da su u vrijeme dok nije bilo hladnjaka, iz snižnica u pećinama vadili led i nosili ga sladoledarima u Bihać.

3. ŠUMARIJA U ZAVALJU

U cjelokupnom gospodarstvu zavaljske općine posebno mjesto zauzima šumarija. Utemeljena još krajem prošlog stoljeća, točnije krajem rujna godine 1891., kao jedna od šest šumarija Otočke imovne općine, u svom stoljetnom radu bitno je utjecala na cjelokupni gospodarski razvoj kraja.

Do godine 1871. bile su sve šume u Vojnoj krajini državna imovina, te je njima upravljala država (erar). Međutim, po Pravilniku za šumarsku službu u bivšoj Vojnoj krajini, što je zakonom od 3. veljače 1860., iste godine okružnicom proglašen, neke su obveze ipak teretile državne šume. Tako, isporuku građevnog i ogrjevnog drva mjesnim, crkvenim i školskim ustanovama kao i obvezu isporuke ogrjevnog i građevnog drva krajiškim zadrugama.

Dokidanjem vojničke uredbe kojom je riješeno (7. lipnja 1871.), da polovica krajiških šuma pripada državi, a polovica imovnim općinama, godine 1875. ozakonjena je naredba o upravljanju šumama koje su pripale imovnoj općini (Valentić...1981.).

Prije ustrojavanja šumarije na Zavalju, a na temelju Zakona od 15. lipnja 1873., Upravnu zavaljsku općinu, glede gospodarenja šumama, zastupala su dva člana u zastupstvu Otočke imovne općine, kao sljedbenika Otočkog pukovnijskog kotara. Mandat zastupnika trajao je tri godine (Perc...1895.).

Novim zakonom od 11. srpnja 1881. i naputcima istog zakona reguliraju se potpunije načini upravljanja i gospodarenja te ustroj upravne Otočke imovne općine.

Ustrojavanjem Otočke imovne općine godine 1879., ustrojeno je tijekom narednih godina šest šumarija, među njima je i zavaljska, koja je ustrojena tek godine 1889. (Perc...1895.).

Čini se da jedno vrijeme Ured za gospodarenje šumom u Zavalju ne radi jer zavaljski skupštinar godine 1905. na županijskoj skupštini zahtijeva: »Da se šumarija Otočke imovne općine na Zavalju opet uspostavi«, (Županijska izvješća...1895-1917.).I zaista, šumarija je ustrojena jer se Ivan Majstorović, šumarski nadsavjetnik imovne općine otočke na Zavalju javlja godine 1911., a godine 1912. i kao član Kulturnog vijeća za kotar Korenicu. Šumarija na Zavalju je u posjedu Otočke imovne općine sve do kraja Drugog svjetskog rata. Naime, godine 1946., na temelju jednostrano proglašene granice, Okružni narodni odbor (ONO) u Bihaću je pripojio šumariju u Zavalju, otpustio njezine dotadašnje uposlenike, te preuzeo iskorištavanje šuma na području katastarskih općina Skočaj, Zavalje i Baljevac (Spomenica Lj.B...1994.). Zavaljska šumarija od tada, pa sve do početka Domovinskog rata u posjedu je Šumskog gospodarstva »Risovac« u Bihaću.

Zavaljska šumarija gospodarila je šumom na prostranom području od Priboja do Lapca. Na tom području su bile tri upravne općine: Petrovo Selo Ličko, Zavalje i Lapac. Od općine Lapac pripadala su samo mjesta Kruge i Nebljusi, što su spadala po diobi imovnoj općini otočkoj, a politički općini Lapac (Perc...1895.).

Cijelo ovo područje podijeljeno je još krajem prošlog stoljeća, točnije, godine 1889-1895. na sedam uređajnih razreda (gospodarskih jedinica) s naznakom površine, drvne mase i razmjera dobnih razreda (Perc...1895.).

Na temelju Naputka zakona od 11. srpnja 1881., godine 1883. su poduzete, a 1885. su dovršene nanovo procijenjene zalihe drva. Od 137.900 rali pod šumom Otočke imovne općine, podijeljenih na šest šumarija, područje zavaljske šumarije s 24.758 rali površine, jedno je od najvećih. Ovo prostrano područje podijeljeno je na sedam gospodarskih jedinica i to:

1. Klokočevica	1. 2.206.53 rali
2. Grabovo rame	2. 5.111.57 rali
3. Sakrivenka	3. 3.944.56 rali
4. Usnaćev vrh	4. 2.026.17 rali
5. Nebljuška gora	5. 4.072.63 rali
6. Bubinka	6. 3.205.32 rali
7. Mala Plješivica	7. 4.192.10 rali (Perc...1895.)

Na tom području mlada šuma do 40 godina starosti prostire se na malim površinama. Na nju otpada tek 113.346 m³ drvne mase, što iznosi samo 4,8% cjelokupne drvne mase. Srednji dobni razred, od 40-80 godina starosti, zaprema nešto veće površine, ali s 290.910 m³ na njega otpada tek 12,3%. Najvećim svojim dijelom šume u posjedu zavaljske šumarije pripadaju staroj šumi, čija starost prelazi 80-120 i više godina. U toj dobnoj skupini je bilo 1.944.000 m³, što predstavlja 83% cjelokupne drvne mase šumarije. Stara šuma je dominantna u svih sedam gospodarskih jedinica izuzev Klokočevice, gdje prevladavaju šume srednje starosti. Zavaljska šumarija je raspolagala s 2.350.000 m³ drvne mase što je stavlja među šumarije na prvo mjesto u cijeloj Otočkoj imovnoj općini.

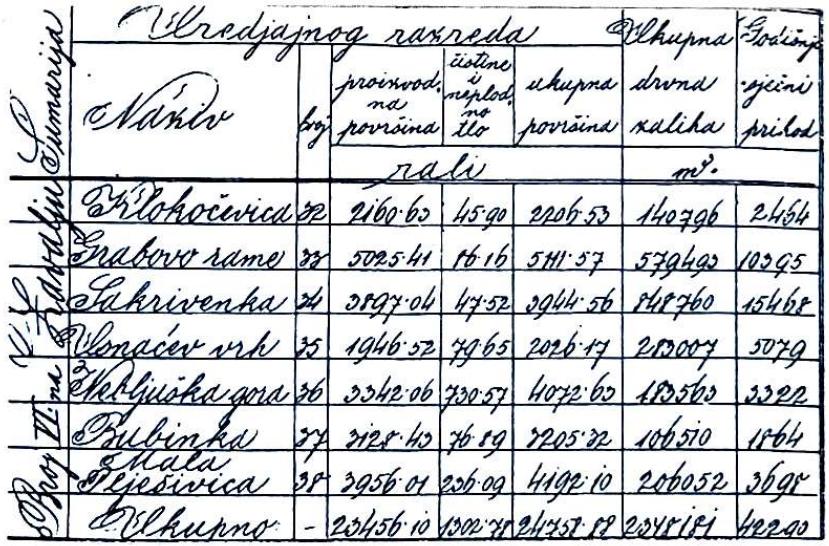

Šumarija	Uredjajnog razreda: Naziv	broj	proizvodna površina	čistine i neplodno tlo	ukupna površina	Ukupna drvna zaliha	Godišnje sječni prihod
			rali			m³	
Zavalju	Klokočevica	32	2160·63	45·90	2206·53	140796	2464
	Grabovo rame	33	5025·41	86·16	5111·57	579493	10395
	Sakrivenka	34	3897·04	47·52	3944·56	848760	15468
	Usnaćev vrh	35	1946·52	79·65	2026·17	283007	5079
	Nebljuška gora	36	3342·06	730·57	4072·63	183563	3322
	Bubinka	37	3128·43	76·89	3205·32	106510	1864
	Mala Plješivica	38	3956·01	236·09	4192·10	206052	3698
	Ukupno	-	23456·10	1302·78	24758·88	2348181	42290

Faksimil br. 1. Statistički opis zavaljske šumarije iz god. 1895.

Ovo veliko šumsko bogatstvo nije intenzivno iskorišćivano sve do kraja Drugog svjetskog rata. Razlog tome je u činjenici što s ličke strane nisu bili izgrađeni šumski putovi. Iskorišćivanje šumskog bogatstva Ličke Plješivice uglavnom je išlo sa zavaljske strane. Tome su svakako pridonijeli i pogodniji tereni za iskorišćivanje. Posebno je intenzivno bilo iskorišćivano šumsko bogatstvo nakon Drugog svjetskog rata, kad je i zavaljska šumarija, na već opisani način, pripojena Šumskom gospodarstvu »Risovac« u Bihaću. Tom su prilikom u posjed »Risovca« došle tri katastarske općine u zavaljskoj općini: Skočaj, Zavalje i Baljevac, ali i dio katastarske općine Melinovac.

Od nekadašnjih gospodarskh jedinica, u posjed »Risovca« došli su: Grabovo Rame, Sakrivenka, Usnaćev vrh (Snajića vrh), te dio Male Plješivice. Tim pripajanjem, Šumsko gospodarstvo »Risovac« u Bihaću raspolagalo je sa oko 7.000 ha šumskih površina.

Istaći je da su godine 1895. ukupne drvne zalihe iznosile 2.348.181 m³, dok je godišnja planirana sječa iznosila samo 42.290 m³ (Perc...1895.). Međutim, nakon Drugog svjetskog rata, iskorišćivanje plješivičkih šuma se veoma intenziviralo, što je svakako omogućeno izgradnjom više desetaka kilometara šumskih putova u Ličkoj Plješivici.

Novom podjelom nakon Domovinskog rata, godine 1997. došlo je do dislokacije (razmještanja) lugarskih rajona. Ovom podjelom u području Plješivice ustrojene su četiri gospodarske jedinice.*

Gospodarska jedinica (Rajon br. 1.) »Jarača-Gola Plješivica« s odjelima: 35, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60. Površina ovog rajona je 1286,1 hektar.

Gospodarska jedinica (Rajon br. 2.) »Pršine uvale« s odjelima 43, 44, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73/1, 73/2, 74, 75 i 76, čija je ukupna površina 186,4 hektara.

Gospodarska jedinica (Rajon br. 3.) »Borik-Zavaljska draga« s odjelima 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 41, 42 i 72. Površina ove gospodarske jedinice iznosi 2008,1 hektar.

Gospodarska jedinica (Rajon br. 4.) »Grabovo rame« s odjelima: 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, s ukupnom površinom od 897,5 hektara.

Sve četiri gospodarske jedinice u području Plješivice imaju površinu od 6016,1 hektara, od čega na visoke šume otpada dvije trećine ili 4070 hektara. Visoke šume prevladavaju u gospodarskim jedinicama (rajonima) »Jarača-Gola Plješivica« i »Pršine uvale«, dok u gospodarskim jedinicama bliže naseljima, zbog intenzivne sječe, u gospodarskim jedinicama »Borik-Zavaljska draga« i »Grabovo rame« prevladavaju niske šume-panjače. Površina panjača, samo u spomenutim gospodarskim jedinicama nalaze se i znatne šumske

* Dislokacija lugarskih rajona Šumskog gospodarstva »Risovac« u Bihaću, 1997.

površine neprikladne za pošumljavanje. Posebno su one velike u području gospodarske jedinice »Grabovo rame« gdje preko trećine (316,2 hektara) spada u tu kategoriju. Ukupna šumska površina neprikladna za pošumljavanje u području Plješivice je 452,9 hektara. Ipak, dio površine je pod šumskim kulturama. Tako su pošumljene manje površine u gospodarskoj jedinici »Pršine uvale« (54,4 hektara), te znatnije površine u gospodarskoj jedinici »Borik-Zavaljska draga«, gdje je pošumljeno 232 hektara.

U dugoj opstojnosti zavaljske šumarije mnogi nadšumari, šumari, lugari ostavili su svoj trag. Među prvim šumarima na Zavalju spominju se Andrija Hranilović, koji je na Zavalju sve do godine 1895. (Izvješće MH...1893.). Krajem prošlog stoljeća, godine 1897/98. imovni šumar na Zavalju je Ferdo Brodsky (Izvješće MH...1897.). Bili su to ljudi koji su ostavili trag i u društvenom životu mjesta. Oba ova šumara, među ostalima spominju se i kao aktivni članovi Matice Hrvatske na Zavalju.

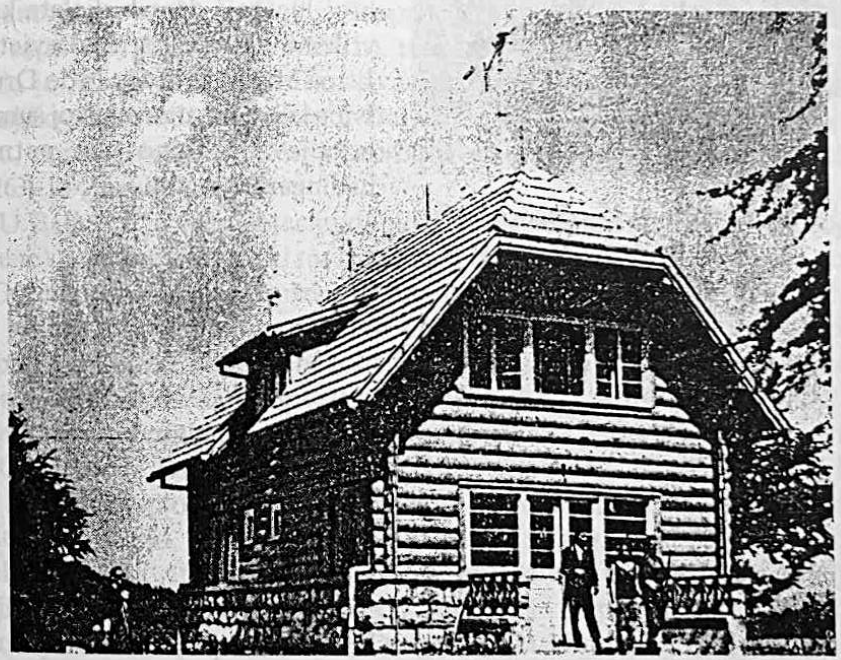

Fot. 8. Lovački dom na Dugim Lukama u Plješivici prije Domovinskog rata

Fot. 9. Ivan Majstorović - dugogodišnji šumarski nadsavjetnik šumarije u Zavalju

Svakako, najviše je traga u zavaljskoj šumariji ostavio, kao šumarski nadsavjetnik Otočke imovne općine, već spomenuti Ivan Majstorović, Ivan Majstorović rođen je u Ogulinu godine 1878. (Roditelji mu potječu iz Zavalja). U Križevcima je završio Višu šumarsku školu. Na Zavalju je u službi preko 20 godina. Godine 1928. dolazi u Bihać, ali ubrzo zatim umire u Zagrebu. Zavaljska šumarija jedna je od najvećih u Otočkoj imovnoj općini; to je i razlog da je zapošljavala priličan broj lugara i drugih djelatnika. U vrijeme šumarskog nadsavjetnika Ivana Majstorovića, pa i do Drugog svjetskog rata, u zavaljskoj šumariji bilo je zaposleno oko petnaest nadlugara i lugara.

4. TVORNICA »GYRODAL« U BALJEVCU - PRVI INDUSTRIJSKI POGON U OPĆINI

Siromašni podplješivički kraj nije imao nikakvih industrijskih pogona osim tvornice »Gyrodal« u Baljevcu. Uljni škriljci, ili kerogene stijene eksploatirali su se na cijelom podplješivičkom području, a i šire. Iz njih se u Baljevcu topljenjem dobivalo sirovo ulje poznato pod nazivom »Gyrodal«. Ulje se primjenjivalo u različite svrhe: medicinske, energetske i dr.

U Baljevcu se eksploatirala veoma kvalitetna sirovina. Eksploatacija škriljavaca provodila se površinskim kopom, a otkopavalo se unutar ihtiolske dolomitne zone koja se proteže u podnožju Plješivice od Baljevca do Skočaja. Eksploatiralo se na četiri mjesta; u Baljevcu gdje su potencijalne rezerve procijenjene na 1.500.000 tona, Zavalju s rezervama od 1.000.000 tona, Suhodolsko ležište u Bijeloj Gredi iznad Međudražja s rezervama od 500.000 tona, te nešto u Skočaju (Šebečić...1995.).

Ležište u Baljevcu eksploatirala je kraće vrijeme 1901. do 1905. kemijsko-farmaceutska tvrtka G. Hell iz Troppaua u bivšoj Austro-Ugarskoj (Rudarsko satništvo, Zagreb 1893-1901.), te iz njega dobivala *ihtiol*. Pretpostavlja se da je istraživanje uljnih škriljavaca u Lici započelo u XIX. stoljeću, jer se njihova prerada obavljala u Baljevcu godine 1901-1905. Istodobno se daju, pored ostalih, koncesije za »Baljevac« (vlasnik ing. J. Patta, Reitter, 1926.) i »Zavalje«.

U Baljevcu je eksploataciju donjokrednog »uljnog škriljavca« (kerogene stijene) pred Drugi svjetski rat izvodilo »Ličko rudarsko udruženje«, a potom i »Gyrodal«, rudarsko udruženje iz Zagreba. Postojala su četiri manja radilišta na kojima se radilo površinskim kopom, ali i kombinacijom niskopa i poprečnih hodnika dužine nekoliko metara. Ekstrakcija ihtiol ulja obavljala se u osam retorti na temperaturi od 520(C/3h iz zdrobljenog uljnog škriljavca veličine oraha. Dnevna proizvodnja ulja iz baljevačkog ležišta bila je 1,60t-1,92t, ili maksimalno 700 t/god. Iz zavaljskog, tj. suhodolskog ležišta, koje je eksploatirano kombinacijom zasjeka i hodnika, pridobivano je 0,2t-0,8t/dnevno, odnosno 180t ulja/god. (1947.), a iz međudraškog ili bjelogredskog 0,4t-0,5t/dan. *Škriljavci* su prerađivani u tvornici ulja u Baljevcu koji je prije Drugog svjetskog rata tj. god. 1931., pripao Bosni i Hercegovini. Stara je destilerija porušena u Drugom svjetskom ratu, ali je nakon rata obnovljena, te radila kraće vrijeme punim kapacitetom.

5. RUDARSKI PODUZETNICI U TVORNICI »GYRODAL« U BALJEVCU

U drugoj polovici XIX. stoljeća započeta su istraživanja na području Zavalja i Baljevca, pa su rovne dozvole dobili Dragutin Hećimović (2./X. 1868.-70.), Jacob Bedna (14./I.1895.-96.), Robert Ritter od Berk(s)a (19./IV. 1897.-98.), Vinko Šegota (14./I.1899.-1900.), te kemijsko-farmaceutska tvrtka »Hell G.(ustav)« iz Troppaua (17./VI.1899.-1905.), sada Opava, sjeverna Češka (Šebečić...1996.).

Tvrtka Hell G. postavila je u Baljevcu destileriju i proizvodila je između 1901. i 1905. ihtiolsko ulje. Njoj su podijeljena rudna polja »Gustav« i »Sebald« prema imenima vlasnika i punomoćnika tvrtke. Veličine rudnih polja bile su 50.176 kvadratnih klaftri ili 180.465,6 m². (N. dj.)

Obnavljanje i proširenje istraživanja bio je započeo 3./VIII.1912. Josip Patta, rudarski inženjer iz Zagreba. Iskopne rovove, odnosno samorovove, prijavio je tek godine 1922. i to u Zavalju 16 kom, u Baljevcu 8, u Ličkom Petrovu Selu 3 i u Donjem Lapcu 4.

Godine 1923. podijeljena su rudna polja tzv. smolnog ugljena i to »Ludmila« (po imenu Pattine supruge) i »Josip« (novo zaštitno ime po vlasniku rovne dozvole, a odnosi se na staro rudno polje »Gustav«. Oba rudna polja nalaze se u Baljevcu i dvostruko su veće površine. Iste godine preneseno je rudno pravo na Ličko rudarstveno udruženje iz Zagreba.

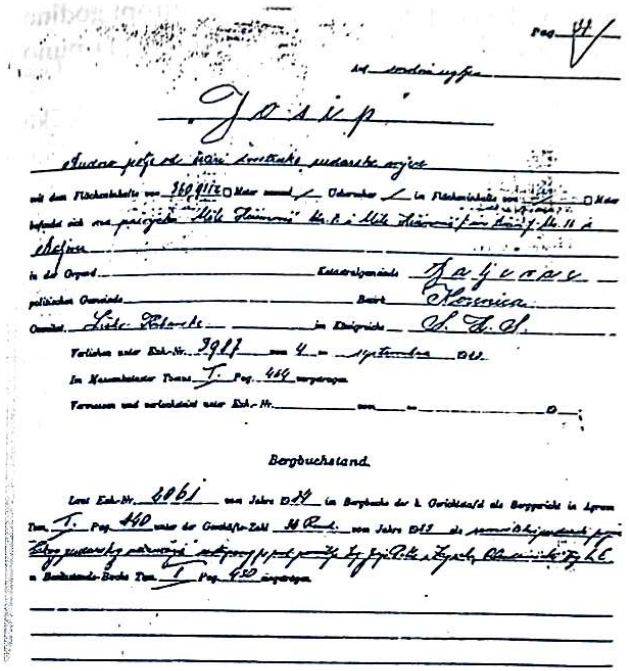

Faksimil br. 2. Rudno polje »Josip« u Baljevcu. Površina mu je 360.931,2 m²

Dvije godine kasnije podijeljena su još dva rudna polja istih površina i to: »Vinko« (prije »Sebald«), po istraživaču Vinku Šimackom i »Prokop«, koji se nalazi u Ličkom Petrovom Selu.

Potrebno je istaknuti da su za istraživanje na tom području dobili rovne dozvole još Marc, Aurel pl. Fodroczy (8./IX. 1917.-23-), Antun Janeković, trgovac iz Zagreba (25./IX. 1918.-23-), te Leo Müller (2./X.1929.-39./?/(. (N. dj.)

Godine 1936. rovno pravo preneseno je s »Ličkog rudarskog udruženja« na »Gyrodal« rudarsko udruženje u Zagrebu. Ovo udruženje najavljuje godine 1937. iskapanje i ekstrakciju bituminoznih škriljavaca u novoj destileriji. Nastavlja se rad s većim brojem iskopnih rovova i s novim lokacijama. Premda je brisan iz popisa rudnih polja u Rudarskom satništvu godine 1940. »Gyrodal« nastavlja rad s novom dozvolom od 23. kolovoza 1940. i s novim lokacijama u slunjskom, koreničkom i gospićkom kotaru, tako da je sveukupno bilo 352 samorova. (N. dj.) »Gyrodal« je rovnu dozvolu produživao do 22. kolovoza godine 1945. U jesen godine 1946., obnovljen je rad u baljevačkom rudokopu i destileriji, ali zbog nerentabilnosti proizvodnje rad je prekinut godine 1951. Naime, za vrijeme gospodarske blokade Ex-Jugoslavije od SSSR-a i istočnih zemalja osnovana su godine 1948. poduzeća za eksploataciju i preradu uljnih škriljavaca u Sinju, Bihaću i dr., no zbog velikih troškova i primitivne tehnologije »majlera« prekinut je rad oko godine 1951.

Na ličkom području i to u Drežniku, Skočaju i Tiškovcu, istraživao je od 14. srpnja 1922.-23. i Ivan Jedlička, geolog iz Bihaća.

6. METEOROLOŠKA POSTAJA U ZAVALJU

Organizirano mjerenje meteoroloških pojava počelo je u Europi godine 1880. Međutim, u mnogim europskim zemljama mjerenja su počela puno prije (Austrija).

Prve meteorološke postaje u Hrvatskoj i Slavoniji uredila je C. kr. bečka akademija znanosti godine 1850., tako već od godine 1851. hrvatskim meteorološkim postajama upravlja C. kr. središnji meteorološki zavod u Beču (Cuvaj...1913.).

Zahvaljujući tome, i Zavalje je dobilo veoma rano meteorološku postaju, među prvima u Hrvatskoj. Postaja se nalazila na 423 m n/m na geografskoj širini od 44 47' i geografskoj dužini od 15 51' (Penzar...1978.).

Davne godine 1852. počela su prva mjerenja na meteorološkoj postaji na Zavalju kao postaji III. reda, mjerena je temperatura zraka i padaline (kišomjer). Kasnije, tijekom petogodišnjeg razdoblja od 1856.-1860. zavaljska meteorološka postaja je u rangu II. reda, što joj omogućava i mjerenje pritiska zraka (barometar). Od godine 1860. do godine 1880. nema redovitih mjerenja na zavaljskoj meteorološkoj postaji. Tek od godine 1880. pa sve do godine 1910. imamo redovita izvješća ove postaje. U ovom razdoblju postaja je u rangu IV. reda, te se vrši samo mjerenje padalina.

U svojoj dugogodišnjoj aktivnosti meteorološka postaja na Zavalju prikupljala je vrijedne podatke o hidrometeorološkim pojavama vrijednim za ovo područje pa i za cijelu bihaćku kotlinu. Ova postaja značajna je posebno za pojedine gospodarske grane, posebno za poljodjelstvo i šumarstvo. Da su meteorološka promatranja bila važna, vidi se i po tome da se na županijskim skupštinama redovito izvješćivalo o obavljenim promatranjima (Županijska izvješća ...1895.-1917.). Tako je na županijskim skupštinama više puta izvješćeno o elementarnim nepogodama u zavaljskoj općini, a nisu bile ni rijetke. Godine 1902. izgorjelo je 29 kat.j., šume Otočke imovne općine u predjelu Marić vrha... u Plješivici u području Sakrivenke. Godine 1904. registrirana je u zavaljskoj općini tuča koja je prouzrokovala dosta štete.

Posebno su zavaljsku općinu zadesile elementarne nepogode godine 1908., kad je osim dugotrajne suše, došlo i do velikog šumskog požara u Plješivici. Iste godine snijeg i vihor su također prouzročili velike štete. Također je godine 1910. prolom oblaka koji je nanio velike štete.

Motritelji na meteorološkoj postaji na Zavalju bili su raznih zanimanja: učitelji, poštari, šumari... Među prvim motriteljima na Zavalju spominje se učitelj Martin Krmpotić

.METEOROLOŠKA POSTAJA NA ZAVALJU OD 1852.-1910.

ZAVALJE: (GODINA I RED POSTAJE)

Tablica br. 3.

1852.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
III.	III.	III.	III.	II.	II.	II.	II.	II.	III.	-	-	-	-

1866.	1867.	1868.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1879.
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	IV.	-

1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	1900.	1901.	1902.	1903.
-	IV.	IV.	IV.	IV.	IV.	IV.	IV.	IV-	IV.	-	IV.	IV.	IV.

1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.
IV.	IV.	IV.	IV.	IV.	IV.	IV.

Izvor: Penzar, B., I...1978.

V. PROMET

1. PROMET

Sve do izgradnje značajne prometnice godine 1834. od Petrova Sela Ličkog do Zavalja, ne može se govoriti o značajnijem prometu. Izgradnjom ove ceste, koja je povezivala Pounje i grad Bihać u Zapadnoj Bosni ili Turskoj Hrvatskoj, kako su taj dio Bosne nazivali i sami Turci, s Likom i u to vrijeme važnom lukom Senjom, omogućen je, zahvaljujući prvenstveno prometu, brži razvoj Zavalja. Do intenzivnijega prometa na pravcu Bihać--Senj preko Zavalja dolazi posebno nakon otvaranja konzularne agencije u Bihaću godine 1862.

Kasnije, nakon razvojačenja Vojne krajine godine 1874., te izgradnje ceste Zavalje-Melinovac godine 1875., a pogotovo nakon godine 1878. dolazi do veoma živog prometa preko Zavalja. Posebno je živ promet između Senja i Bihaća. Na to upućuje i Trgovačko-obrtnička komora u Senju kad se obraća 25. studenog 1878. Visokom C. kr. glavnom zapovjedništvu kao Krajiškoj zemaljskoj upravnoj oblasti, Odjelu za građevine u Zagrebu, da bi se cestovni ogranak od Priboja do Zavalja, po mogućnosti što prije popravio, jer »u živahnom sada prometu na toj cesti, bilo trgovci i otpravnici, bilo kirijaši, pritužuju se dnevnice«.* Za Zavalje se svuda znalo, kud su kola i konji prolazili. Mnogi su žitelji zavaljske općine još pred Drugi svjetski rat, znali to isticati. A kako i ne bi, kad je Zavalje bilo središte prijevoza pošte od Beča do Splita. Ne zna se točno kad je to počelo, ali se zna da je obitelj Ritz tim radom puno pridonijela razvitku Zavalja. Imali su svoje konje i staje, svoje povjerenike ili namještenike od Beča do Splita u mnogim mjestima, a središte sveg tog prometa je bilo Zavalje. Njihovi konji za izmjenu u Grazu, Mariboru, Celju, Karlovcu, Slunju, Rakovici, Drežniku, Vagancu, Zavalju, Donjem Lapcu i dalje od Splita redovito su prevozili putnike i robu.

Najintenzivniji razvoj zavaljske župe-općine vezan je upravo za promet. Međutim, šezdesetih godina ovog stoljeća, Zavalje gubi značaj prometnog središta. Naime, tih godina izgradnjom vojnog uzletišta u Željavi, zbog čega su iseljena i sela Veliki i Mali Baljevac, zatvorena je ta važna prometnica prema Plitvicama, Otočcu i Lici. Istodobno i prometnica Bihać-Lapac preko Zavalja gubi na značenju jer, izgradnjom mosta kod Ripča na Uni, promet prema Lapcu i Južnoj Lici i Dalmaciji usmjeren je na suvremeniju novu prometnicu.

* Fond C. Kr. zapovjedništva Krajiške zemaljske upravne oblasti, Građevinski odjel (Bau) 1878., 19-17/13, H.D.H., Zagreb

Nakon Domovinskog rata prilike su još teže. Granični prijelaz na prometnici Zavalje-Petrovo Selo Ličko između Baljevca i Željave nije uspostavljen. I na jugoistočnoj strani zavaljske župe onemogućen je bilo kakav promet s Lapcem i Južnom Likom. Nakon *Oluje*, iz neobjašnjivih razloga, pripadnici Petog korpusa Armije BIH porušili su stari most u Melinovačkoj dragi izgrađen još davne 1874. godine. Promet, nekoć bitni čimbenik u razvoju zavaljske župe, danas zapravo i ne postoji, izuzmemo li izvoz kvalitetne plješivičke šume (bukve i jele) još jedinom prometnicom Zavalje-Bihać.

2. CESTE

Ceste su oduvijek bile bitne, a često puta i presudne u razvoju nekog kraja. Očit je primjer i zavaljska župa smještena na najjužnijem dijelu tzv. *Suhog Korduna*, na Unsko-koranskoj zaravni podno Ličke Plješivice.

Zavaljska župa, upravo u intenzivnom razvoju prometa, cestovnog prometa, doživljava svoj uspon. Isto tako, njezino nazadovanje u gospodarskom, kao i svakom drugom obliku nakon Drugog svjetskog rata, najuže je povezano sa slabim prometom.

Tragove prve prometnice na ovom području nalazimo na prijelazu Zavaljske drage prema Lohovskim brdima kod nekadašnjeg Raštela. Ovu su cestu gradili Rimljani između 30. i 25. godine prije Krista (Bujanović...1996.).

Jedna od cesta koju su stariji žitelji zavaljske župe utkali u priče, svakako je cesta preko Škipine, koja je bila i glavna prometnica sve do tridesetih godina XIX. stoljeća. Cesta preko Škipine probijena je odmah nakon Svištovskog mira. U listopadu 1792. »put« je probijen do Tičeva (1046 m), a zatim, godine 1796. do Zavalja (Bach...1853.). Sve do godine 1834., kad je izgrađena cesta Ličko Petrovo Selo-Zavalje, najbliža veza s Likom bila je cesta što je išla od Zavalja u nekoliko dugih zavoja (serpentina), preko Vrževita i Škipine (1200 m) do Bilopolja i Korenice. Izgradnjom boljih prometnica preko Priboja i dalje u Korenicu i Otočac ova se cesta počela napuštati, te je ostala samo za jahače i pješake. Ovom su cestom Zavaljčani, Međudražani i Skočajci, kad bi imali posla u Korenici kod suda ili kotarske oblasti, znali za 4-5 sati pješice doći. Škipina je 1200 metara visoka, u zimskom dobu veoma pogibeljna. Priča se da se je mnogi putnik zimi smrznuo, a mnoge su gladni vuci pojeli (Marjanović...1912.). Zanimljivo je da se početkom našeg stoljeća, u više navrata raspravlja na županijskim skupštinama, o gradnji ceste Zavalje-Korenica preko Škipine. Takav zahtjev skupštinara Stjepana Ritza odbijen je godine 1906. (Županijska Izvješća...1895--1917.).

Nastojanje Zavaljčana da se izgradi cesta preko Škipine nije nikada urodilo plodom, ali zato će trgovina uvjetovati izgradnju ceste do Bihaća. 11. lipnja 1863., Konzularna agencija u Bihaću je izvijestila da se gradi kolski put između Bihaća i Zavalja, a koji će omogućiti nesmetaniji dovoz žita iz Bihaća (Šljivo...1982.). To je tzv. Bijeli put, koji vodi od Žegara do Raštela na Zavalju, a ne odnosi se na današnji put na Zavalje koji je kasnije asfaltiran. Današnja cesta od Žegara do Zavalja izgrađena je dolaskom austrougarske vlasti godine 1890. U gradnji ove ceste sudjelovali su i vojnici.

Jedna od prometnica što je bitno utjecala na gospodarski razvoj župe, svakako je cesta koja je izgrađena godine 1834., a povezivala je Zavalje s Ličkim Petrovim Selom. Ona se vezala na važnu kordunsku spojnu cestu preko Ličkog Petrova Sela, Priboja, Babina Potoka i Vrhovina za Otočac, a uključivala je i promet Kordunske ceste.

Cesta koja je bitno utjecala na daljnji razvoj zavaljske župe svakako je ona što se tijekom godine 1874. i 1875. gradila između Zavalja i Melinovca. Prema prosvjedu kojega su uputili vijećnici više sela zavaljske župe, zavaljskom načelniku Šimiću od 11. siječnja 1875., saznajemo o gradnji ceste Zavalje-Melinovac.* Vijećnici u ime 203 mještana, koji su radili tijekom godine 1874. na cesti, obraćaju se općinskom uredu: »...Kako je naše pučanstvo pasanoga ljeta na gradnji ceste među selom Skočajem i Melinovcem gospodinu poduzetniku Ivanu Robu sa svojim trudom sav svoj život žrtvovalo samo za oto, da svoj i svojih obiteljih, od zavladale ondar postojavše krušne nestašice život od glada sačuva«. Spomenuti poduzetnik Ivan Rob, dovršivši gradnju ceste, predao ju je eraru i iščezao, a da radnike nije isplatio.

Na Melinovačkoj cesti (Dragi) radilo je tijekom godine 1874., 203 radnika. Na cesti su radili pretežito Skočajci (157 radnika), ali bilo ih je iz svih sela zavaljske općine, pa čak i iz Vaganca. Mnogi su na Melinovačkoj cesti radili 30, 40 pa čak i preko 50 dana. Ukupna neisplaćena svota radnicima iznosila je 2.452,5 forinte, što je za ono vrijeme bila pozamašna svota. Nadnice najvećeg dijela radnika bile su uglavnom ispod jedne forinte. Ipak, nakon upornog traženja tijekom godine 1876., radnicima su isplaćene dnevnice u iznosu od 2.381 forint.**

Unatoč sporu s poduzetnikom Ivanom Robom, radovi na cesti Zavalje--Melinovac nastavljeni su. Godine 1875. poduzetnik Juraj Toljan izvodi radove na dionici ceste Skočajska draga. Isti poduzetnik obraća se 24. travnja 1876. »Veleslavnom C. kr. verhovnom zapovjedništvu u Zagrebu za izvođenje, nastavak radova na cesti od Zavaljske do Skočajske drage, te završetak radova na Melinovačkoj cesti. Poduzetnik Toljan traži 11 forinti po dužinskom

* Fond C. Kr. zapovjedništva u Zagrebu kao Krajiška zemaljska upravna oblast. Građevinski odjel (Bau) 1875., H.D.H. Zagreb

** Isto, 1876., 27-18/10

hvatu ceste. Posebno ističe teže radove na mostovima, pogotovu u Zavaljskoj dragi: »... te pokorno moli, da mu se 2.000 forinti za građenje mostovah u prvoj rati povrh ono 11 forinti po hvatu isplati«.*

Cesta Zavalje-Melinovac samo je dio tzv. *Kordunske ceste*. Ova važna prometnica kao zemaljska cesta, nakon razvojačenja Vojne krajine došla je kao i ostale ceste; državne, zemaljske, općinske i šumske, u nadležnost Zavaljske upravne općine.

Kao važna prometnica, posebno se održavala ova *Kordunska cesta* od Drežnika do Zavalja, do Srba i Popine u dužini od 114,9 kilometara. Samo u godini 1903. za uređenje ove ceste utrošeno je 2.000 kruna (Županijska izvješća...1903.). Godine 1915. popunjava se drvored na Kordunskoj cesti između Zavalja i Petrova Sela Ličkoga. Kako su izdaci za održavanje zemaljskih i općinskih cesta veliki, županijski skupštinar Stjepan Ritz godine 1904. predlaže da se uspostavi malta između Bosne na Zavalju i Petrova Sela Ličkoga, te izdavanje prolaznica za Bosnu i Hercegovinu (Županijska Izvješća...1904.).

3. POŠTA I POŠTANSKI PROMET

Iako se ne može govoriti o pošti u današnjem smislu, prijenos službenih dopisa, obavijesti, pisama..., u prvoj polovici XIX. stoljeća pa i kasnije, dosta se uspješno obavljao.

Prema Dnevniku putovanja u području Otočke pukovnije, svaka satnijska (kumpanijska) postaja bila je povezana, točno i s dobro utvrđenim planom putovanja, sa štabskim mjestom Otočcem. Dnevnik putovanja organiziran je i u pojedinačnim satnijskim (kumpanijskim) okruzima. Prema Dnevniku putovanja (Fras...1988.), Zavalje je bilo povezano s 11 satnijskih okruga i to:

1. Od Kosinja do Zavalja 5 i 3/4 (23h)
2. Od Pazarišta do Zavalja 6 i 1/4 (25h)
3. Od Perušića do Zavalja 5 i 1/4 (21h)
4. Od Bilopolja do Zavalja 2 i 3/4 (11h)
5. Od Korenice do Zavalja 2 i 1/4 (9h)
6. Od Nebljusa do Zavalja 1 i 1/2 (6h)
7. Od Petrova Sela Ličkog do Zavalja 1 i 1/4 (5h)
8. Od Sinca do Zavalja 4 i 3/4 (19h)
9. Od Otočca do Zavalja 4 i 3/4 (19h)
10. Od Sv. Jurja do Zavalja 8 i 1/4 (33h)
11. Od Gospića do Zavalja (preko Petrova Sela) 4 i 3/4 (19h)

* Isto, 1876., 27-18/3

Svaka »pošta« ili postaja (štacija) iznosila je dvije milje ili četiri sata.

Sve dok nije listovna pošta na Zavalju uvedena, bili su kordunski stražari podjednako i listonoše, osobito za službene dopise. Tako je stražar na Zavalju nosio službena pisma do Vrževita, drugi od Vrževita do Škipine, i tako redom. Za neke manje značajne vijesti nosile su se poruke od patrolane do patrolane (Marjanović...1912.).

Poštanski ured u Zavalju ustrojen je godine 1867. Kad je godine 1874. ustrojen poštanski ured u Drežniku, određeno je da će se »...listovnom i vozno-poštanskom službom baviti i sa vozno-poštanskom poštom među Rakovicom i Zavaljem obćećom u savezu stajati«.*

Prvi poštanski ured u Zavalju godine 1867. bio je smješten u Ričevoj kući. Obitelj Ritz se uglavnom bavila prijevozom pošte od Beča do Splita. Da li su bili zakupnici ili povjerenici Bečke vlade u tom poslu nije sigurno (Bujanović...1996.). Među prvim upraviteljima pošte u Zavalju spominje se godine 1880., Stjepan Ritz (Painković...1880.).

Zavalje je godine 1872., radi turske granice, dobilo i brzojavni ured. Šest godina kasnije, »Vojna uprava otvorila je u Bihaću brzojavnu postaju, povukav žicu od Zavalja u Bihać«.**

4. TRGOVINA

Može se reći da je trgovina u zavaljskoj župi počela rano. Tomu su svakako pridonijela kontumačna mjesta za trgovinu i promet s Bosnom. Kontumačno mjesto bilo je smješteno u Raštelu, u Donjem Zavalju, koji je izgrađen još godine 1795. Na zavaljskom raštelu dan za trgovanje bio je ponedjeljak. Zavaljskoj kontumačnoj službi bile su podređene raštelske podružnice u Ličkoj pukovniji: Lisičjak, gdje je sajam subotom, i Srb, gdje je sajam četvrtkom (Fras...1835.).

Raštel na Zavalju imao je široku namjenu; ipak, trgovina je bila glavna. U njemu se trgovalo različitom robom: poljodjelskim proizvodima (žitom iz Bosne), solju, a najvažnije je bilo trgovanje blagom.

Kako se sva trgovina odvijala u Raštelu, samo Zavalje nema do sredine XIX. stoljeća nikakvu trgovinu. Zavaljski đaci koji pohađaju zavaljsku trivijalku, još godine 1853. opskrbljuju se papirom i drugim potrepštinama za školu u trgovini Franje Ritza u Vagancu (Marjanović...1912.).

* Narodne novine br. 207 od 12./IX.1874., Zagreb
** Narodne novine br. 219 od 24./IX.1878., Zagreb

Fot. 10. Prva trgovina na Zavalju je u kući Franje Ritza (godine 1860.). Godine 1876. u istoj zgradi je otvorena pošta

Glede sve razvijenijeg prometa, kirijašenja, između Bihaća i Senja preko Zavalja u drugoj polovici XIX. stoljeća, pogotovo nakon uspostave Konzularne agencije u Bihaću, javlja se na Zavalju i prva trgovina. Krajem šezdesetih godina, na Zavalju je imao krčmu Ritz (Tkalčević...1860.). Očito se radi o trgovcu i posjedniku Franji Ritzu.

Fot. 11. Trgovina Jose Marjanovića (Sosana)

Koncem godine 1860., Franjin sin Stjepan ima u kući sitničariju, malu trgovinu i birtiju (krčmu), koja nestaje s dolaskom pošte godine 1876. Pred Prvi svjetski rat u Zavalju ima trgovinu Joso Marjanović (Sosan), koju kasnije preuzima Majstorović, a nešto kasnije, između dva rata, trgovinu otvara i Stipe Perišić.

VI. ZAVALJSKA ŽUPA - POVIJESNI RAZVOJ

VI.1. ZAVALJSKA ŽUPA - DIO VOJNE KRAJINE

1.1. Podplješivički kraj u XVIII. stoljeću

Kad su Turci iz Like i Krbave protjerani godine 1689., gdje su gospodarili od godine 1528., te kad je došlo do Karlovačkog, godine 1699. i Požarevačkog mira godine 1718., uredile su se granice sa stražarnicama (čardacima) između Turske i Hrvatske. Međutim, podplješivička sela od Ličkog Petrova Sela do Nebljusa ostala su i dalje u turskoj vlasti. Nakon protjerivanja Turaka preko Plješivice, na međi s Bosnom, Otočka pukovnija postavila je više kordunskih časničkih postaja (9), te niz stražarnica (čardaka). Tako su u zaleđu podplješivičkih sela bile uređene kordunske časničke postaje u Priboju s 10 ljudi, Željava Unka s 13 ljudi, Ružica s 18 ljudi, u Bjelopolju, jugoistočno od Korenice, »Veljana dolina« s 6 ljudi, »Forkašić« (Frkašić s 8 ljudi) (Bach...1853.). 27. ožujka 1768. bili su u časničkim postajama časnici: u Priboju kapetan (Hauptmann) Degoricija, Željava Unka zastavnik (Fähnrich) Maurović, Ružica u Bijelom Polju, kapetan (Hauptman) Kohler, »Forkašić Unka« natporučnik (Oberlieutenant) Ivan pl. Vukasović (N. dj.). Ove časničke postaje bile su i godine 1777. Još godine 1765. pet satnija (kumpanija) prebačno je iz Ličke u Otočku pukovniju i to: Pazarište, Perušić, Bunić, Bilopolje i Korenica. Bilopoljska 5. satnija i Korenička 6. satnija su u zaleđu podplješivičkih sela. Na čelu 5. bilopoljske satnije je godine 1770. već spomenuti kapetan Kohler, a 6. koreničke satnije kapetan Cronstein (N. dj.).

Pred početak rata s Turskom, 28. rujna 1787., u spomenutim časničkim postajama je: na Priboju, pored kapetana, nekoliko časnika; ukupno 30 ljudi, na Željavi Unki 11 ljudi, na Tičevu (prije Ružica) 26, te na Forkašić Unki 26 ljudi. Časničke postaje kontroliraju ophodnje (patrole) šerežana.

Nakon Svištovskog mira, 4. kolovoza 1791., ustanovljena je nova granica (meda) između Turske carevine i Austrije. Međa koja je išla do Svištovskog mira po vrhu Plješivice, spuštala se ispod Vratnika do Priboja, a od Priboja sezala do Gavranića mosta na Korani, ustrojena je nanovo i išla ravnicom u jednakoj udaljenosti od jednih i drugih sela.

Nova granična crta ide od brda Crkvine (311 m) prema jugu do Abdić brda (364 m) gdje je postavljen granični znak br. 83. Dalje je granica išla istočnim podnožjem Unsko-koranske zaravni prema izvoru vrela Klokota. U ovoj dionici granica je u predjelu Bijeli klanac sjekla cestu koja vodi do sela Papari i Klokot, a na sjecištu s cestom je također bio ukopan granični znak. Na izvoru Klokota bio je granični znak br. 84. Izvor su mogli koristiti

žitelji s obje strane granice, no njihove livade i polja bile su točno razgraničene umjetno prokopanim jarkom. Od izvora Klokota granica je išla po istoimenoj rijeci, potom je skretala udesno na brdo Glavicu (251 m), a odatle je kroz polje išla u jugozapadnom smjeru na izvor Ilijića vrelo i Pećina. Od tih izvora išla je rubom zaravni prema jugoistoku u pravcu Zavalja (kota 382!?) gdje je bio granični znak br. 85. Od tog znaka, granica je išla u jugoistočnom smjeru, usporedno s cestom, koja vodi prema Donjem Lapcu. Sjekla je potoke Zavaljske, Skočajske i Melinovačke drage (Dobrenice) (Spomenica Lj. Bobana...1994.).

Nakon označivanja nove granice, broj kordunskih stražarnica (čardaka) je umanjen. Označivanje međe trajalo je od godine 1792-1795., a u proljeće godine 1796. sagrađeni su na novom kordunu kordunski čardaci (stražarnice) (Bach...1853.).

Novo ustrojena granica prema Bosni, utvrđena s novim stražarnicama (čardacima) nakon Svištovskog mira godine 1791. nije bila po volji lokalnoj turskoj vlasti. Tako su već godine 1796. napali i spalili čardak Begov Brig iznad Vedrog Polja.

I kasnije, tijekom prve polovice XIX. stoljeća, bosanski su Turci često preko međe prelazili, te zulum činili. Narod je morao uvijek na obranu misliti. Posebno su često Izačićani napadali na Petrovo Selo i Baljevac. U ovakvim prilikama obostrano se pljačkalo.

Blizina novouređene granice prema Bosni uvjetovala je da su i podplješivička sela sadašnje zavaljske župe dobila na važnosti. Tako je na Skočaju uspostavljen Časnički kvartir. Zavalje postaje sjedište Kordunskog zapovjednika. Na Zavalju se godine 1795. podiže Raštel, s kontumačnim uredom i tridesetnicom.

1.2. Zavalje - važno pogranično središte

Zavalje kao središte župe, kao pogranično mjesto s nizom funkcija, za ono vrijeme veoma bitnim; razvijenom trgovinom na Raštelu, kontumačnim uredom i tridesetnicom, školom..., sve se više nameće, te postaje godine 1866!? središte satnije. Sve što će se događati tijekom XIX. stoljeća, točnije do okupacije Bosne i Hercegovine, neće mimoići Zavalje.

Iako je granica prema Bosni bila stroga, često s teškim posljedicama za pojedince na obim stranama, ipak kad su dozvoljavale prilike, obično kad su interesi bilo koje strane bili u pitanju, trajalo je primirje. Tako mnoge reforme koje provodi turska središnja vlast u Bosni, a kojima su uskraćene dosadašnje povlastice agama i begovima, dovode do buna. Takva jedna buna u Bihaću i okolici godine 1849. ukazuje i na odnose krajiške vlasti prema buni. Naime, dolaskom Tahir-paše (Valije) godine 1849. s vojskom u Bihać posjetili su ga predstavnici austrijskog graničnog kordona iz nedalekog

Zavalja, posjetili ga i izrazili znake poštovanja i zahvalnosti za dobru međusobnu suradnju. Posjet su Valijini ljudi uzvratili (Ravlić...1987.). Tijekom gušenja bune, za vojsku dovedenu iz Travnika u Bihać, Valija se obraća za pomoć hrvatskom banu i dobiva je. Svakodnevno je Valijinoj vojsci dopremano oko 4.000 kg kruha čak iz pekara s područja Karlovačke pukovnije (N. dj.). Nešto kasnije, 2. ožujka godine 1850., delegacija ustanika posjećuje austrijsku pograničnu vlast. Posjećujući austrijske oficire u Zavalju ustanici izjavljuju da s njima žele prijateljsko ophodenje i sporazumijevanje, te dolaze kao i do sada na Raštel bez oružja. U ovakvim i sličnim prilikama, kad bi kordunski zapovjednici, obično majori, imali goste iz susjedstva u Bosni, pozvali bi kojega istaknutog narodnog pjevača, da uz tamburu i narodne junačke pjesme, zabavlja goste. U takvim prilikama često je u Zavalje, kao pjevač, pozivan Bećir Jusić (Marjanović...1898.). Nakon drugog ustaanka godine 1858., koji je uvjetovao veliki dio prebjega u Vojnu krajinu, na Zavalju se sastaje zajednička Krajiško-turska delegacija, s ciljem da vrati izbjeglo stanovništvo. Naime, tih godina iz Bihaća su bježale žene s djecom na Zavalje i na ostalu među hrvatsko-bosansku. Mnogi su se kasnije sjećali tih strašnih prizora kad su teške žene bježeći, djecu pobacivale (prije vremena rađale) (N. dj.). Vode ustale raje došli su na Zavalje s uvjetima. U delegaciji na Zavalju, koja je trebala riješiti pitanje izbjegle raje, pored predstavnika bosanske vlasti, bili su nazočni s krajiške strane pukovnik Turski i general Švarz. Preko Zavalja odlazi u Bihać Jelačićev general, kasnije pukovnik, Vagner (u službi uhođenja).

Nisu uvijek odnosi bili dobri, čak što više, veoma napeti, pogotovo u prvoj polovici XIX. stoljeća. Tako 15. veljače 1808. bihaćki kapetan Rustanbeg zaprijetio je smrtnom kaznom i zabranio svaki promet sa susjednom Vojnom krajinom. Kasnije, polovicom stoljeća, godine 1852., Valija optužuje pogranične krajiške vlasti, da nagovaraju kršćane na bijeg preko granice. Optužba Valijina bila je, da su krajiški vojnici pomogli, da dvadeset kršćanskih obitelji pobjegne iz mjesta Podzavalja (Žegar) preko granice na krajiški teritorij (Šljivo...1982.). Međutim, bilo je bježanja iz podplješivičkih sela na bosansku, bihaćku stranu; najčešće zbog siromaštva, ali i drugih razloga. Tako iz Skočaja godine 1836., vojnici Grgur i Vito Lulić (kućni broj 24), pošto su prije odlaska Prve otočke čete u Italiju napustili carsku vojsku i obilježja, bježe (Sparožić...1837.). Pojedinačni, pa i obiteljski prebjezi iz podplješivičkih sela, pogotovo u prvoj polovici XIX. stoljeća, nisu bili rijetki. Vrijedne podatke o prebjezima iz podplješivičkih sela zavaljske župe u prvoj polovici XIX. stoljeća ostavio nam je vrijedni zavaljski župnik Sparožić. Prema Sparožićevu Izvješću god. 1836/37., iz Zavalja je prebjeglo na bosansku stranu (u bihaćku okolicu) 27 žitelja, iz Skočaja 20, iz Međudražja 10, iz Baljevca ili Kamenice 1; ukupno 58 žitelja.

Uzroci bježanja su različiti: često puta je to i siromaštvo, kao što je slučaj Marka Ivančića iz Međudražja (kućni br. 9.) koji s 8 članova obitelji godine 1835. bježi, jer »ne znajući kako ni odakle ovdje prehraniti obitelj... zapao je u očaj siromaštva i prebjegao s cijelom obitelji«. Bježanja od vojničke obveze nisu rijetka. Tako Ivan Perišić (kućni broj 25) iz Skočaja napušta vojsku poput spomenute dvojice, Grgura i Vite Lulića. Josip Marjanović iz Zavalja (kućni broj 10) zajedno sa suprugom Katarinom bježi zbog straha od kazne što je prelazio crtu razgraničenja.

Svi prebjezi iz zavaljske župe, uglavnom zadržavaju katoličku vjeru, ali bilo je slučajeva kad primaju islam. Kao Josipa Majstorović sa Zavalja (kućni broj 24) za koju Sparožić veli »da je iz ljudske slabosti podlegla, prihvatila tursko praznovjerje i udala se za Turčina«. Fata ima 24 godine. Boravi u Kapetanatu Prijedor u kući Ibrahimbega Rustana Begovića s druge strane rijeke Sane. (N. dj.). Slično se dogodilo i Katarini Josipović iz Skočaja (kućni broj 21) koja je iselila još prije 11 godina, promijenila katoličku vjeru, udala se za Turčina po turskoj prijevari, kako veli Sparožić i nalazi se u selu Čekrlije u Bihaćkom kapetanatu.

Katolička sela Vedro Polje i tadašnje Podzavalje (Žegar) u velikom dijelu su u XIX. stoljeću napučena upravo s prebjezima iz zavaljske župe, na što upućuju i često istovjetna prezimena. Prelazak kršćanskog stanovništva iz Bosne u Hrvatsku bio je čest predmet izvješća krajiških kordonskih vlasti. No, koncem godine 1853. nije više bilo masovnih bježanja, već su na Raštelima bježale pojedine obitelji.

Godine 1862. uspostavljena je Konzularna agencija u Bihaću. Novi konzularni agent Dominik Antun Silić boravi u Zavalju, dok ne nađe stan i poslovne prostorije u Bihaću. Po nekim izvješćima, organiziran je svečani ispraćaj Silićev u Senju i doček u Zavalju (Šljivo...1982.). Već početkom veljače, točnije 6.veljače 1863., Dominik Antun Silić imenovan je za konzularnog agenta u Bihaću. Arhiv bivše konzularne agencije u Banja Luci predan je Siliću u Zavalju. Silić se na Zavalju upoznaje s majorom Bahom, zapovjednikom Otočke satnije smještene u Zavalju. Silića spominje i Luka Marjanović, kad mu daje potporu, zajedno sa župnikom Bedjanićem godine 1862., za daljnje školovanje u Zagrebu. (Marjanović...1912.).

Godinu dana nakon Rakovičke bune, godine 1872. general Mollynari obilazi granicu, pa i Zavalje. Koristeći dobre Mollynarijeve odnose s turskom vlasti, obraća mu se bihaćkui župnik da posreduje preko Ministarstva vanjskih poslova kod Porte, jer je uskraćena gradnja crkve (Gavranović...1972.).

1.3. Kordun

Kordun je uzak komad krajiške zemlje uz bosansko-hrvatsku među i to suhu među. Trebalo je paziti na »bosanske komšije«, da u vrijeme mira ne prelaze među, da ne ubijaju graničare i ne pale njihovih kuća, a isto tako je trebalo paziti i da graničari, bez pismene dozvole, ne idu u Bosnu (Marjanović...1912.).

Posebno je u prvoj polovici XIX. stoljeća međa u otočkom kordunu bila nesigurna. Turci su često preko međe prelazili i zulum činili. Na obranu se uvijek moralo misliti. I orač i pastir imali su kuburu za pasom. Bosanski i graničarski čobani bi se sastali na međi i jedan bi drugoga bez razloga opsovao ili bi na drugoga kuburu odapeo; pa tko živ, tko mrtav. Obično bi se u takvim prilikama i drugi umiješali, pa bi na selo udarili. Tada se je palilo, robilo i ubijalo; vraćalo bi se šilo za ognjilo (N. dj.).

Zbog velike nesigurnosti, u prvoj polovici XIX. stoljeća, u području zavaljske župe, stalno boravi 300 vojnika stražara (Sparožić...1836.). Ovi su vojnici raspoređeni uz granicu na mnogim mjestima; po šumi i u podignutim stražarskim postajama. Stražarske postaje su po crti razdvajanja dosta udaljene. Za graničara je granica nepovrediva. Graničari se svakog ponedjeljka po određenom rasporedu smjenjuju. Godine 1836., na crti razdvajanja prema Bosni, postojala je 21 straža (postaja).

Straže od Zavalja uz crtu prema Ličkoj pukovniji i župi Boričevac:

Abdića vrh;	straža udaljena od Zavalja	30'
Skočajska Draga	straža udaljena od Zavalja	1 sat i 30'
Suvaja	straža udaljena od Zavalja	1 sat i 30'
Šanac Skočaj	straža udaljena od Zavalja	2 sata
Pivčev Gaj	straža udaljena od Zavalja	2 sata i 30'
Bukovac	straža udaljena od Zavalja	3 sata
Mali Melinovac	straža udaljena od Zavalja	3 sata i 30'
Kernaićev Flan	straža udaljena od Zavalja	4 sata
Drenovača	straža udaljena od Zavalja	4 sata i 30'
Užlibić	straža udaljena od Zavalja	5 sati
Nebljuska Gradina	straža udaljena od Zavalja	5 sati i 30'
Kestenica	straža udaljena od Zavalja	6 sati
Strebarska Gradina	straža udaljena od Zavalja	6 sati i 30'
Srnetnjak	straža udaljena od Zavalja	7 sati

Straže od Zavalja uz crtu prema Ogulinskoj pukovniji i župi Vaganac:

Delića Brig;	straža udaljena od Zavalja	15'
Panački klanac	straža udaljena od Zavalja	30'
Ilića Vrelo	straža udaljena od Zavalja	45'
Baljevac	straža udaljena od Zavalja	1 sat
Vrelo Klokot	straža udaljena od Zavalja	1 sat i 30'
Paparovića Klanac	straža udaljena od Zavalja	1 sat i 45'
Bili Klanac	straža udaljena od Zavalja	2 sata

I na Škipini, na brdu prema Korenici, postojala je straža, udaljena 2 sata i 15' od Zavalja.

U drugoj polovici XIX. stoljeća nastupilo je mirnije vrijeme, pa je i postaja bilo manje. U to doba, podplješivička sela na međi Bosansko-otočke pukovnije, štitile su stražarne: Biljeg (nad Koranom), Abdić brdo, Baljevac, Zavalje i Raštel, Skočaj, Melinovac, Kruge, Užlibić i Nebljusi. Nasuprot ovim bile su i stražarnice na bosanskoj strani (Marjanović...1912.).

Ponedjeljkom, kad bi se straže mijenjale, na Zavalje bi došlo do sto vojnika i šarežana* pod oružjem. Na glas bubnja ili trube sakupili bi se pred zavaljskom crkvom i u red stali, vojnici i šarežani posebno, ali jedni uz druge. Major s adutantima izašao bi pred postrojbu. Imenom i prezimenom bi se »vrlazalo«-prozivalo. Svaki bi se javio »hier«-ovdje. Zatim se je svakom graničaru i šarežanu reklo, na koju će postaju ići i ostati na njoj do drugog ponedjeljka. Graničari i šarežani svake postaje skupljeni su čekali komandu adutanta. Nakon komande »Halt acht«, odijelio bi se broj graničara i šarežana i ostavio mjesto.

Graničari su sobom nosili hrane za tjedan dana; obično brašno, maslo, komad mesa ili slanine, kruha, graha. O prehrani se brinula dakle, kućna zadruga. Stoga se je i tijekom tjedna više puta hrana stražarima nosila. Tako je godine 1859. Ilija Sorić morao iz Priboja graničarima hranu na Užljebić nositi (10-12 sati hoda) (N. dj.).

Između jedne i druge stražarne hodao je stražar s puškom, osobito po noći. Pa ipak, uz svu opreznost stražara moglo se krijumčariti, barem na malo. Kad su bili uhvaćeni, uz krijumčarenje su i kradu učinili. U Bosnu se moglo uz dopusnice koje su se pisale u Raštelu. Dopusnice su pisane hrvatskim jezikom jer u Bosni nisu znali njemački.

U podplješivičkim selima bilo se je uvijek na oprezu. Na razne se je načine obavješćivalo žiteljstvo o kakvoj pogibelji ili ratnoj opasnosti; pucanjem

* Šarežani su bili najbiraniji i najokretniji vojnici u Krajini koji su znali sve staze i bogaze na sve strane po brdima i dolinama. Bili su neka vrsta oružnika. Šarežani su nosili crvenu kabanicu, a bili su po istočnjačku oružani; puškom šarkom (diljkom), kuburama i dugim nožem (handžar ili jatagan) (Franić...1910.).

iz kubura, paljenjem vatre, dozivanjem. Svaka graničarska kuća morala je na pristupnom mjestu postaviti tzv. klepetalo (daska od dva metra privezana na dva kraja na dva kolca). Kad bi Turci udarili, uzela bi se dva bata i njima se tuklo u dasku; tako se vijest širila od kuće do kuće, od sela do sela. Postojali su i drugi načini uzbunjivanja.

Tako je pred *majorijom* u Zavalju stalno bio napunjen mužar, uvijek nabijen i skriven, a u ratnoj opasnosti bi puknuo i upozorio na opasnost. Na Zavalju je do danas ostao naziv Panos. »Panos« je mjesto kraj sela ili uzvišeno mjesto u selu gdje je bila 8-10 metara visoka stožina. Na vrh stožine bila je privezana slama koja je bila klinovima utvrđena da je vjetar ne raspe i ne odnese. Na stožinu, dovrh slame, bili su s obje strane zabijeni drveni klinovi po kojima se do slame moglo popeti i upaliti; plamen bi se vidio i u drugo selo.

1.4. Satnija

Nakon Svištovskog mira godine 1791. zavaljska župa koja se ustrojava godine 1797. podlijegala je teritorijalnoj podjeli, ustrojenoj u Otočkoj pukovniji. Na čelu pukovnije (regimente) je pukovnik kao vojni zapovjednik, vrhovni upravitelj i sudac. Svaka pukovnija dijeli se na 12 satnija (kumpanija). Godine 1805., podijeljene su krajiške pukovnije na bataljune. Svaki, pa i Otočki bataljun, dobio je četiri satnije, te je vježbao sam za sebe. Novom reorganizacijom vojske godine 1860. u krajiškim regimentama, pa i otočkoj, uvodi se dodatno još po jedan odred šerežana, za unutrašnju redarsku službu (Valentić...1981.). Dakle, vojnički sustav u Krajini zasnivao se na satniji, od koje u pravilu kreće svaki korak u nekom poslu. Organizacijska podjela zavaljske satnije zasniva se na njenim selima i kućnim brojevima, dok se sva vlast nalazila u zapovjedništvu satnije koje je još uvijek podijeljeno na vojničko i vojničko-upravno osoblje.* Zbog lakšeg zapovijedanja dijelila se i satnija na četiri »fertalja«, a na čelu svakog stajao je najčešće zastavnik koji uza se ima jednoga podoficira-kaplara. Satnija je bila ne samo vojnička, već i upravna i sudbena jedinica. Na čelu joj je kapetan.

Podplješivičko područje, na kojem se prostirala zavaljska župa, ušlo je u sastav već prije teritorijalno ustrojenih satnija; Pete bilopoljske i Šeste koreničke. Bilopoljska kao i Korenička satnija, nalazila se je dakle u administrativnoj i vojno-upravnoj podijeljenosti Otočke pukovnije. Korenica je u početku pripadala Ličkoj krajiškoj pukovniji. Od nje je godine 1765. odijeljena i pripojena Otočkoj pukovniji (Horvat...1941.). Petu bilopoljsku satniju (kumpaniju) sačinjavala su sela: Bilopolje, Pećani, Debelo Brdo, Kruge,

* Od godine 1852. imale su satnije i pukovnije i svoje upravne časnike.

Nebljusi, Melinovac, *Skočaj, Zavalje, Medudražje* i Grabušić, dok su Šestu koreničku satniju sačinjavala: Korenica, Priboj, Petrovo Selo, Trnavac i *Baljevac* (Kamenica) (Fras...1835.).

Na čelu satnije, kako je već rečeno, bijaše kapetan. Za administraciju u užem smislu imao je poručnika ili natporučnika ekonomistu koji je obavljao razne administrativne poslove u satniji (kumpaniji), a bilo je i drugih pisara. Časnik ekonomist pobirao je porez (zemljarinu itd.), isplaćivao je plaće kapetanu i drugom osoblju. Zajedno s kapetanom vršio je administrativnu sudbenost. U zadružnim i drugim civilnim raspravama sudio je kapetan pomoću tzv. seksija, tj. se nekoliko seoskih starješina (Marjanović...1912.).

Kapetan je mogao suditi donekle na kaznu koja se izvršavala u kumpaniji, na »rešt« ili »batine«; na batine je mogao suditi svaki časnik. U Krajiškom zakonu bilo je točno normirano na koliko batina može suditi poručnik, natporučnik, kapetan itd. Kad je major kaznio kojeg graničara što je išao u Bosnu krasti, ili ako je prekršena zabrana prolaza, onda se pred svako naredno sakupljanje straže batinalo.

Zanimljiv opis kazne batinanja na Zavalju iz šezdesetih godina prošlog stoljeća ostavio nam je Luka Marjanović. Na šibe osuđeni vojnik morao je kroz red trčati. Naime, za taj dan bilo je određeno 200 što soldata, što šerežana, koji su se postavili u dva reda jedan naspram drugom, svaki s brezovom šibom u rukama. Kažnjenik je golih leđa do pasa na zapovijed morao kasom trčati. Svaki soldat ga je šibom po leđima udario (ako nije, dobio je batina). Kad je kažnjenik jednom protrčao, vratio se je natrag pa opet ponovno i to toliko, na koliko je trčanja osuđen. Dvanaest trčanja bila je gotovo kao i smrtna kazna. Poslije prvog trčanja bila su leđa kažnjenika modra, poslije drugog krvava, poslije trećega padali su komadi kože, a poslije četvrtog i komadi mesa. Nije ni čudo da je mnogom vojniku pri tom krvavom poslu pozlilo (Marjanović...1912.).

U Bilopoljskoj, kasnije Zavaljskoj kumpaniji, u većim selima kao Skočaju, bio je poručnik. Uprava u kumpaniji je bila jeftina i brza. Pomoćno pisarničko osoblje u kumpaniji sastojalo se je od mladih graničara koji su dobro završili tri razreda »der Deutschen Trivial Schule«.

U doba mira morali su svi graničarski vojnici godišnje po 2-3 puta doći u sijelo kumpanije (Otočac) na vojničke vježbe, a njihovi podčasnici morali su svakog proljeća, također dolaziti u Otočac, gdje su postajali »abrichteri« novaka-regruta.

Manje poznato, ali bitno je istaći da su Zavaljska (peta satnija) i Koreničke (šesta satnija), u kojima su bili unovačeni graničari podplješivičkih sela, sudjelovale u gušenju Rakovičke bune godine 1871. (Nehajev...1932.). Naime, general Mollynari, na čelu Generalkomande u Zagrebu provodi brzu mobilizaciju. Već u noći 8./9. listopada stigli su u Drežnik krajišnici iz Koreničke

i Zavaljske satnije koje preuzima komandir Ratković, te s njima bez otpora ulazi u Rakovicu (Nehajev...1932.).

Bitno je istaći da tijekom Rakovičke bune, postoji tijesna suradnja izmedu službenih vlasti Vojne krajine i turske vlasti u Bosni. Jer, 28. studenoga 1871. Mollynari šalje u Bihać zapovjednika Otočke pukovnije Pojića, da prenese pozdrave Ahmed-paši. Isti Pojić zahvaljuje generalnom zapovjedniku turske vojske »za brzo i spremno postavljanje carsko-otomanskih četa u blizini pobunjenog područja« (Valentić...1981.).

Bečki dvor odužio se Ahmed-paši za doprinos u svladavanju ustanka. Car Franjo Josip podijelio mu je 21. studenog 1871. Orden Velikog Križa za njegov postupak kod izbijanja Rakovičke bune (Valentić...1981.).

1.5. Kućna zadruga

Gospodarstvo u zavaljskoj župi temeljilo se nekoć na kućnoj zadruzi; isto kao u cijeloj Vojnoj krajini. Kućna zadruga je temelj na kojem počiva uređenje Vojne krajine. Tradicija kućne zadruge, patrijarhalni život prema drevnim narodnim običajima i navikama u Vojnoj krajini stavljen je samo pod zaštitu zakona. Temelj kućne zadruge je zajedničko kućanstvo koje povezuje više obitelji i pojedinaca u jednu zadrugu. Kućna zadruga štiti stalni posjed kao porodično dobro.

U svakoj zadruzi je najstariji muškarac gospodar, a najstarija žena je gospodarica (planinka). Oni nadziru vjeru, običaje, red, jedinstvo, marljivost u kućanstvu i brinu se za zajedničke potrebe. Gospodar u kućnoj zadruzi ne znači vladar ili naredbodavac, nego domaćin, upravitelj kuće. Zadrugu su sačinjavali gospodar s više oženjenih sinova s djecom. Kućni gospodar bio je temelj zadruge. Poglavarstvo je znalo za svakog kućnog gospodara, jer je on zastupao zadrugu napram oblastima, u svemu što se je od nje trebalo. Sve što ukućani steknu, zajedničko je dobro. Zadruge moraju izdržavati svoje članove na graničnoj straži tzv. Kordunu, a kao odštetu za svakoga dobivaju od države 12 florina tzv. constitutivum (Fras...1988.).

Zadružni život posebno je bio bitan tijekom rata. Tad bi iz samo jedne satnije (kumpanije) otišlo 300 do 400 ljudi u najboljoj snazi. Tada bi kuće graničarske ostale na zadruzi, na toj starodrevnoj instituciji, koja je jedina mogla takav i toliki teret snositi. Ako su iz zadruge otišla 2-3 člana u vojsku, ostalo bi dosta čeljadi, a da gospodarski poslovi nisu zapeli.

Sve do ukinuća Vojne krajine, zadruge su bile veoma brojne; pogotovo u prvoj polovici XIX. stoljeća. Godine 1830. prosječno je u zadrugama zavaljske župe bilo 17 članova (Fras...1988.). Dakako da je taj prosjek u nekim selima veći, u nekim manji. Najveći prosjek je, s 22 člana u kućanstvu, zabilježen u Skočaju. Neke kućne zadruge na Skočaju svakako su prelazile i ovaj broj, te su imale i 30 članova.

Polovicom XIX. stoljeća, godine 1850. Osnovni krajiški zakon je dopuštao diobu velike zadruge na više manjih. To je i razlog da je krajem XIX. stoljeća zadružni život skoro i nestao. Kućne zadruge su zamijenila manja kućanstva. Prosjek članova kućanstva je znatno manji i kreće se u zavaljskoj župi godine 1890. od 6 do 7. Ipak, bilo je slučajeva, da su se neke kućne zadruge održale sve do kraja Drugog svjetskog rata.

1.6. Raštel

Raštel je kompleks od više objekata (zgrada), okružen s dva i pol metra visokim zidom s mnogobrojnim puškarnicama (Schiesslocher). Okolni zidovi izgrađeni su godine 1833. dok su mnoge zgrade s različitim namjenama izgrađene mnogo prije. Tako je medu prvim raštelskim zgradama izgrađen, još godine 1795., kontumac (karantena). Istu su godine 1809. spalili Turci. Deset godina kasnije, godine 1819., ponovno je podignuta nova zgrada od čvrstog materijala i na kat. Godine 1832. podignuta je i zgrada (toranj) za top, streljivo i ostale potrepštine. Godine 1842. na Raštelu je ispostavljen vodovod s kupalištem za blago (die Viehschwemme). Izgradnjom vodovoda u Zavalju, osamdesetih godina prošlog stoljeća, vodovod je i na Raštelu obnavljan. Godine 1846. postavljene su nove vodovodne cijevi u dužini od 493 metra.* Sam Raštel obnavljan je više puta. Tako je godine 1846. obnovljena zgrada za vijećanje (sastanke) (Bach...1853.). I godine 1878. Kraljevsko ravnateljstvo u Zagrebu izvješćuje Glavno vojno zapovjedništvo o popravku poduzetnika Mate Dražića, erarijalne ograde u Zavalju i tamošnjeg kontumačnog skladišta, što otpada na carine u Zavalju u iznosu od 1.530 forinti i 35 novčića.** Glavna jednokatna zgrada tzv. križna zgrada (Kreuzgebaude) izgrađena godine 1877!? imala je tri krila, bila je određena za stanovanje. Stanovi su bili na prvom katu. Svaki stan imao je više soba i uzgredne prostorije. U jednom krilu bili su smješteni službenici (Bezirksleiters-Quartier), u drugom je bio stan carinika (Zoll-Eunrehmers Wohnung), a u trećem stan općinskog adutanta (Bezirks-Adjunkten Wohnung). U prizemlju su bile pivnice i magazini za robu, koja se nije mogla odmah u Bihać otpremati (riža, kava, šećer, ulje...).***

Raštel je bilo mjesto, ne samo intenzivne trgovine, vojne uprave, već mjesto gdje su bile smještene mnoge javne službe bitne za cijelu župu, a kasnije općinu. Mnoge javne službe bile su smještene u Raštelu, sve do razvojačenja, pa i kasnije.

---

* Fond C. Kr. zapovjedništva kao Krajiška zemaljska upravna oblast. Građevinski odjel (Bau) 1876. 27-18/10, Hrvatski državni arhiv

** Isto, 1878., 9-5/7

*** Isto, 1877., 1576

U Raštelu je u vrijeme vojničke uprave stanovao »Kordonskomandant«. U prvoj polovici XIX. stoljeća u Donjem Zavalju, zapravo u Raštelu, nalaze se razni službenici. U njemu su smješteni: popisivač poreza i konačište ravnatelja kontumca, pobirač tridesetine, kapelan s kapelom i ranarnik; uz njih se nalaze i njihovi namještenici koji ondje zastalno borave, osim kapelana koji još uvijek nema svoje konačište (Sparožić...1836.).

Osamdesetih godina XIX. stoljeća Raštel je bio dobro očuvan. U njemu je bila smještena Kotarska oblast i Općinsko poglavarstvo (Devčić...1895.). Početkom XX. stoljeća već je skoro napušten i napola porušen. Ostala je još glavna zgrada u kojoj je uz općinski ured smješten i stan općinskog bilježnika (Marjanović...1912.). Ured zavaljske općine bio je u Raštelu sve do godine 1926/1927. U Raštelu se je do te godine nalazio i ured financije-financa redarstvenika koji nadzire državni monopol; uglavnom trgovinu duhana (Bujanović...1996.).

Napola porušen Raštel je odolijevao zubu vremena sve do godine 1942., kad ga je Treća krajiška brigada 3. studenog, u ogorčenoj borbi, zapalila. Nakon Drugog svjetskog rata, ostatke ostataka Raštela, nekad ponosa Zavaljčana, razvukli su mnogi žitelji iz Bosne.

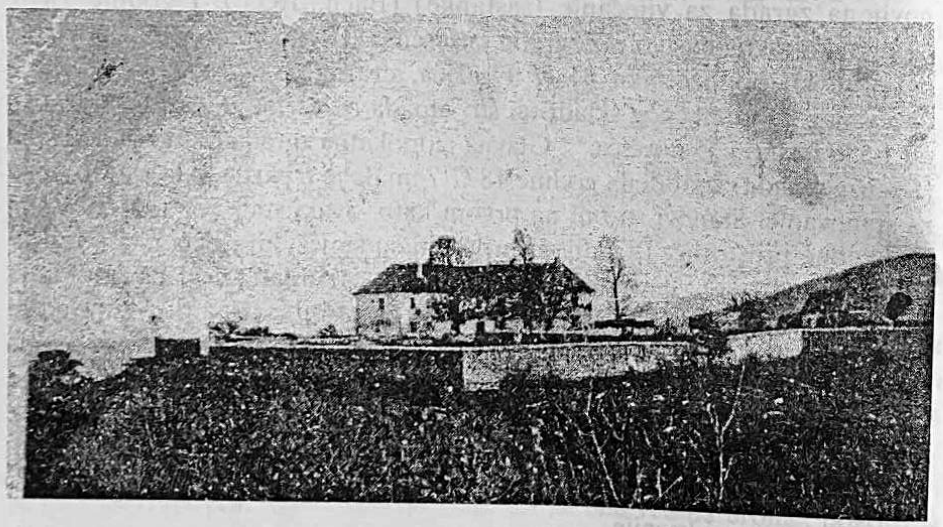

Fot. 12. Raštel na Zavalju iz godine 1795. odolijevao je vremenu sve do 3. studenog godine 1942., kad su ga partizani zapalili.

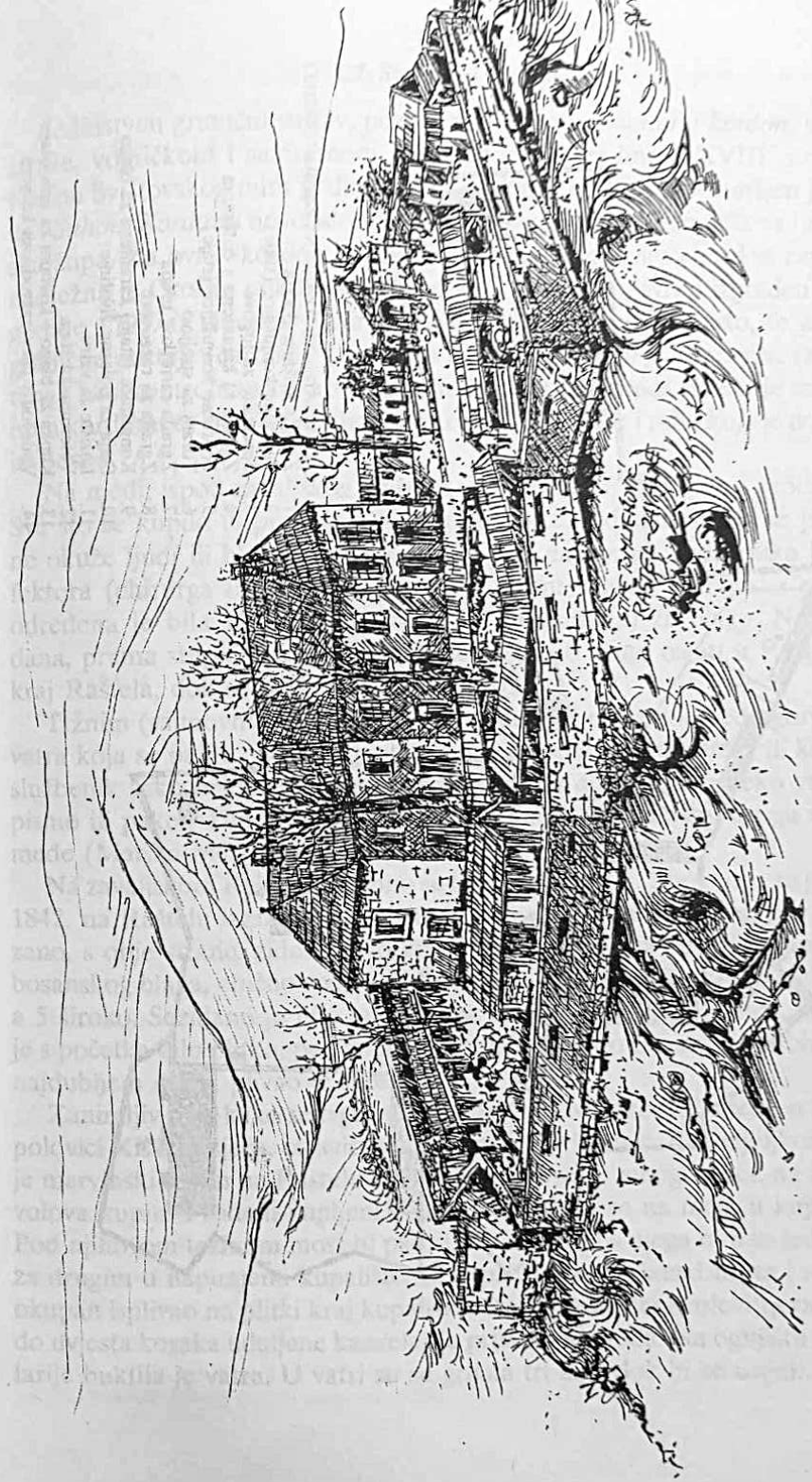

Raštel na Zavalju, krajem 19. st.
Stipe Tomljenović, Zavalje 1992., tuš

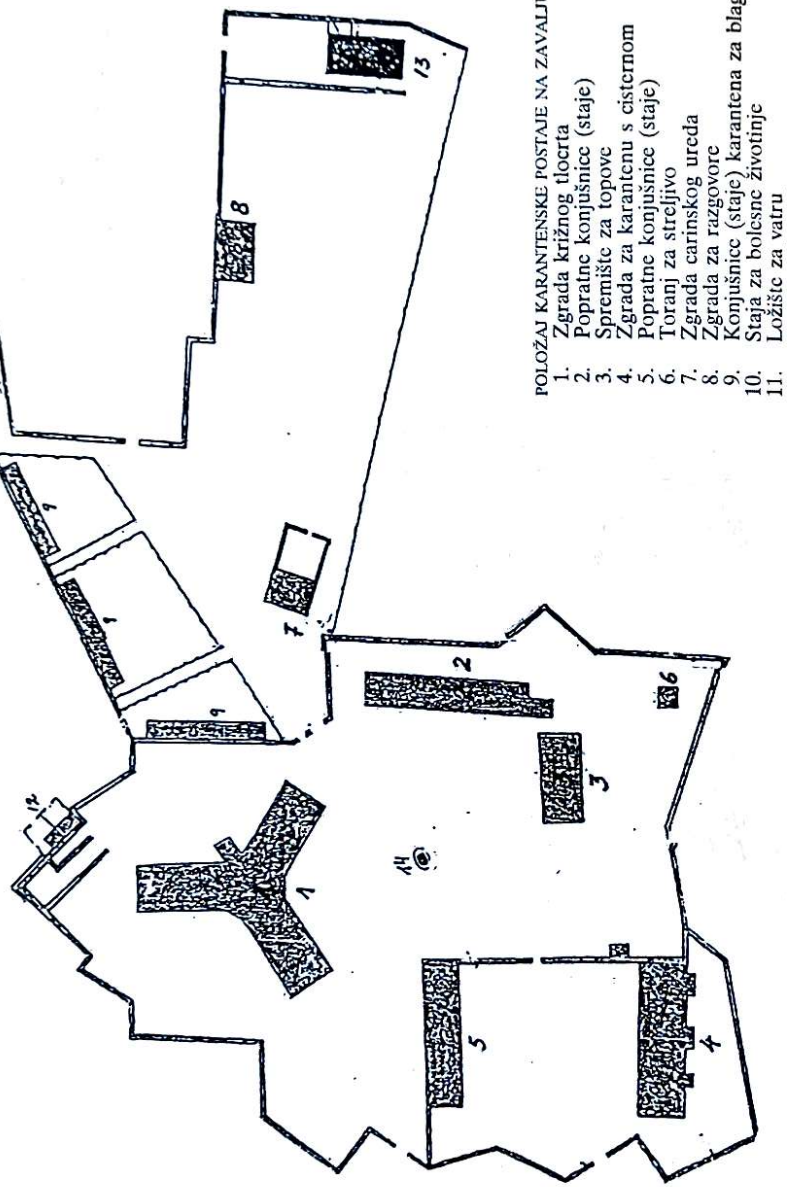

POLOŽAJ KARANTENSKE POSTAJE NA ZAVALJU (RAŠTEL)
1. Zgrada križnog tlocrta
2. Popratne konjušnice (staje)
3. Spremište za topove
4. Zgrada za karantenu s cisternom
5. Popratne konjušnice (staje)
6. Toranj za streljivo
7. Zgrada carinskog ureda
8. Zgrada za razgovore
9. Konjušnice (staje) karantena za blago
10. Staja za bolesne životinje
11. Ložište za vatru
12. Veterinarska staja
13. Kupka za blago s kolibom za opis blaga
14. Vodovod s cijevorazvodnom kutijom

Raštel na Zavalju prema nacrtu iz godine 1876.

1.7. Sanitarni kordon

Jedinstven granični sustav, poznat pod imenom *sanitarni kordon*, s dvije straže, vojničkom i sanitarnom, ustrojen je još sredinom XVIII. stoljeća. Nakon Svištovskog mira godine 1791., sanitarni kordon uspostavljen je i na tzv. *Suhom Kordunu* novooslobodenih krajeva u kojima je smještena i zavaljska župa. Za ovaj »kordon kuge« ili kako se još nazivao »kordon zaraze«, nadležna je Otočka pukovnija (Valentić...1981.). U tu svrhu izgrađen je još godine 1795. u Donjem Zavalju Raštel, kao kontrolno mjesto, te mnoge granične postaje (čardaci). U samom Raštelu izgrađen je kontumac (karantena) kao kontrolna sanitarna postaja. Zgrada kontumca služila je sanitarnom kordonu za sjedište medicinske kontrole; za ljude i robu koja je dolazila iz Bosne.

Na međi, ispod zavaljskog Raštela se je pazarilo; kupovalo i prodavalo. Sve što se kupilo ili prodalo, išlo je kroz Raštel radi carine. Da se pritom ne okuže ljudi ili blago, trgovina je bila pod nadzorom nadzornika dezinfektora (chirurga ili pelčara). Ako je u Bosni vladala marvinska pošast, određena je bila »štadija« tj. kontumac (karantena) za blago. Nekoliko dana, prema stupnju zaraze, moralo je kupljeno blago ostati u Raštelu ili kraj Raštela, dok se ne bi uvjerili da je zdravo.

Tržnim (sajmovnim) danom u vrijeme kolere, na samoj međi, gorjela je vatra koja se palila na maloj grabi. U tu vatru bacio bi bosanski ili krajiški službenik šaku nekakve trave ili tvari pa se na dimu držalo neko vrijeme pismo ili paket. Tim je bio raskužen, a zatim je bio bačen u drugu stranu međe (Marjanović...1912.).

Na zavaljskom Raštelu posebno se trgovalo blagom. Zbog toga se godine 1842. na Raštelu izgradilo kupalište koje je s glavnim raštelom bilo povezano, s obje strane, zidom. Ovo kupalište služilo je za kupanje kupljenog bosanskog blaga, obično volova. Kupalište je bilo po prilici 20 metara dugo, a 5 široko. Sazidano je bilo od kamena tesanca, poput stepenica, tako da je s početka bilo plitko, pa sve dublje i dublje; sve do dva metra dubine. Na najdubljem dijelu plivao je most.

Zanimljiv opis kako se trgovalo blagom na zavaljskom Raštelu, u drugoj polovici XIX. stoljeća, ostavio nam je Luka Marjanović. Ponedjeljkom, kad je marvinski sajam na Raštelu i Zavalju, znalo se je mnogo puta, na stotine volova kupiti. Prodani-kupljeni volovi natjerali bi se na most u kupalištu. Pod njihovom težinom most bi pao strmo u vodu i s njega bi pao jedan vol za drugim u napunjeno kupalište. Iz kupališta bi, do iznad hrpta i rogova, okupan isplivao na plitki kraj kupališta. Ovako namočeni volovi tjerali bi se do dvjesta koraka udaljene kancelarije prijamnog ureda. Na ognjištu kancelarije buktila je vatra. U vatri su se grijala tri žiga dok bi se usijali. Žig je

bio poput malenog obruča 10-15 cm velikog. Unutar obračuna bijahu slova TJ. Iznad repa svakog vola desno i lijevo na zadnjim plećima udario bi stražar usijani žig. Ta su slova ostala dok nije stara dlaka ispala, a nova porasla. To je bila ovdašnja marvinska putovnica za blago iz Bosne kupljeno, pa se je moglo bez zapreke dalje na sajmove goniti u Otočac, Karlovac itd. (Marjanović...1912.).

I druga roba podlijegala je strogoj kontroli. Tako se je žito sipalo u žljebove zbijeno od tri daske. Kad je krajiški kupac od Bošnjaka kupio nekoliko tovara kukuruza ili drugog žita, prodavač bi iz svoje vreće sasuo žito u širi kraj žljeba, onda bi žljeb podizao napram kupcu s druge strane, koji bi vreću napunio. To je bila svakako teška, spora i neugodna procedura, ali u stanovito vrijeme, u vrijeme kuge, kolere ili neke visoke pošasti potrebita, da kupci i prodavači ne dođu u doticaj.

U zavaljskom Raštelu dobro je bila organizirana liječnička služba. Voditelj karantene (Vieh-Contumazen) na zavaljskom Raštelu je godine 1872. Antun Snoy (Painković...1880.). Ipak, i pored dobrog nadzora i stroge kontrole, znala se pojaviti »kužna bolest«. Tako spomenuti okružni liječnik Antun Snoy, u kolovozu godine 1873., upozorava - obavješćuje Generalnu komandu u Zagrebu o pojavi kolere kod blaga u Zavalju i Petrovu Selu Ličkom.

1.8. Pošasti

Uz škrtu zemlju i vojničku stegu pučanstvo zavaljske župe pratile su i druge nevolje. Velika nestašica živežnih namirnica uvjetuje veliko siromaštvo među pučanstvom kojemu se skoro svake godine daje pomoć iz državne blagajne; izvješćuje tadašnji zavaljski župnik Božo Sparožić za godinu 1836. i 1837. (Sparožić...1837.).

Iste godine, zbog siromaštva, prebjegla je iz Skočaja u Bosnu osmeročlana obitelj Marka Mlinarića (k.br.7.), a iselila, kako navodi župnik Sparožić, šesteročlana obitelj pok. Tome Pleše. Za Marka Ivančića iz Međudražja (k.br.2.) kaže: »Zapao je u očaj zbog siromaštva i prebjegao s cijelom obitelji (8 članova).

I u drugoj polovici XIX. stoljeća nerodne godine dovode do takvog siromaštva da se organizira po cijeloj Hrvatskoj prikupljanje novca, koji se onda dijeli najsiromašnijim zadrugama u selu. Tako, nerodne godine 1874. Općinski ured u Zavalju dijeli, u više navrata, u svim selima svoje općine »Vrhu onih najsiromašnijih zadruga gornje općine na koje je poslana potpora uslijed naloga Ces. Kralj. Kotarskog ureda...«*

Nije samo siromaštvo i nerodica tlačilo ovaj puk. Znale su ga snaći i teže nevolje »osobito kad zavlada kužna bolest«, kako je govorio župnik Sparožić.

* HDA, C. Kr. zapovjedništvo u Zagrebu kao krajiška zemaljska upravna oblast, Unutrašnji odjel Fond 1874.

Godine 1825. bjesnila je u selu Skočaju azijska kuga, koja se nije dalje raširila (Devčić...1895.). Za jednu takvu »kužnu bolest« veli Luka Marjanović u svojim Uspomenama iz 1854. godine: »U to vrijeme udario bič Božji po selima; kolera, sila naroda pomrla, osobito u selu Skočaju, svaki dan 3-4. Na Zavalju desetak mrtvih i nekoliko djece je umrlo. Ja sam bio na dva, tri ukopa.. Djevojke Skočajke u znak pokore i molitve, dolazile su raspletenih kosa u crkvu. Za tri, četiri nedjelje pomor« (Marjanović...1912.).

Unatoč velike predostrožnosti i u drugoj polovici XIX. stoljeća znala se u podplješivičkim selima pojaviti epidemija kakve »kužne bolesti«. Godine 1873. upućuju lokalne vlasti u Zagreb nekoliko brzojava, gdje upozoravaju na pojavu kolere. Tako brzojav upućen iz Gospića 13. kolovoza 1873. Generalnoj komandi, glasi: »Od preksinoć oko mjesta Zavalja i Petrovog Sela pojavila su se dva slučaja kolere sa smrtnim slučajem. Upozoravajuće mjere poduzete za općinu Petrovo Selo«. U potpisu ovog brzojava je Okružni liječnik Snoy.*

Zahvaljujući dobro organiziranoj liječničkoj službi u Raštelu, tijekom vojne uprave, na Zavalju se i kasnije, nakon razvojačenja, organizira liječnička služba. Od godine 1894. Zavalje ima zdravstvenu ustanovu. Te godine je županijska skupština odlučila da se na Zavalju »...imade namjestiti poseban općinski liječnik« (Županijska izvješća...1894.). Međutim, ni godine 1905., na prijedlog skupštinara Stjepana Ritza, ne odobrava se liječnik. Tek godine 1907. u Zavaljskoj upravnoj općini je liječnik Ivo Šulentić. Iste godine, Zavalje ima i općinsku primalju Sofiju Marjanović-Vajdoher. Godine 1900. na Zavalju je općinska primalja Lucija Bujanović koja se odriče službe i odlazi u Bihać. Godine 1908. na Zavalju je uspostavljena i priručna ljekarna.

1.9. Zavalje tijekom okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878.

Razvojačenjem Vojne krajine godine 1873. i novim ustrojem graničarskih četa na temelju Manifesta od 8. kolovoza 1873., te Zakona iz iste godine (1.X.1873.), uvedena je opća vojna dužnost. No, sve te promjene nisu umanjile značenje Zavalju kao pograničnom mjestu na nemirnoj bosanskoj granici. Slaba središnja vlast u Bosni i Hercegovini nije uspjela reformama spriječiti nezadovoljstvo ne samo kršćana, već i muslimana. Pljačkanje, krađe i umorstva se povećaše, osobito u bihaćkom okružju (Mandić...1910.). Opći nered i nesigurnost zavlada po cijeloj Bosni i Hercegovini. Krajem godine 1876, oko 5.000 žitelja platilo je životom, a više od 100.000 prebjeglo je u Hrvatsku i druge zemlje. Zbog takvih prilika došlo je do uplitanja velikih sila i konačno, do Berlinskog kongresa godine 1878., kojim je Austro-Ugarskoj predana

* HDA, C. Kr. zapovjedništvo u Zagrebu kao krajiška zemaljska upravna oblast, Unutrašnji odjel Fond 1873.

uprava u Bosni i Hercegovini. Protiv takve odluke pobunili su se muslimani, na što je reagirala Austro-Ugarska pripremanjem za vojnu intervenciju.

Iako je otpor austrijskoj vojsci bio pružen u cijeloj Bosni i Hercegovini, ipak je najjači bio u Bihaćkoj krajini. Zavalje kao pogranično mjesto svakako će biti svjedok i sudionik svih tih zbivanja; od kraja kolovoza pa sve do svršetka okupacije, 20. listopada 1878.

Već 7. rujna prekorači Zach sa 72. pješačkom brigadom među kod Zavalja i pođe na Bihać. Zach je napao Bihać s dvije brigade. 23. pješačka pukovnija trebala je da od Skočaja napadne šančeve što su bili podignuti jugozapadno od Bihaća, dok je 79. pričuvnoj pješadijskoj pukovniji bila zadaća da krene prema Žegaru, te zauzme carinu i groblje. Za oba ova uporišta vodila se žestoka borba. Iako su zauzeli oba šanca, ne pođe im za rukom zauzeti carinu i groblje. Zbog premoći u ljudstvu, te magle, Zachova brigada morala se istoga dana povući. U bici 7. rujna, Zachove snage pretrpjele su velike gubitke: 98 mrtvih (3 časnika), 418 ranjenih (18 časnika) i 35 zagubljenih (Mandić...1910.). Za te bitke kod Bihaća, stiže iz Izačića u Zavalje 250 bosanskih vojnika, s nakanom da provale na hrvatski teritorij, te napadnu Zachovu brigadu s leđa. Međutim, tu nakanu osujeti 80. hrvatska domobranska bojna iz Zagreba, te uništi neprijateljsku posadu. Nakon pojačanja u četama, obnoviše udružene brigade generala Zacha i Rhemländera 15. rujna odlučnu borbu. Istoga dana zauze 76. pričuvna pješačka pukovnija Izačić koji se žilavo branio. Istodobno se oko 800 bosanskih vojnika približilo Baljevcu, te počelo paliti kuće i sjenike nedaleko toga sela. Istoga dana, uspjelo je 23. pješačkoj pukovniji s Prvom lovačkom bojnom (bataljunom) zauzeti pozicije kod župnog stana u Žegaru. Ovoga dana bilo je što mrtvih, što ranjenih 61, među njima 5 časnika.

Dne 18. rujna počela je odlučna bitka na šančeve u Debeljači (573 m), najprije pucanjem iz topova, zatim juriša 4. bojne na šančeve, te ih napokon zaposjedoše. Za šančeve se vodila žestoka borba. Da su bojevi bili žestoki i da je pružen jak otpor, ukazuje i činjenica da je najviše vojnika stradalo pri napadu na Bihać (554 su poginula, što ranjena i zagubljena u samo jednom danu). Od pješačkih pukovnija najgore su prošle 79., koja je za napada na Bihać u jednom danu izgubila 419 vojnika, zatim 23. pukovnija koja je u više bojeva izgubila 381 vojnika. (Mandić...1910.).

Sjećanje na velike pobjede, ali i velike gubitke godine 1878., podsjećaju spomenici podignuti u čast poginulih iz 23. i 79. pukovnije.

O njima hrvatski književnik Janko Leskovar, posjećujući Zavalje i Bihać, veli: »S lijeva, na brdu Somišlju...Bijaše to ogroman spomenik generalu Leggyju, koji je na onom mjestu godine 1878. pogođen tanetom, izbačen iz turskog topa.

Kod Žegara stajaše... drugi spomenik, postavljen časnicima i novacima 79. pukovnije, što su 7. i 8. rujna iste godine poginuli« (Leskovar...1893.). Tako o spomenicima govori godine 1893. Janko Leskovar. Nažalost, spomeniku na Somišlju, nakon Drugog svjetskog rata izgubio se svaki trag, dok ovaj drugi u Žegaru postoji, ali u trošnom stanju.

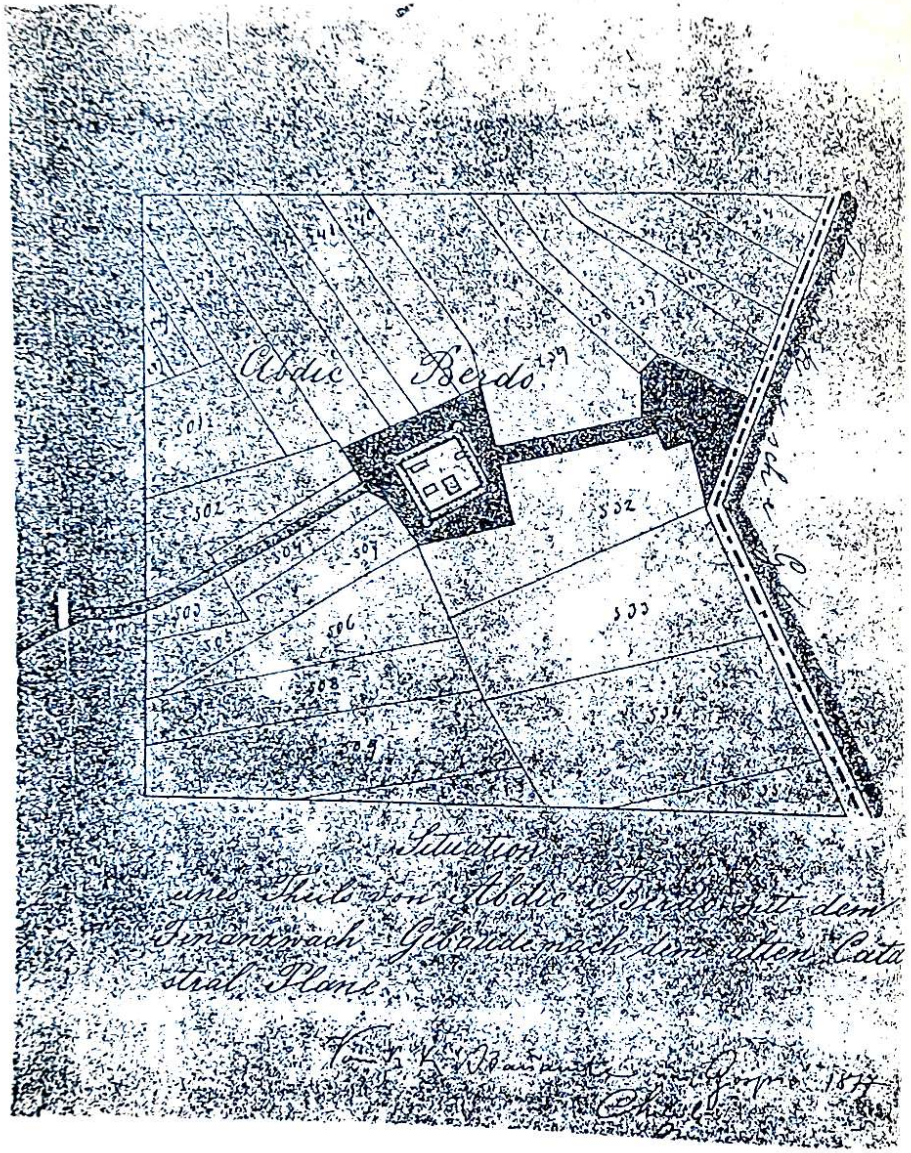

Plan granične postaje na Abdić Brdu iz godine 1877.

VI.2. ZAVALJSKA ŽUPA - OPĆINA OD 1918. DO 1945.

Zavalje u Kraljevini Jugoslaviji (1918.-1945.)

2.1. Upravne promjene na području zavaljske općine

Nakon višestoljetne austrijske vlasti i zavaljska općina, nakratko, od 29. listopada do 1. prosinca 1918., ulazi u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba, sa sjedištem u Zagrebu, a koju čine Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina, koje su se do tada nalazile u sastavu Austro-Ugarske.

Prvog prosinca 1918. spomenuta Država Slovenaca, Hrvata i Srba ulazi u sastav nove države; Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca s političkim centrom u Beogradu.

Hrvatski Sabor, kao politički predstavnik hrvatskog naroda i građana Hrvatske, nije nikada potvrdio ujedinjenje Hrvatske s Kraljevinom Srbijom.

U novoj državi, sa srpskom dinastijom Karađorđevića, dolazi i prevlast (dominacija) Srba u svim oblicima javnog života. Stvaranje nove države hrvatski Srbi, pa i oni iz koreničkog kotara, u sastavu kojega se tada nalazila općina Zavalje, pozdravili su s izuzetnim oduševljenjem, stavili su joj se potpuno u službu. Tako se nova država odmah u praksi iskazuje kao »Srboslavija«.

Nakon Vidovdanskog ustava godine 1921., država je podijeljena na oblasti. Ovom podjelom, zavaljska je općina u Primorsko-krajiškoj oblasti, sa sjedištem u Karlovcu. Međutim, nakon proglašenja diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929., ustrojene su banovine na tlu Jugoslavije. Posljedica toga je izdvojenje zavaljske općine iz koreničkog kotara, dakle Hrvatske, i pripajanje bihaćkom kotaru (Bosni).

Ustrojavanjem Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. iznevjerena su očekivanja zavaljskih žitelja. Iako je općina Ličko Petrovo Selo tada vraćena Hrvatskoj, žitelji zavaljske općine dočekali su povratak tek ustrojavanjem Nezavisne Države Hrvatske nakon 10. travnja 1941.

2.2. Otpor žitelja zavaljske župe velikosrpskoj politici

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. i ulaskom Hrvata u državu sa Srbima župljani zavaljske općine osjetili su se izdanim i prevarenim kao u »crno zaviti«. A kako i ne bi, kad je već u prvim danima počelo s progonima Hrvata.

Velikosrpska politika iskazuje se na području zavaljske župe prijetnjama i osvetama pojedinih Srba iz susjedstva, te terorom kraljevskih jugoslavenskih, (uglavnom srpskih) žandara u progonima Hrvata. Zato ne čudi što se javlja otpor prema takvoj vlasti.

Naime, mnogi se očevi, muževi i sinovi nisu još bili vratili s bojišnice i zarobljeništva iz Rusije, a srpska vojska i žandari traže i love »zeleni kader«. Mnogi se skrivaju. Zimi, godine 1919-1920. kad bi takvog uhvatili; golog do gaća i bosog, pretučenog i krvavog, vodili bi u zatvor u vojarne logora u Žegaru gdje bi nastavili s mučenjem.

Ne protive se žitelji samo zavaljske župe u stvaranju države SHS u domovini, već i mnogi u inozemstvu. Tako Dane Dujmović, Zavaljčan, iseljenik u Sjedinjenim Američkim Državama od godine 1909., kao sindikalni vođa piše 19. listopada 1919. u Iseljeničkom Narodnom listu u članku.* »Besramna propaganda činovnika Karađorđevićeve Vlade u SHS«, veli: »Vlada Kraljevstva SHS doista danas nije nego kaos i glupost, besramna propaganda Karađorđevićeve dinastije«.

Od atentata u Beogradskoj skupštini godine 1928., na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike, te nakon proglašenja samovlašća kralja Aleksandra 6. siječnja 1929., kad je zavaljska općina, bez pitanja stanovništva priključena bihaćkom kotaru, a posebno od Velebitskog ustanka godine 1932. politički pritisci sve su veći, ali i otpor tim pritiscima.

Zabranjeno je bilo hodati cestom poslije zalaza sunca, pa i sastajanja u kućama na prela. Žitelji sela zavaljske župe nisu držali puno do takvih zabrana. Posebno su se tomu odupirali Skočajci. Jedne zime povede narednik žandarski sa sobom dva žandara iz Zavalja u Veliki Skočaj. Nađu u dvije kuće da se preli. Natjeraju sve da se izuju i izvedu ih tako bose na cestu te narede da bosi igraju po snijegu. Momci i cure izišli su na snijeg kako im je zapovjeđeno. Neoprezni žandari nisu ni slutili što ih čeka. Naime, momci su se dogovorili da ih razoružaju. I zaista na dogovoreni znak to i učine. Po tri-četiri momka zgrabe po jednoga žandara, isprebijaju ih na »mrtvo«, slome im rebra i kosti, svežu, strpaju u kola i odvezu pred žandarmerijsku postaju u Zavalje, izbace ih iz kola i vrate se. O ovome slučaju istraga nije vođena. Tu sramotu vlasti su prikrile tako što su svu trojicu žandara hitno premjestili.

Opća gospodarska kriza tih godina, veliki porezi, te gospodarsko propadanje stanovništva zavaljske općine dovode do političko-gospodarske emigracije Hrvata. Posebno politički programi utječu na političku polarizaciju i angažiranost tamošnjeg stanovništva. Prvenstveno je to vidljivo kroz djelovanje HSS. HSS nastoji ostvariti rješenje hrvatskog pitanja parlamentarnim načinom u okviru Kraljevine Jugoslavije. No, velikosrpski režim ne bira sredstva kako bi onemogućio njezin rad i homogenizaciju hrvatskog naroda.

Otpor prema srpskoj politici posebno je dolazio do izražaja prilikom izbora. Tako na izborima u Zavalju, u vrijeme Jeftića godine 1935., pored

* Narodni list, 19. listopada 1919., New York
Dane Dujmović, Besramna propaganda činovnikah Karađorđevićeve Vlade u SHS

ostalih, Srbi su kandidirali i pravoslavnog svećenika popa Drljaču. Tom prilikom, na izbor srpskih zastupnika u Zavalju, prosvjeduju i žene. Manduša Dujmović, poznata po tome da vodi protusrpsku politiku, organizirala je više zavaljskih žena (Klagica, Šaura, Latinka, Valinica, Suva, Ika, Rodinka, Tonka ... i druge),* i svoj su prosvjed manifestirale tako da su poslanike dok su sjedili i pili u Listaškom voćnjaku, napale pokvarenim jajima i svim i svačim što im je došlo pod ruku. Ovaj nam primjer jasno govori, a bilo ih je i puno više, o izrazitoj nacionalnoj svijesti žitelja zavaljske župe.

Kao jedan od odgovora na teror i zločin prema Hrvatima, uključujući i ubojstvo hrvatskih predstavnika u Parlamentu u Beogradu, jest svakako osnivanje ilegalne organizacije »Ustaša-hrvatska revolucionarna organizacija« (UHRO), kasnije: »Ustaša-hrvatski oslobodilački pokret«, s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne nezavisne hrvatske države izvan Kraljevine Jugoslavije.

Ustaški pokret imao je pred rat aktivnih pristaša u zavaljskoj općini. Pogotovu nakon stvaranja Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939., u čijem se sastavu nisu našli, a što je dovelo do pojačanog rada ustaša, njihovih suradnika i simpatizera. Tada se uspostavljaju čvršće veze s Hrvatima Bihaća i okolice, a također i s tamošnjim muslimanima s kojima nije bilo nikakvih razilaženja (posebno za vrijeme izbora).

Na homogenizaciju, nacionalnu homogenizaciju žitelja zavaljske župe, kao i na hrvatske žitelje bihaćke općine, učinkovito su djelovali mnogi pojedinci pred sam rat. Još godine 1936. organizira se u bihaćkoj gimnaziji hrvatska mladež. Među istaknutijim članovima hrvatske mladeži je tada i Pero Šimić iz Skočaja. Tadašnji đaci, a kasniji sveučilištarci Zagrebačkog sveučilišta tijekom godine 1939. i 1940. pristupaju u ustašku organizaciju. Početkom godine 1940. bihaćki su sveučilištarci utemeljili katoličko društvo »Omladina Svetog Ante« preko kojega pokušavaju legalno djelovati na hrvatsku mladež grada i okolnih sela (Dizdar ...1987.). Krajem godine 1940. Pero Šimić zajedno sa grupom hrvatskih sveučilištaraca donose iz Zagreba ustaške letke koje dijele po Bihaću i okolnim hrvatskim selima: Vedrom Polju, Dobrenici, Skočaju. Zbog aktivnog političkog djelovanja velikosrpske su ih vlasti, već u siječnju godine 1941. uhitile. U zatvoru su ostali sve do dolaska hrvatske vlasti. Pored Pere Šimića, na Zavalju su organizirano pred rat djelovali: Petar Dujmović-Mandušin, Slavko Findrik i Josip Bujanović, svećenik koji je na Zavalje dolazio preko ljeta, dok u Međudražju aktivno djeluje Luka Prša. Organizirano djelovanje mnogih utjecajnih pojedinaca imalo je znatnog utjecaja na žitelje Zavalja i okolnih sela, pogotovu što u njima nije bilo niti jednog komuniste, kao ni organizacija kroz koje bi komunisti djelovali (Dizdar...1987.).

* Pismeni iskaz Ljubice Putanec, rođene Rupčić, iz Zavalja, dat autoru u Zagrebu godine 1997.

Na veću aktivnost ustaškog pokreta u zavaljskoj općini kao i Bihaću, utječe svakako i činjenica, što se u to vrijeme u Bihaću sve srpske stranke povezuju u pokret »Srbi na okup« koji je ne samo protiv sporazuma Cvetković-Maček, tj. Banovine Hrvatske, već traže da se od ostalih banovina ustroje tzv. »Srpske zemlje« u koje bi ušao i znatan dio Banovine Hrvatske.

Predstavnici muslimana su protiv Banovine Hrvatske. Radi takvog okruženja protiv se izjasnilo i kotarsko rukovodstvo HSS-e.

Sve je ovo djelovalo na žitelje zavaljske općine, kao i velikosrpski teror koji ih je samo sve više povezivao da budu jedinstveni u borbi, s nadom da će doći do stvaranja hrvatske države.

Žitelji Zavalja i zavaljske župe bili su iskreni domoljubi - Hrvati. Nikad se i ničim nisu dali zastrašiti. Za njih Josip Bujanović, poznatiji u narodu kao pop Jole, veli: »Oni su živili i umirali, s najljepšom misli, odlukom, devizom: »Sve za Hrvatsku, a Hrvatsku ni za što« (Bujanović...1996.).

Zavalje u sastavu NDH (1941.-1945.)

2.3. Zavalje u sastavu NDH

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, 10. travnja 1941., primljeno je s oduševljenjem u podplješivičkim selima. Mnogi pojedinci iz zavaljske župe aktivno djeluju u Bihaću na ustroju hrvatske vlasti. Posebno se u tome ističe Petar Šimić, sveučilištarac iz Skočaja koji aktivno djeluje u nacionalnom pokretu uoči rata u Zagrebu. Petar Šimić obnaša istaknute dužnosti u ustroju Velike župe Krbava i Psat, sa sjedištem u Bihaću, a kojoj pripada i zavaljska općina. Po odredbi Poglavnika Šimić je u Bihaću postavljen na dužnost ustaškoga logornika. Imenovanom je, istom Odredbom, stavljeno u dužnost »da provede ustašku organizaciju u Kotaru Bihać, te da predloži ustaške dužnosnike na imenovanje Glavnog Ustaškog Stana«.* Već 5. svibnja 1941. Pero Šimić, Stipo Šimić i Jakov Džal svečano dočekuju Ljubomira Kvaternika kojega Poglavnik 3. lipnja 1941. imenuje velikim županom Velike župe Krbava i Psat.** Prije svečanog dočeka u Bihaću, Kvaternik je održao zbor i govor u Zavalju.***

Nakon proglašenja NDH prišlo se ustroju vlasti na svim razinama. Vlast se pravo nije ni ustrojila, a dolazi do pobune i ustanka Srba protiv NDH. Od srpnja i kolovoza 1941. na granici zavaljske općine uspostavlja se fronta i započinju žestoke borbe s četnicima i partizanima na svim pravcima osim onih prema Bihaću. O zločinima Srba vijesti donose hrvatske izbjeglice iz Lapca i Borićevca,**** koje su uspjele izbjeći, preko Zavalja za Bihać.

* Narodne novine br. 38 od 28./V.1941., Zagreb
** Narodne novine br. 43 od 4./VI.1941., Zagreb
*** Hrvatski narod br. 129, Zagreb (23./VI.1941.)
**** (1942.): Odmetnička zvjerstva i pustošenje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecim života hrvatske, narodne države sastavljeno na temelju dokaznog gradiva, Zagreb, tzv. Siva knjiga

Tamo se slijevaju i muslimanske izbjeglice iz Kulen Vakufa i okolnih mjesta s istim svjedočenjima. Dio mještana sela zavaljske župe sam se organizira na teritorijalnoj osnovi za obranu vlastitih života i ognjišta.

Masakri u Borićevcu, Kulen Vakufu kao i u drugim mjestima Like i Bosne nad Hrvatima i muslimanima u neposrednoj blizini Zavalja je neke pripadnike ustaških postrojbi u Bihaću natjerao na osvetu prema civilnom srpskom stanovništvu u okolici Bihaća. Tako tijekom srpnja, dolaskom Maksa Luburića u Bihać dolazi do strijeljanja nekoliko skupina Srba na Zavaljskoj jami.

Na ova strijeljanja bez suđenja, koja su pojedine ustaške postrojbe i grupe sprovodile na tzv. Zavaljskoj jami, prosvjeduju žitelji Zavalja preko župnika, kod Velikog župana Ljubomira Kvaternika u Bihaću i zahtijevaju da se s tim prestane.

Početkom jeseni, točnije, 2. listopada 1941. na područje Bihaća i zavaljske općine dolaze talijanske postrojbe gdje uspostavljaju jak vojnički garnizon. Na Zavalju povremeno borave pojedine njihove vojničke i policijske postrojbe radi izviđanja i osiguravanja prometa. Oružane postrojbe NDH bez njihovog odobrenja nisu smjele poduzimati samostalne vojne akcije protiv ustanika. Oni uspostavljaju promet preko Zavalja i Lapca za Knin. U njihovu službu se odmah stavljaju četnici smješteni duž navedene prometnice. Kako partizani organizacijski jačaju, započeli su već početkom godine 1942. borbu protiv Talijana i četnika i brzo preuzimali pod svoj nadzor veća područja. Zbog toga Talijani napuštaju bihaćko područje 14. lipnja 1942. i povlače se prema jugu.

NDH nastoji osigurati bihaćko-ličko područje ustrojem domaćih ljudi. Tako se i na području Zavalja razmještaju manji dijelovi tada ustrojenog ustaškog Ličkog zdruga (od Ličana) radi obrane toga prostora od upada partizana. Zavalje postaje jedno od važnih obranbenih točaka vanjske obrane grada Bihaća. Svi organizirani pokušaji upada partizana s ličko-bosanske (zavaljske) strane uspješno su sprječavani sve do studenog 1942. U tome sudjeluju i mnogi mještani zavaljske općine.

Stvaranje hrvatske države potaklo je organizirani rad s hrvatskom mladeži. Već tijekom svibnja godine 1941. pod nadzorom Ustaškog logora (Jakova Džala) sprovedena je cjelokupna unutarnja organizacija ustaške mladeži u Bihaću, a nešto kasnije, točnije u srpnju, i u općinskim središtima bihaćkog kotara. Tako su tijekom srpnja godine 1941. ustrojene organizacije ustaške mladeži i u zavaljskoj općini. Taborna zapovjednica Ustaške uzdanice u Zavalju je (od 7-11 g.) Ljubica Rupčić (rođena 1924.), a taborna zapovjednica Ustaškog junaka (11-15 godina) Lucija Dujmović (umrla poslije rata). Na čelu Ustaške Starčevićeve mladeži je ustaška tabornica Lucija Krmpotić (Seja Krpanova) rođena 1920. Lucija Krmpotić je poginula godine 1943.

prilikom savezničkog bombardiranja Zavalja. U Skočaju i Baljevcu ustrojeni su rojevi (zbirovi) Ustaške mladeži na čelu kojih su rojnici. U Skočaju je to Mare Šimić Đula, kćer Franje Šimića, ustaškog tabornika.

Za ustroj Ustaške mladeži u zavaljskoj općini posebno je zaslužna gimnazijalka iz Bihaća Mira Knežević (živi u Australiji). Ustroj Ustaške mladeži na zavaljskoj općini učinkovito djeluje sve do studenog godine 1942. (do partizanske okupacije 3. studenog 1942., kad se raspada).

Prva obljetnica ustroja NDH veoma je svečano proslavljena u Bihaću. Organizirano i svečano u toj su proslavi u velikom broju sudjelovali i žitelji podplješivičkih sela u čemu je posebno prednjačila hrvatska mladež.

2.4. Pad Zavalja u partizanske ruke 1942.

Žitelji zavaljske općine su spremno dočekali hrvatsku vlast. Međutim, tijekom godine 1942., pred pad Bihaća u partizanske ruke, osjeća se opća nesigurnost, pogotovo u udaljenijim selim Skočaju i Baljevcu. Ilustrativan primjer te nesigurnosti nalazimo u sjećanjima Antuna Mihovilovića, sina tadašnjeg skočajskog učitelja Ivana Mihovilovića (Mihovilović...1993.).

Učitelj Ivan, istarski emigrant, našao se u vrtlogu okrutnih zbivanja jer u selu gdje službuje, Skočaju, vojske kucaju na vrata škole:

»Gospodine Jochanne, Vi znate da se 3. Reich bori za novi poredak!«, već izjutra bi se pojavili Nijemci.

»Gospodine Jovane, Vi znate ko će Vam osloboditi Istru!«, za njima će četnici.

»Signor Giovanni, noi siamo Italiani!«, oko podneva bi se pojavili Talijani.

»Gospodine Ivane, Vi znate što je pravedno: Za dom spremni!«, uzvikuju ustaše.

»Druže Ivane, borimo se za slobodu!«, navratio bi noću poneki partizan.

Iako pokoji partizan navraća učitelju samo noću, ipak partizani vrše tijekom ljeta, a posebno u listopadu, velike pripreme za napad na Bihać. Za tu veliku akciju partizani angažiraju osam brigada: pet krajiških i tri hrvatske (Bihaćka Republika, II...1965.).

Obranu grada Bihaća činili su: Stožer XII. pješačke domobranske pukovnije s jednom bojnom, jedna lovačka bojna, jedna satnija II. pješačke domobranske pukovnije iz Zagreba.

Početkom rujna, točnije 7. rujna 1942. reorganiziran je Lički ustaški zdrug u IV. djelatni ustaški zdrug koji je u svom sastavu imao četiri bojne: 31, 32, 33. i 19. bojnu. Taj zdrug bio je ne samo posadna, već i glavna operativna jedinica za borbu protiv partizana. Zapovjednik svih oružanih postrojbi u Bihaću i okolici bio je pukovnik Ivan Tomašić. Uoči napada na Bihać 31. bojna ovog zdruga bila je izmještena u Ličkom Petrovom Selu i

Rakovici, 32. u Bosanskoj Krupi, tako da su u obrani grada, pored stožera tog zdruga i pristožernih jedinica sudjelovale samo 33. i 19. ustaška bojna.

Pored toga u svakom selu, posebno u široj okolici grada, nalazila se i ustaška policija jačine od 10 do 14 ljudi. Iako je Bihać bio dobro branjen; utvrđen s dva obranbena pojasa, njegov vanjski obranbeni pojas koji je obuhvatio sela: Ličko Petrovo Selo, Zavalje, Skočaj, Dobrenicu i Golubić, već je tijekom ljeta godine 1942. bio izložen čestim partizanskim provokacijama. Međutim, 2. studenog 1942. došlo je do otvorenog sukoba s partizanskim jedinicama. Toga dana Treća krajiška brigada, na čelu s komandirom Nikolom Karanovićem, prelazi rijeku Unu kod Račića, te preko Lohovskih Brda, istoga dana uvečer, dolazi na padine Plješivice u zaleđe Skočaja, Međudražja i Zavalja. Istoga dana uvečer u 21,30 sati, na uskom plješivičkom platou vode se žestoke borbe. Istu noć gorjela su sela Golubić te Veliki i Mali Skočaj. Plamen se nadaleko vidio jer je noć 2. na 3. studeni, za razliku od prijašnjih kišnih dana, bila vedra. Trećeg studenoga u zoru partizani su zauzeli Zavalje.

Istodobno I. krajiška brigada na čelu s komandirom Milinkom Kušićem, 2. studenog u 18h prelazi kod Ripča Unu, te vodi žestoku borbu na Somišlju. Somišlje je jedno od najutvrđenijih i najjačih uporišta. To je brdo koje dominira obranom Bihaća. Na njemu su 23 betonska bunkera. Ono je štitilo i najvažnije uporište u Žegaru, gdje su bile ustaške i domobranske vojarne i magazini.

Istoga dana jakim protunapadima iz Bihaća branitelji su pokušali zbaciti jedinice I. i III. krajiške brigade sa Somišlja i Zavalja. Protunapad nije uspio. Dan kasnije, 5. studenoga razbijena satnija, prilikom napada na Skočaj, Zavalje i Žegar, zarobljena je (N. dj.).

Istodobno žestoke borbe vode se i za Ličko Petrovo Selo koje napadaju II. lička i IV. kordunaška brigada, a brani ga nekoliko satnija 31. ustaške bojne, iz IV. djelatnog ustaškog zdruga i 20 do 30 domobrana.

Napadi su počeli 2. studenog u 9h na crti Ličko Petrovo Selo-Željava--Baljevac (N. dj.). Na Željavu i Baljevac napada I. bataljun (bojna) »Stojan Matić« iz II. ličke brigade. Ovaj će se bataljun spojiti s III. krajiškom, dan kasnije, kod Vučjaka (N. dj.).

Prema partizanskim izvješćima obrana je u Ličkom Petrovom Selu imala velike gubitke: 120 mrtvih i 56 zarobljenih ustaša, domobrana i civila (N. dj.).

U podplješivičkim selima, tijekom napada na Bihać, vodile su se žestoke borbe. Svjedoči to i Slavko Odić kad odlazi prije Prvog zasjedanja AVNOJ-a s Josipom Brozom Titom na Zavalje (Bihaćka Republika...1965.). »Kad smo izbili više Zavaljske drage, nedaleko od starih zidina, naišli smo na svježe zgarište. Drug Tito me je upitao tko ju je zapalio, da li neprijatelj ili Krajišnici?

»Treća krajiška«, druže Tito, »jer su iz nje ustaše pružale žestok otpor i više naših drugova je u borbi oko nje poginulo ili ranjeno«.

Zauzimanjem Bihaća zarobljene hrvatske branitelje, a i civile, na bosansko-krupskom pravcu partizani su tijekom borbe i kasnije slali u Operativni štab III. bataljuna VI. krajiške brigade na Grabež u Veliki Radić, a ostale u Račić (N. dj.).

Kao osvetu za trojicu partizanskih časnika, koji su ubijeni u borbama za Jajce, partizani su 18. studenoga 1942. strijeljali 130 vojnika i građana zarobljenih tijekom borbe za Bihać. Istom *Presudom* Vrhovnog štaba strijeljani su i zarobljeni ustaše iz XIX. i drugih ličkih bojni, pa i civili, među kojima i neki Zavaljčani (N. dj.).

Neki od strijeljanih, masakriranih 18. studenoga, prepoznati su prilikom ekshumacije 2. ožujka 1943. kod stare hidroelektrane u Bihaću. Među ekshumiranim bilo je i žitelja Zavalja.

2.5. Obrana Zavalja 3. studenoga 1942.

Borba za Zavalje bila je jedna od najžešćih u zauzimanju Bihaća. Zavalje je pružalo otpor do zadnjega daha, do zadnjeg čovjeka. Selo su branili domobrani, oružnici, ustaše; borili su se i sami seljaci. Jak otpor dala su i druga sela; Skočaj, Međudražje, Baljevac, ali nisu mogli izdržati.

Najjači napad na Zavalje bio je 3. studenog. U 10 sati počela je paklenska navala. Partizani su jurišali pod strojnice koje su samo kosile i kosile. Svaka kuća davala je otpor. Planule su i prve kuće u selu. U svanuće stotine partizanskih leševa je po polju.*

Partizani su pod svaku cijenu htjeli zauzeti Zavalje - dobivaju pojačanje. Branitelji se povlače prema gradu, ali i dio žiteljstva. U silovitom napadu partizani zauzimaju selo. U gornjem dijelu sela još je gorjelo, vatra se još nije stišala, a u selu dolazi do pljačke. Partizani pljačkaju najprije javne zgrade; pljačkaju u školi, općini, oružničkoj postaji, učiteljskom stanu, šumariji.

Istoga dana partizani su ubili više mještana Zavalja. Stipe Findrik ubijen je na pragu svoje staje u kojoj je kasnije izgorio. Uhićene domobrane: Ivana Frankovića, seljaka Danu Majstorovića i mladića Jandru Marjanovića, strijeljali su na Zavalju u livadama. Na livade su doveli i topnika Ivicu Majstorovića iz Bihaća i ubili. Na livadama je nađen mladić Franjo Findrik pokraj mrtvoga partizana.

I kod Skočaja je nađeno u šumi mrtvo tijelo seljaka Ivana Hećimovića. Nađeno je bez nosa i bez ušiju, a s glave mu je guljena koža (Nova Hrvatska...1943.).

* Nova Hrvatska, Zagreb, 1943.

Ne samo ubojstva i pljačka, 3. studenog 1942., već i spaljeno selo ostavili su nečasne partizanske tragove u pamćenju žitelja. Od seoskih kuća, izgorjele su kuće, a uz njih najčešće staje i druge gospodarske zgrade:

1. Anti Majstorović
2. Juri Majstorović
3. Dani Majstorović
4. Josi Majstorović
5. Iliji Marjanović
6. Franji Marjanović
7. Mariji Marjanović
8. Anti Marjanović
9. Blažu Marjanović
10. Mili Veljača
11. Ivanu Majstorović
12. Stipi Majstorović
13. Jeki Majstorović
14. Anti Marjanović (star.)
15. Anki Perišić
16. Marku Grgić
17. Ivanu Grgić
18. Ani Perišić
19. Marku Perišić (Lukinom)
20. Martinu Marjanović
21. Petru Perišić
22. Juri Perišić
23. Franji Marjanović
24. Marku Findrik
25. Toni Findrik
26. Mariji Findrik
27. Ivanu Grgić (Antinom)
28. Juri Marjanović
29. Grgi Marjanović
30. Nikoli Pleša (na Skočaju)

U svemu je toga dana izgorjelo oko 50 kuća, staja, pojata i ostalih gospodarskih zgrada. U stajama je najčešće stradalo i blago (Nova Hrvatska...1943.).

U žestokoj borbi 3. studenog Zavaljčani odlučno brane svoje kuće, imetak te živote. U odlučnoj obrani sela sudjeluju seljaci, mještani, domobrani, a manje ustaše kako tvrde partizani. Za njih su, kao i za četnike, Hrvati koji

nisu s njima ustaše koje treba likvidirati. Time se opravdava politički genocid, što je u biti opet bilo uništenje Hrvata.

2.6. Partizanska vlast od 3. studenog 1942. do 28. siječnja 1943.

Dolaskom partizana u Bihać godine 1942. počela su tijekom studenog uhićenja hrvatskih žitelja zavaljske općine, te ostalih žitelja grada Bihaća i njegove okolice.

Uhićeni mještani Zavalja 3. studenog kod oružničke postaje u Zavalju, najprije su odvedeni u Plješivicu, gdje se o njima više dana ništa nije znalo. Kasnije, 8. studenog, zatočeni su u Bihaću, u zgradi na Bedemu u kojoj se nalazila partizanska komanda područja. Odvedeni su: Dane Majstorović, Ante Dujmović, Šime Dujmović, Ivan Findrik, Petar Findrik, Tomo Findrik i Marko Marjanović, a nešto kasnije Franjo Bujanović i Petar Dujmović-Mandušin. Svi su stavljeni u ćeliju broj 1, što je značilo, po partizanskim zakonima, da su već osuđeni na smrt.* Noću, 10. studenog svih dvadesetero iz ćelije odvedeno je na livade Vasfe Jusufhodžića iza stare hidroelektrane i tamo masakrirano.

Uhićenja su vršena i kasnije, tijekom studenog. Ova uhićenja organizirao je Branko Bokan, zajedno s Kajom Popovićem, zapovjednikom cijeloga bihaćkog sektora koji s vodom partizana odvodi 20 mještana Zavalja u Bihać (Bihaćka Republika...1965.).

Naime, Branko Bokan kao politički radnik (komesar) odlazio je svakodnevno na Zavalje organizirati partizansku vlast. Kako mu tijekom studenog nije uspjelo uspješno organizirati NOO, on organizira uhićenja.

Na uhićenje 20 mještana Zavalja istu noć prosvjeduju mještani. Sam Bokan o tome veli: »Tek je počelo svitanje, a pred kasarnom se čuo žagor više od dvije stotine djece, žena i nešto staraca... Na cesti koja se protezala nešto niže od prostora pred kasarnom i na platou pred kućom župnika, iskupili su se, valjda, svi seljaci Zavalja, Vučjaka i Međudražja.«

Istoga dana mještani Zavalja odlaze u Bihać gdje pred Komandom mjesta prosvjeduju, ali bez uspjeha.

* MUP Republike Hrvatske VI-2 od 1-486

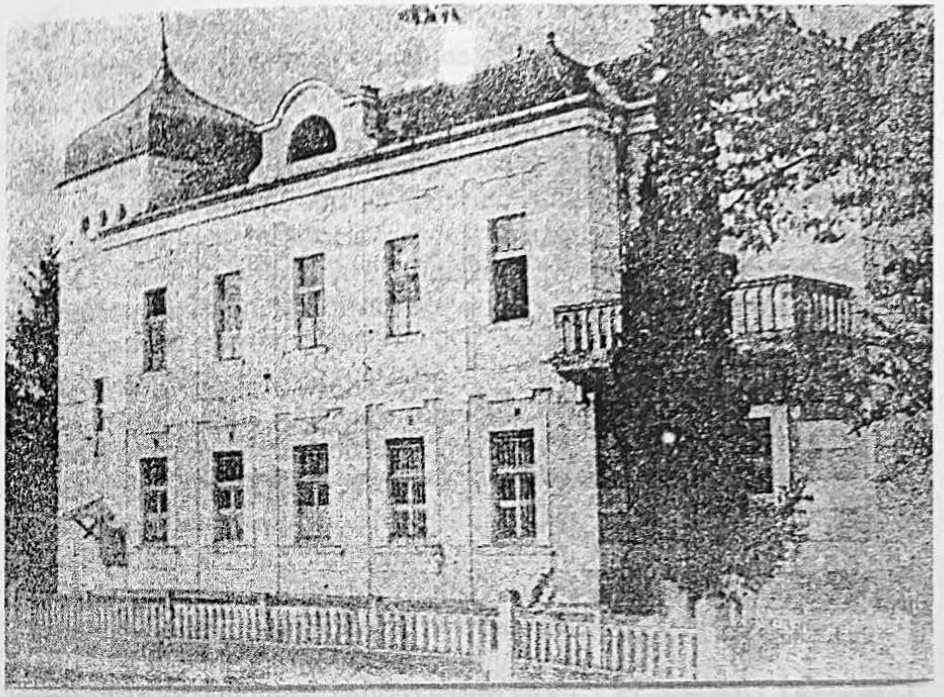

Fot. 13. U zgradi partizanske komande područja u Bihaću godine 1942. i 1943. bili su zatočeni Zavaljčani koji su u studenom 1942. masakrirani kod stare hidroelektrane.

Prvih dana ožujka godine 1943. hrvatske vlasti su odobrile iskapanje kod stare hidroelektrane. Bihać je doživio jedan od najtužnijih događaja u svojoj povijesti. Tih dana obavljeno je iskopavanje mrtvih tjelesa građana iz Bihaća i okolnih sela, koje su prilikom svoga prodora u grad poubijali i masakrirali partizani. U tri dana iskopano je samo na jednoj njivi i livadi Vasfe Jusufhodžića uz Unu iza stare hidroelektrane 166 žrtava koje su bile zakopane u 23 jame u dvoredu preko sto i više metara. Rodbina je tijekom tri dana prepoznala 63 osobe.

Kako je službeno povjerenstvo moglo prilikom iskopavanja ustanoviti, gotovo sve su žrtve ubijene vezane dvije po dvije za ruku. Prema iskazu Zavaljčanina Ivana Keče koji je uspio uteći s jame čas prije nego je bio strijeljan, dovedene su žrtve na stratište, sve zajedno svezane. Egzekucija se vršila noću, a to je i pomoglo Ivanu Keči, i pored pucanja za njim, da se spasi. Ivan Keča bio je svezan s đakom, maturantom Ibrahimom Mustedanagićem, dužnosnikom Ustaške mladeži. Oba su uspjela na putu do stratišta odvezati ruke. U bježanju, Ibrahima su partizani uspjeli ubiti* .

* MUP Republike Hrvatske VI-2 od 1-486

U svom iskazu Ivan Keča dalje veli: »Tamo su ih gurnuli u jamu i tada po njima pucali«. Prvi su u jamu bačeni Ivan Findrik i Dane Majstorović. Kako se to događalo noću, više je nego sigurno, da su žrtve ostale samo ranjene, onesviještene, ili samo malo ranjene, te tako žive zakopane dok nisu u najtežim mukama izdahnule. Čitav niz žrtava je ne samo strijeljan, nego su na njima nađeni tragovi teškog mučenja; lubanje su im razbijene, nosovi odrezani. Ivanu i Tomi Findriku iz Zavalja, a i drugima su sva prsa bila izbodena bodežima, a ujedno su i zaklani (Nova Hrvatska...1943.). Očevici iskapanja daju potresnu sliku o Petru Dujmoviću-Mandušinu, poštaru na Zavalju:

Fot. 14.
Petar Dujmović-Mandušin masakriran kod hidroelektrane u studenom godine 1942.

»Kad smo ga ja i moja tetka, njegova sestra, prepoznale, to je bio užas. Njegove su ruke bile odostraga vezane zajedno s nogama. U području oko srca imao je sedamnaest uboda nožom ili bajunetom. Zubi su bili izbijeni.«* Petar Dujmović-Mandušin od pučke škole bio je proganjan. Proganjan zbog svoga hrvatskog osjećanja. Vlasti su mu tražile bilo koji razlog da ga izbace iz škole. Zbog toga je svaki razred gimnazije završavo u drugom mjestu: u Bihaću, Korenici, Otočcu, Karlovcu, Gospiću. Godine 1940. uhićen je zajedno s Perom Šimićem. Iz zatvora je izišao tek dolaskom hrvatske vlasti 10. travnja 1941. Ništa bolje od Petra Dujmovića-Mandušina nije prošao ni oružnički narednik na Zavalju Luka Biondić.

Od iskopanih žrtava tih dana 63 osobe su prepoznate. Većinu je rodbina prenijela u vlastite grobnice dok je za neprepoznate i nepoznate žrtve partizanskog divljanja određena posebna grobnica na istoj njivi Vasfe Jusufhodžića, gdje su i pogubljeni. Većina pogubljenih i masakriranih Zavaljčana nađena je u jami broj 5. Pokop većeg dijela prepoznatih žrtava, njih 28, obavljen je u utorak 2. ožujka 1943. na Katoličkom groblju u Žegaru. Istog dana, 2. ožujka, sahranjeni su ekshumirani žitelji Zavalja na mjesnom groblju u Zavalju:

1. Franjo Bujanović (Cigo)
2. Ante (Tuna) Dujmović (Sralin)
3. Petar Dujmović-Mandušin
4. Šimun Dujmović (Šaurin)
5. Ivan Findrik (Ivić)
6. Petar Findrik
7. Stipe Findrik (Pipija)
8. Tomo Findrik (Tomica)
9. Dane Majstorović (Zukalov)
10. Joso Marjanović (Joskan)
11. Marko Marjanović (Arkov)*

2. ožujka ekshumiran je iz jame br. 8. Franjo Dujmović, težak iz Zavalja star 62 godine, a 3. ožujka još jedan žitelj zavaljske općine ekshumiran je iz jame br. 16., Blaž Šimić nadglednik cesta iz Skočaja. Ova žrtva nađena je sputanih ruku, odsječenih uši i smrvljenih zuba (Nova Hrvatska...1943.).

Nađeno je i mnogo žrtava s povezima i povojima iz bolnice. Partizani su izvodili i ranjenike iz bolnice i ubijali ih. Jednako domobrane kao i ustaše. Tako su 3. ožujka ekshumirani streljani ustaše: Grga Šestan (3. satnija) iz Skočaja i Petar Dujmović (2. satnija) iz Bihaća; oba pripadnici 19. bojne. 3. studenoga iz bolnice su izvedeni i ubijeni: Đuka Orešković, Klara Šestan, Dragan Dujmović, Marija Šutić i Jure Žanetić.** Računa se da je kod stare hidroelektrane ubijeno oko 700 osoba; mahom civila koji su se došli prijaviti vlasti. Mnogi su od njih nakon pogubljenja bačeni u Unu.

Ekshumacija kod stare hidroelektrane u Bihaću nastavljena je i kasnije. Točnije na mjestu Repušine; danas naselje Mušanovića Mahala, gdje je izvađeno 370 leševa. Marija Živković rođ. Prša iz Dobrenice prilikom iskapanja prepoznala je četvoricu iz Međudražja.

Tijekom tromjesečne vladavine partizana u Bihaću masovno likvidiranje Hrvata i muslimana vršeno je i u Račiću. Naime, u Račiću je bila gotovo tijekom cijeloga rata (1942.-1945.) smještena Partizanska komanda mjesta i Komanda područja Bihać. Uz njih u mjestu se nalazi zatvor, odnosno logor, gdje su uhićeni zadržavani do saslušanja. Formalna saslušanja i formalna suđenja kod škole u Račiću, uglavnom su završavala u poznatim stratištima: u mjestu Vrbići, te iza kuće bega Biščevića u tzv. Vododerini. Nakon masovnih likvidacija osumnjičenih, leševi su bacani niz Unu. Mnogi Ripčani, Golubićani, žitelji Dobrenice i Lohovskih Brda skončali su u Račiću, ali i neki žitelji iz

* Iskaz autoru god. 1997. Ljubice Putanec, rod. Rupčić, Taborske zapovjednice Ustaške uzdanice na Zavalju godine 1941.

* Iskaz autoru god. 1997. Ljubice Putanec, rod. Rupčić, Taborske zapovjednice Ustaške uzdanice u Zavalju

** MUP Republike Hrvatske VI-2 od 1-486

Skočaja, Međudražja i Zavalja. Iako dokraja neistraženo, računa se da je kroz Račić prošlo više tisuća osoba. Preživjeli pamte i glavnog, kako vele, krvnika, dželata u Račiću - Vojina iz Bubnja kod Bosanskog Petrovca. Zanimljiv je podatak da je sedamdesetoro djece rođeno u Račiću, od kojih je samo jedno dijete ostalo na životu.*

Žitelji Zavalja i zavaljske župe nisu masakrirani tijekom tromjesečne partizanske vlasti samo kod stare hidroelektrane u Bihaću i Račiću, već i na drugim mjestima. Tako se našlo desetak teško izmrcvarenih osoba u jednoj špilji kod Vučjaka. Tamo je Ante Majstorović u ožujku 1943. našao mrtvo tijelo svoga sina Ivana koji je kao domobran služio domovini.

Otac je našao tijelo izbodeno tridesetišest puta na lijevoj strani trupa. Kad je otac govorio o svom nalazu, izjavio je da ne žali sinove žrtve koju je dao za domovinu, jer je i sam sin ocu govorio: »Tata, ja se ne dam, za Hrvatsku ću život položiti«. (Nova Hrvatska...1943.).

Tijekom kratkotrajne partizanske vlasti od 3. studenog 1942. do 29. siječnja 1943. pobijeno je 27 mještana Zavalja izvan borbe. Nisu rijetka ubojstva u vlastitoj kući. Tako je strijeljan u svojoj kući Slavko Ritz i ne samo on.

Poučeni iskustvom iz okolnih mjesta nastanjenih Hrvatima i muslimanima Zavaljčani čvrsto brane svoje kuće i imovinu te živote; svoju vjeru i svoje hrvatstvo. Koliko su bili u pravu, pokazuje i postupak prema njima nakon partizanskog zauzimanja. Već tijekom borbi, kuće su im bile spaljene, imovina opljačkana, a mnogi su izgubili i živote bez ili sa sudom (bez dokaza). Kod ubijenih se vidi da su većinom bili seljaci, tek neki organizirani u samozaštitne ili u domobranske postrojbe, što dovoljno govori o partizanskoj vlasti. Ne vidi se da li se uhićenima sudilo i zašto? To je bila samo farsa. To se vidi i po 27 navedenih mještana zavaljske općine koje su partizani pobili izvan borbe. Očito je da su ubijeni zato što su bili Hrvati i domoljubi. Cilj je često bio uništiti sve što hrvatski nacionalno osjeća i misli, radi čega je spremno s oružjem se boriti i život dati.

U partizanskim dokumentima stoji da su u svim selima bihaćkog kotara u prosincu provedeni izbori za NOO-e i da su isti izabrani, pa tako i u mjestima zavaljske općine. No izabrani ljudi nisu mogli biti protiv svojih mještana, pa će većina njihovih članova dijeliti sudbinu ostalih mještana, tj. biti uhićeni, a neke će partizani i likvidirati. Tako su ti »narodni« izbori propali pošto partizani nisu mogli tamo pronaći svoje poslušnike.

* Usmeni iskaz autoru god. 1997. Petra Živkovića iz Dobrenice

2.7. Ponovna uspostava vlasti NDH na području zavaljske općine (1943.-1945.)

20. siječnja godine 1943. počinje napad na Bihać da bi već 28. siječnja snage njemačke SS divizije *Princ Eugen* prodrle u grad, kojom prilikom zauzimaju i Zavalje. U Bihaću je organizirana civilna i politička vlast NDH. Ponovno je ustrojen Ustaški logor u Bihaću, a u nekoliko općinskih mjesta ustaški tabori. Tijekom ožujka u Zavalju je, u dogovoru s mjesnim zapovjedništvom njemačke komande, ustrojena oružnička postaja s 12 oružnika.

Istodobno se na podplješivičko područje razmještaju i pojedini domobranski dijelovi. Ipak, njemački vojni zapovjednici (divizija) pri operacijama imaju cjelokupnu vlast. Naime, od lipnja godine 1943. oni preuzimaju cjelokupnu vlasti južno od Save, pa i na području Bihaća, radi situacije s Talijanima.

Mir u podplješivičkim selima nije dugo trajao, jer se već tijekom ožujka godine 1943. u okolici Bihaća pojavljuju partizanske snage. Noću između 26. i 27. ožujka 1943. upalo je oko 40 partizana u Skočaj. Tom su prilikom opljačkali cijelo selo i povukli se prema Nebljusima. Narod je iz Skočaja pobjegao u Zavalje, Žegar i Bihać noseći sobom blago i žito. Istoga dana izaslana je iz Bihaća, iz Treće oružničke pukovnije, ophodnja od 30 vojnika pod vodstvm poručnika Marka Mijića.* To primorava na organizirano čišćenje okolice Bihaća. Takvu jednu akciju provodi 9. travnja godine 1943., 114. njemačka lovačka divizija u Skočaju i okolici.** Tada je zabunom od Nijemaca, koji su iz Bihaća otvorili vatru, ubijen jedan mještanin. No, krajem kolovoza, 114. njemačka lovačka divizija, u očekivanju kapitulacije Italije, napušta područje Bihaća i podplješivička sela, te pravcem Bihać - Donji Lapac - Srb - Knin, odlazi u Šibenik.

Umjesto njemačke 114. lovačke divizije u Bihać tijekom rujna dolazi 373. pješačka divizija *Tigar* tzv. *Hrvatska* jer je u njoj bilo oko 9000 Hrvata i 4000 Nijemaca. 373. pješačka divizija *Tigar* sastojala se od 383. i 384. pješačke pukovnije, a svaka pukovnija od po tri bojne. U njezinom ustroju bila je i 373. topnička pukovnija sastavljena od tri diviziona. U njenom sastavu bile su i divizijske pristožerne postrojbe: Izvidničko odjeljenje i Odjeljenje za vezu, Opkoparska bojna i Pričuvna poljska bojna, te Sanitetska satnija i Satnija za opskrbu.

Ova divizija ustrojena je u Austriji. Izobrazba je trajala od siječnja do svibnja godine 1943. i to: 383. pješačke pukovnije u taboru u Zwettlu, a 384. pješačke pukovnije u taboru u Doellersheimu, a ostalih postrojbi divizije u taboru Kaufholc i taboru Krems, te časnika i dočasnika u školi u Stockerau (Dizdar...1997.). Dijelovi 373. pješačke divizije *Tigar* ostat će u području zavaljske župe sve do kraja rata.

* HDA, Fond, 3. oruž. pukovnija, Doglasno izvješće Zapovjedništva oružničkog voda Bihać 3. oružničke pukovnije br. 88/Taj od 9./IV.1943.

** Isto

Već krajem kolovoza godine 1943. započinje djelomičan premještaj 373. pješačke divizije u zonu južno od Bihaća, gdje smjenjuje 114. lovačku diviziju. U Bihaću je smješten stožer divizije i stožer 383. pukovnije, zatim cijela ta pukovnija, dijelovi topništva i pratećih postrojbi. Dolaskom u Bihać prva bojna 383. pješačke pukovnije smješta se uz cestu ispod Plješivice na relaciju Bihać-Donji Lapac u Zavalje i Skočaj. Istodobno i stožer 384. pješačke pukovnije, a i cijela pukovnija prebačena je u Bihać. Postrojbe 384. pješačke pukovnije su potom pregrupirane tako da je treća bojna smještena u zonu Nebljusa, a stožer pukovnije u Zavalje. Tijekom prosinca godine 1943., dijelovi 384. pješačke pukovnije pomaknuti su južnije uz prometnicu prema Kninu. Tako je stožer pukovnije iz Zavalja premješten u Donji Lapac. Prometnica Bihać-Donji Lapac-Knin, uslijed ugroženosti drugih prometnica prema Dalmaciji od partizana, sve više dobiva na značenju. Postupno se ova prometnica sve više pojačava novim snagama 373. pješačke divizije, te s proljeća produžuje prema Kninu. Početkom svibnja 1943. stožerna četa 373. poljske doknadne bojne premješta se iz Bihaća u Zavalje. Istodobno izvršen je i prodor dijelova 373. pješačke divizije iz zone Bihaća prema Ličkom Petrovom Selu. U listopadu godine 1944. veoma je bila ugrožena od partizana opskrba trupa u Kninu i okolici. Opskrba se obavljala isključivo kamionima u kolonama od 10-15 vozila. Za njihovo osiguranje ustrojena je 5. poljska doknadna bojna 373. pješačke divizije od svih dijelova divizije i raspoređena u Vučjaku. Poljska doknadna bojna se već od 18. do 20. veljače uspješno, po vijavici noću, uz neznatni otpor partizana prebacila iz Zavalja preko Plješivice u Bijelo Polje.

U 114. njemačkoj *Jeger* diviziji, a zatim 373. legionarskoj *Tigar* diviziji postojalo je pri štabu divizije posebno štabsko obavještajno odjeljenje zvano I-c odjeljenje. Ovo je imalo ispostave, uporišta i obavještajne punktove u većim i manjim mjestima. I po punktovima su postojala I-c odjeljenja. Takva jedna ispostava *Aussenstellen* I-c postoji u Bihaću, dok se druga ispostava I-c nalazi u Zavalju. Njen zadatak je bio da prima izvješća od okolnih ispostava. Imala je naziv i status Melekopf-a, tj. Teritorijalni obavještajni punkt Abwehr-a. Tu je postojao i logor za saslušavanje zarobljenih partizana i civilnih osoba. Obavještajna ispostava pri ovom logoru zvala se Ispostava *Dolm* od njemačkog Dolmetsch, što znači tumač. Na čelu obavještajnog punkta u Zavalju nalazio se poručnik Pietriga (Dizdar...1987.).

Sredinom svibnja godine 1944. u zavaljskoj se općini ustrojavaju vojna uporišta koja se popunjavaju, uglavnom, iz sastava 373. pješačke divizije *Tigar* i Drugog ustaškoga lovačkog zdruga. Koliko je važna cesta kojom se prometuje preko Zavalja i dalje prema Kninu, ukazuje i činjenica da su neka uporišta, poput Medudražja, smještenog na plješivičkom pribrježištu, opasali žicom. Da bi osigurali važnu prometnicu Bihać-Lapac-Knin i onemogućili partizane, Nijemci su već od ožujka godine 1944., kad su i formalno njihove

jedinice preuzele vlast, omogućili četnicima razmještaj i uz njemačku podršku jaču četničku aktivnost na toj prometnici i okolici. To je omogućilo da se skupina od 120 četnika, sve do ožujka godine 1945., nalazila u Skočaju.

Naime, na temelju Hitlerove zapovijedi iz listopada godine 1943., dozvoljeno je njegovim zapovjednicima surađivati s antikomunističkim snagama pa tako Nijemci uspostavljaju suradnju s četnicima. Oni ih već od početka godine 1944. razmještaju uz tu komunikaciju pa tako i u Skočaj.

Stanje tijekom ožujka godine 1944. u podplješivičkim selima je dosta teško. Nijemci u Skočaju postavljaju 120 četnika pod vodstvom bivšeg jugoslavenskog kapetana Ciganovića. Hrvatske službene vlasti prosvjeduju kod njemačke komande i traže od nje da četnike izmjeste u koje pravoslavno selo.* Nakon nekoliko mjeseci četnici su povučeni u okolicu Bihaća, u selo Vrstu i Lapac, ali su i dalje u pratnji njemačkih transportera preko Zavalja.

Zanimljiva je i činjenica da su se u četnike, smještene u Skočaju, počeli nanovo prebacivati partizani Druge ličke brigade koji su bili smješteni u Vrelu kod Korenice. To je primoralo Drugu ličku brigadu da se prebaci prema Otočcu.**

Žitelji zavaljske župe ponovno se susreću s četnicima krajem godine 1944., kada su se povlačili s Nijemcima iz Knina. Riječ je o četničkoj skupini od oko 2.500 četnika, s nekoliko stotina članova obitelji iz Dinarske četničke divizije popa Momčila Đujića. Oni su iz Srba krenuli 8. prosinca i do 20. prosinca 1944. prikupili se svi na području zavaljske općine. Đujić s glavninom smjestio se u Baljevcu. Odatle je 11. prosinca bio u Bihaću kod stožera 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa kako bi uz pomoć Nijemaca osigurao njihovo daljnje povlačenje. Po njemačkoj zapovijedi i odobrenju iz Zagreba, dvije ustaške bojne su im čistile pravac Ličko Petrovo Selo-Vaganac-Drežnik Grad-Rakovica--Saborski-Plaški, uz potporu 373. legionarske divizije. Tako se Đujić s četnicima već 14. prosinca 1944. našao u Ličkoj Jasenici.***

Krajem ožujka 1945. dolazi do žestoke borbe u podplješivičkim selima. Kao i godine 1942. partizani napadaju s dvije strane. 26. partizanska divizija, iz sastava IV. armije, od 20. do 23. ožujka, iz pravca Golubića i Debeljače napadaju Bihać i Zavalje. Istodobno 8. udarna divizija iz IV. korpusa napada preko Vrste, Turije, Zlopoljca, Majdana i Papara na Baljevac i Zavalje. U borbama koje su otpočele 24. ožujka 1945. na Ličko Petrovo Selo, Željavu, Baljevac, Vučjak i nakon dvodnevne borbe na Zavalje, sudjelovala je iz sastava Osme udarne divizije, III. muslimanska brigada i Krajiški odred, koji su po naređenju Štaba IV. korpusa, 4. veljače 1945., nakon rasformiranja Unske operativne grupe, ušli u VIII. diviziju. Nakon dvodnevnih borbi, 28. ožujka, istodobno kad i Bihać, pada i Zavalje u partizanske ruke.

* Oružničko vodno zapovjedništvo Bihać (Taj. br. 157.) od 26./III.1944.
** HDA, FOND MUP RH br. VI-2 od 1-486
*** Zbornik NOR, V/36, str. 543., Beograd, 1976.

TKO ZNA*

Tko zna, tko se borio za me?
Mnogih već davno nema,
a mnogi su mislili na me.

Negdje je busen natopljen otrovom
i raste korov pod kojim ljubica vene,
a možda je i rijekom netko plutao zbog mene.
Kad proljetne vode nadođu,
čini mi se da vidim njihove sjene.
I kad idem nepoznatim putom,
pomislim;
možda je netko išao prije mene,
zbog mene.

Tko zna, tko se borio za me?
Mnogih već davno nema,
a mnogi su mislili na me.

* Ivan Dujmović: »Ognjište«, zbirka domoljubnih pjesama (Samobor, 1993.)

VI.3. RATNE I PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA ZAVALJSKE ŽUPE

3.1. Ratne i poratne žrtve Drugog svjetskog rata zavaljske župe

Žitelji Zavalja i zavaljske župe, stupajući godine 1918. u Državu SHS, a kasnije u Kraljevinu Jugoslaviju, osjećali su se prevarenima. Nakon Drugog svjetskog rata godine 1945., nestankom NDH i stvaranjem opet nove, ovaj puta DFR Jugoslavije, obistinila se njihova sumnja. Ne samo da su prevareni, nego i puno gore.

Dosad utvrđene žrtve ratnog i poratnog razdoblja bjelodano na to ukazuju. U tom razdoblju poginuo je i nestao 461 žitelj zavaljske župe što predstavlja 13% od ukupnog broja stanovništva. O brojnim hrvatskim žrtvama zavaljske župe tijekom Drugog svjetskog rata i u razdoblju nakon njega nailazilo se na javnu šutnju i muk. Među onima koji su stradali, ogromna je većina poubijana, u vremenu *Preokreta* godine 1945., poslije završetka Drugog svjetskog rata i to bez ikakve dokazane krivnje. Preostali narod žigosan je pečatom ustaštva.

Vrijeme je pokazalo, a istraživanje i dokazalo, da je srbohegemonistički totalitarizam ostavio najtragičnije posljedice u zavaljskoj župi. O tim se žrtvama javno nije znalo, o toj se tabu temi sve do ustroja novih država na tlu bivše Jugoslavije nije smjelo javno govoriti. Obitelji žrtava su šutjele o svojim poubijanim očevima, braći, djeci. Skrivajući svoju i njihovu nesreću, strahujući da im se što ne dogodi.

Analizirajući ratne i poratne žrtve zavaljske župe u sedam skupina (vidi tablicu I.), kako ih službena brojidba (statistika) obrađuje; u svim selima, od vojnih postrojbi, najviše su stradale ustaške postrojbe. Gotovo trećina svih žrtava otpada na pripadnike istih (156 poginulih). Samo u Velikom Skočaju poginulo je ili nestalo 63; u Baljevcu 38, a najbrojniji su i u Malom Skočaju te Međudražju. U domobranskim postrojbama poginulo je ili nestalo 64, od toga samo iz Velikog Skočaja 30. Od ukupno stradalih na oružnike i policiju otpada 54 ili 11,5%. Iz ove skupine stradalih najviše ih je iz Zavalja (35), te Međudražja. Preko 9% (44) poginulo je ili nestalo u njemačkim legionarskim postrojbama. U ovim postrojbama stradalo je 30 Skočajaca. U njemačke legionarske postrojbe unovačivali su se uglavnom iz Velikog Skočaja, te Baljevca godine 1942. Partizana, zapravo, nije ni bilo. Samo su trojica poginula u partizanskim postrojbama; jedan iz Velikog Skočaja, a dvojica iz Zavalja. Ne začuđuje velik broj stradalih civila: 69 ili preko 13%. Posebno su civilne žrtve velike u Zavalju gdje su poginule 23 osobe, ali nisu male ni u Velikom Skočaju, gdje je stradao 21 žitelj mjesta. 182 ili 40% žitelja zavaljske župe vodi se nestalim, od toga na *Križnom putu* 57 ili 12%. U samom Zavalju vode se nestalim 65 žitelja. Iz Velikog Skočaja nestalo je samo na *Križnom putu* 48 žitelja.

Ilustrativan je podatak (vidi Tablicu II.), da od 461 utvrđene ratne i poratne žrtve u Drugom svjetskom ratu u zavaljskoj župi, što čini oko 13% cjelokupnog žiteljstva općine pred rat; da je tijekom cijelog rata stradalo 90 žitelja, što je nešto preko 19% svih ratnih i poratnih žrtava. Više od polovice stradalih (47) je iz samog Zavalja. Posebno su žitelji Zavalja stradali godine 1942., kad je 11 Zavaljčana uhićeno i masakrirano, na već poznatom partizanskom stratištu kod stare hidroelektrane u Bihaću. Iste su godine neki žitelji zavaljske župe odvedeni u Račić gdje su pobijeni. Više mještana Zavalja stradalo je tijekom godine 1943. i 1944. gdje su, bježeći prema groblju stradali od bombardiranja. Početkom travnja godine 1945. partizanski zrakoplovi iz Udbine bacili su fosforne bombe na Zavalje. Tom je prilikom više mještana, mahom starijih izgorjelo u kućama.

U razdoblju od godine 1941-1945. masovnih stradanja mještana bilo je i na Velikom Skočaju. Krajem siječnja godine 1943. partizani su kontrolirali Veliki Skočaj. Znajući za pokrete partizana, koji su krajem siječnja napuštali Bihać, njemačko zrakoplovstvo bombardiralo je Veliki Skočaj. Tom je prilikom stradalo 18 žitelja sela, među ostalim i petoro djece. Tog su dana poginuli Jele Pleša, supruga Tome Pleše zvanog *Čoban* s tri kćeri: Anom, Božicom i Ružom. Iste godine, ispod Splavka Grbića mlina na skočajskom potoku, njemački vojnici su ubili Lucu, ženu Jakova Prše, zvanu *Brelić* s troje djece: kćeri Anu, Maru i sina Tomu, a zatim spalili i mlin. Navodno je to bila osveta Nijemaca što je Jakov imao dosluha s partizanima (Dizdar...1987.).

Puno veće žrtve imala je zavaljska općina u godini 1945. Naime, 164 osobe ili preko 34% žitelja zavaljske općine stradalo je u *Preokretu*, kako su ga zvali *Oslobođenju*. Dakako, najveće žrtve imalo je Zavalje u kojem je stradalo 59 žitelja ili preko 12% svih žrtava tijekom četverogodišnjeg rata. I na Velikom Skočaju su godine 1945. dvostruko veće žrtve nego tijekom rata (53 žrtve). Od 36 ratnih i poratnih žrtava u Međudražju, 23 su iz godine 1945. Godine 1945. Hrvati su svakodnevno punili Bihaćku kulu (zatvor). Većina ih je nakon mučenja pogubljena na Somišlju (Debeljača). Ranim jutarnjim satima, kad se egzekucija izvršavala, čuli su se rafali. Preko dana bi rodbina iz Skočaja, Međudražja, Zavalja, sumnjajući da je netko njegov ubijen, išla po Somišlju gledati. Dogodilo se to i majci Nikole Levara iz Velikog Skočaja *Nikolinkin*, kad je s kćerkom promatrala iz grma, kako joj ubijaju sina.

Ipak, 207 poratnih žrtava ove župe ili 44,5% od svih žrtava tijekom i poslije rata upućuju da se u poratnom razdoblju, od godine 1945. i dalje, prema žiteljima zavaljske općine-župe vodio »specijalni rat« u interesu velikosrpske politike.

Najviše žrtava u poslijeratnom razdoblju imao je Veliki Skočaj, čak 81; što je 52% svih žrtava tog sela. Od 31 žrtve sela Mali Skočaj, 24 su poratne

žrtve. I Zavalje je najviše žrtava imalo poslije rata, 53, što je preko 33% svih zavaljskih žrtava. Još gore je u poratnom razdoblju prošao Baljevac: 45 žitelja ili 57% su poratne žrtve ovog sela, među ovim žrtvama je i šest civila.

Gotovo da i nema obitelji u podplješivičkim selima zavaljske župe u kojoj netko nije tijekom, a pogotovo nakon rata stradao. Veoma često iz iste obitelji stradalo je dvoje, ali nisu rijetki slučajevi da je stradalo troje, četvero pa i petero članova iste obitelji. Tako u Velikom Skočaju, pripadnici hrvatskih postrojbi, braća Dejanović *Tomini* Joso, Jure i Mile. Isto, sva tri sina Nikole Levara *Nikolinkini* Ivan, Marko i Nikola. Sinovi Ivana Šimića zvani *Vučić* Franjo, Grga i Mile. Sinovi Nikole Tićca *Lalin* Blaž, Ivan, Marko, dok se za četvrtoga pouzdano ne zna. Sinovi Jure Živkovića *Subašini* Jandre, Petar i Rade.

Krajem rata, godine 1945. na Malom Skočaju su stradali otac, Moro Hećimović *Moro* sa sinovima Milanom i Perom. Peru su partizani godine 1945. uhitili i odveli prema Pršinim uvalama u Plješivicu. Tu su ga, u jednoj uvali, za noge na drvo objesili; masakrirali, ubili i ostavili visjeti. Narod je kasnije sahranio Petra, a mjesto gdje su ga partizani masakrirali nazvao Morinom uvalom. Kao pripadnici ustaških postrojbi s Malog Skočaja su nestali i sva tri sina Tome Perišića: Dragan, Ilija i Luka.

I sinovima Pere Prše *Ćelegini* iz Međudražja, kao pripadnici hrvatski postrojbi, nestaju poslije godine 1945.; gubi im se svaki trag.

Kao u Velikom Skočaju tako i na Zavalju ima više obitelji kojima je ratni vihor odnio tri pa i više članova iz obitelji. Četiri brata iz obitelji Bujanovića, zvani *Bulčevi* Ilija, Ive, Josina i Stipeča. Zatim tri brata iz obitelji Bujanović, zvani *Litini* Luka, Petar i Rade. Obitelj Tome Findrika, zvanog *Tomica - Tomičini* Joso, Marija (dijete), Mile i Niko. Braća Krmpotići *Krpanovi* Božo i Joso, te sestra Lucija - *Seja Krpanova*. Svakako, najtragičniji je slučaj Juke Marjanovića s Vučjaka. Juko je izgubio sinove: Antu *Antić Jukin*, Luku, Matu, Miću *Jukini*, te Radu *Jukin-Franje*; svi su oni nestali u poratnom vremenu. Također su iz obitelji Marjanovića, zvani *Klamparovi* braća Mića i Nikola, te sestra Maća *Klamparova* nestali godine 1945. Tragična je sudbina i obitelji Perišić, oca Luke *Jujini*, te sinova Stipe, Marka i Jandre.

I u Baljevcu je bilo obitelji koje su tijekom ratnog i poratnog razdoblja izgubile više svojih članova. Sinovi Hećimović Jose *Josini* Jure, Luka i Pere. Isto sinovi Ivančić Ante *Antrljini* Jakov i Mićo, te kćerka Mare. Također dva sina Ivana Uremovića *Ivaljevi* Dane, Petar i kćer Paula.

Tijekom Drugog svjetskog rata, kao i u poratnom razdoblju u zavaljskoj župi-općini, stradao je 461 žitelj. Stradalo je i trinaestoro djece: šestoro samo u Velikom Skočaju. Žrtve u ovom ratu bile su i žene, civili, posebno u Velikom Skočaju i Zavalju.

Uzrok smrti ratnih i poratnih žrtava žitelja zavaljske župe daje zornu sliku stradanja kako u pojedinim selima tako i cijele župe (vidi tablicu III.).

Na *Križnom putu* nestalo je 74 žitelja. Posebno su na *Križnom putu* stradali Skočajci i to najviše u ustaškim postrojbama: čak 48, što je skoro trećina svih stradalih u selu. Dosad utvrđene žrtve *Križnoga puta* daju jasnu sliku o mjestu i vremenu stradanja Hrvata u ustaško-domobranskim postrojbama koje su pobili partizani. Ta stradanja počela su u Celju, a pogubljenja već u Bleiburgu. Međutim, veća pogubljenja su u Dravogradu (8 žrtava), a najveća u Mariboru, čak 17 žrtava; da bi se nastavila u Hrvatskoj, u Gornjem Macelju gdje je utvrđeno 11 žrtava , a nastavljena su i dalje u Bjelovaru (5 žrtava).

127 žitelja zavaljske župe ili oko 28% ubijeno je izvan borbe. Samo na Zavalju ubijeno je izvan borbe 72 žitelja; skoro polovica svih stradalih u selu.

Poginulih u izravnoj borbi utvrđeno je samo 40; najviše u Baljevcu, čak 25.

Najveći broj vodi se samo kao nestali; ukupno 135. U svim selima zavaljske župe znatan je broj nestalih. U Malom Skočaju polovica od svih stradalih su nestali (16 žitelja), u Međudražju još i više od polovice (22 žitelja), u Zavalju 56 i Baljevcu 25 što je trećina svih stradalih u tom selu.

Nepoznati uzrok smrti (78 žitelja) istovjetan je s onima što se vode kao nestali. Posebno je velik u Velikom Skočaju (61). U velikom broju, s nepoznatim uzrokom smrti, vode se mještani Velikog Skočaja koji su tijekom Drugog svjetskog rata bili u većem broju u njemačkim postrojbama (Legiji).

Ostalih utvrđenih poznatih uzroka smrti je malo; samo 7, kao što su umorstva u zatvoru-logoru (1), smrt od ratnih posljedica i drugo.

RATNE I PORATNE ŽRTVE ZAVALJSKE ŽUPE PO PRIPADNOSTI ORUŽANIM SNAGAMA

Tablica br. 4.

Pripadnost oružanim snagama	Veliki Skočaj	Mali Skočaj	Međudražje	Zavalje	Baljevac	zavaljska Župa
Ustaše	63	18	13	24	38	156
Domobrani	30	-	3	18	13	64
NDH -oružnici -policija	4	1	12	35	2	54
Njemačke postrojbe	31	4	4	1	4	44
Partizani	1	-	-	2	-	3
Civili	22	8	4	31	17	82
Nepoznato	6	-	-	48	4	58
Ukupno	157	31	36	159	78	461

RATNE I PORATNE ŽRTVE ZAVALJSKE ŽUPE PO NASELJIMA I VREMENU NASTABKA

Tablica br. 5

Mjesto	Žrtve 1941-1945.	Žrtve u 1945.	Poratne žrtve	Ukupno
Veliki Skočaj	23	53	81	157
Mali Skočaj	1	6	24	31
Međudražje	9	23	4	36
Zavalje	47	59	53	159
Baljevac	10	23	45	78
zavaljska Župa	90	164	207	461

UZROK SMRTI RATNIH i PORATNIH ŽRTAVA DRUGOG SVJETSKOG RATA ŽITELJA ZAVALJSKE ŽUPE

Tablica br. 6.

Uzroci smrti	Veliki Skočaj	Mali Skočaj	Međudražje	Zavalje	Baljevac	zavaljska Župa
Na Križnom putu	48	-	-	17	9	74
Ubijeni izvan borbe	29	8	3	72	15	127
Poginuli u borbi	1	-	6	8	25	40
Nestali	16	16	22	56	25	135
Nepoznati uzroci smrti	61	7	3	4	3	78
Ostali poznati uzroci smrti	2	-	2	2	1	7
Ukupno	157	31	36	159	78	461

Konačni broj stradalih na *Križnom putu* od Bleiburga kroz Sloveniju, Hrvatsku i dalje, pripadnika hrvatskih postrojbi iz zavaljske župe, što su ih partizani pobili, još nije konačno utvrđen. Zna se da je malo onih sudionika *Križnoga puta* iz godine 1945. koji su ga preživjeli. Među njima su danas živi samo šestorica:

ŽIVI SUDIONICI KRIŽNOG PUTA 1945. GODINE*

Tablica br. 7.

Redni broj	Prezime i ime (očevo ime)	Čin i jedinica	Početno mjesto zarobljavanja	Mjesto i datum zarobljavanja
1.	Mlinarić Bartol (Jurin) 01.04.1917. Bihać	Vodnik II. zgorski zdrug	Dravograd 15.05.1945.	Bjelovar 08.08.1945.
2.	Bujanović Josip (Milin) 27.08.1924.	Poručnik PZ Bitnica	Zagreb 21.05.1945.	Kovin 03.10-1945.
3.	Crnković Božo (Josipov) 01.01.1924. Zavalje	Poručnik VII. lovački zdrug	Sisak 07.05.1945.	Bjelovar rujan 1945.
4.	Mlinarić Jure (Blažov) 01.01.1928. Skočaj	Ustaša Div. J. Rukavina	Dravograd 1945.	V. Kikinda 28.10.1945.
5.	Majstorović Petar (Jandrin) 11.05.1945.	zastavnik DZŠ	Dravograd 16.05.1945.	Bjelovar 30.06.1945.
6.	Kečа Franjo (Markov) 30.05.1923. Zagreb	Vodnik PTS Straž. bojna	Bleiburg svibanj 1945.	Bjelovar 08.06.1945.

* »Hrvatski domobran« 1991-1998., Zagreb: 1993. br.3(19); 1994. br.1 (23), br.2 (24); 1996. br.6 (40); 1997. br.1 (41), br.5 (45).

Povlačenjem Nijemaca i oružanih postrojbi NDH krajem travnja 1945., prema Zagrebu, povlače se i mnogi žitelji zavaljske župe. Ipak, 200-300 naoružanih ljudi ostaje na području zavaljske župe, u Plješivici i širem području Like.

Nakon rata, u svibnju 1945., na području zavaljske župe su dvije tzv. križarske skupine i to: Davida Prše iz Dobrenice i druga na čelu s ustaškim časnikom Kapetanovićem. Pripadnici OZN-e iz Bihaća, a i Like svakodnevno su krstarili po selima, proganjajući ove skupine i maltretirajući mještane. Tijekom godine 1946. skupine su razbijene, a pojedinci ubijeni: Prša u Dobrenici, Idriz Delić, bivši ustaški stožernik u Bihaću u Plješivici, Marko Uremović *Borkušin* i drugi.

Žiteljima zavaljske župe nakon Drugog svjetskog rata sudilo se, ili su suđenja najčešće bila formalna. Mnogi su samo »nestajali« jer se nisu slagali s »novim poretkom« što ga je donijela partizanska vlast. Pored velikih ratnih, a posebno poratnih žrtava *Križnoga puta*, počeli su već u svibnju godine 1945. progoni i suđenja, najčešće formalna, bez valjanih dokaza. Ova suđenja nastavljena su, i intenzivno se provode sve do godine 1950. pa i kasnije. Kako je zavaljska župa nakon Drugog svjetskog rata ostala u sastavu Bihaćkog kotara, to se i njenim žiteljima sudilo, uglavnom u Okružnom sudu u Bihaću. Nakon presude osuđenici su upućivani na izdržavanje kazne u zatvore u Bosni i Hercegovini (Zenica i druge). Manji broj osumnjičenih žitelja zavaljske župe koji se tih godina našao u Hrvatskoj, također su osuđivani, poglavito od vojnih sudova.*

Prema evidenciji Hrvatskog društva političkih zatvorenika (uznika),** (vidi tablicu br. 8.) u kazneno-popravnim domovima diljem Hrvatske, kaznu je izdržavao 21 osuđenik iz zavaljske župe. Mnogi su izdržavali višegodišnje kazne i do 20 godina. Tako je Mile Prša (Lukin) iz Skočaja suđen na 15 godina, a Fran Bujanović (*Miletin*) iz Zavalja na 16 godina kazne. Dok je Nikola Pleša (*Stjepanov*) iz Skočaja suđen na dvadesetgodišnju kaznu. Ne samo muškarci, već i mnoge su žene osuđivane na višegodišnje kazne, ne samo zavaljske župe, već i drugih podplješivičkih sela. Tako je Ljubicu Rupčić, *Milanovu*, Vojni sud Komande grada Zagreba godine 1945. osudio na sedam godina. Stanovnici župe nigdje se nisu smjeli pojaviti kod novih narodnih vlasti radi tzv. »ustaštva«, radi čega se mnogi moraju seliti iz svojih sela; a kasnije su iseljena i cijela sela (Veliki i Mali Baljevac radi izgradnje vojnog uzletišta u Željavi).

Ne treba se čuditi što su likvidirani civili. To potvrđuje da je trebalo ljude zastrašiti, uništiti hrvatsku nacionalnu svijest, a one najsvjesnije Hrvate likvidirati, kako bi nova Jugoslavija (Srboslavija) živjela. Ipak, nacionalna svijest žitelja zavaljske župe i u takvim prilikama mogla je opstati zahvaljujući u prvom redu mnogim nacionalno svjesnim pojedincima, te crkvi i svećenicima.

* Suđenja su provodili: Vojni sud Komande grada Zagreba, Divizijski vojni sud Zagreb, Slavonska Požega, a i drugi

** Liste kartona KPD Hrvatske. Evidencija HDPZ Zagreb

OSUĐENI ŽITELJI ZAVALJSKE ŽUPE U HRVATSKOJ NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Tablica br. 8.

Red. broj	Prezime i ime (ime oca, majke)	Rođen	Mjesto rođenja	Suđen
1.	Balen Milan, *Mića, Božin*, Šestan Marija	15.III.1935.	Skočaj	28.XII.1974.-28.XII.1979.
2.	Bujanović Fran, *Miletin*, Dujmović Kata	10.X.1898.	Zavalje	22.VI.1945.-29.VI.1961.
3.	Bujanović Fran, *Stipin*, Gerak Jelena	12.V.1902.	Bihać	20.V.1945.-20.V.1950.
4.	Bujanović Mile *Josipov*, Krmpotić Marija	08.IX.1905.	Zavalje	10.V.1945.-10.V.1950.
5.	Bujanović Mile, *Ilijin*, Šutić Lucija	14.II.1896.	Zavalje	14.V.1945.-14.V.1951.
6.	Čačić Mile, *Markov*, Perak Ana	06.V.1899.	S.P. Selo	18.VI.1945.-18.XII.1946.
7.	Dujmović Ivan, *Lorkin*, Prša Ana	28.III.1922.	Zagreb	25.X.1946.-19.II.1948.
8.	Dujmović Josip, *Lorkin*, Prša Ana	17.II.1919.	Zavalje	18.X.1947.-18.X.1952.
9.	Dujmović Ivan,*Markov*, Marjanović Marica	04.I.1901.	Zavalje	15.VII.1945.-15.VII.1946.
10.	Grgić Mile, *Ilijin*, Kata	21.III.1906.	S.P. Selo	09.II.1946.-09.II.1950.
11.	Ivančić Cvijeta, *Lukina*, Majstorović Franjka	09.IV.1908.	Međudražje	15.II.1946.-15.II.1948.
12.	Ivančić Krešimir, *Ivanov*, Uremović Kata	02.II.1932.	Međudražje	15.IV.1955.-15.I.1956.
13.	Jerbić Ilija, *Milin*, Milinović Luca	19.VII.1912.	V. Skočaj	18.IV.1950.-18.III.1951.
14.	Keča Miroslav, *Markov*, Majstorović Magd.l	03.X.1924.	Zagreb	
15.	Marjanović Bogdan, *Ivanov*, Mara	08.VIII.1917.	Žegar	04.VI.1945.-04.VI.1947.
16.	Pleša Nikola, *Stjepanov*, Smolčić Marija	1907.	Skočaj	29.XII.1945.-29.XII.1965.
17.	Prša Marko, *Stjepanov*, Findrik Kata	26.IV.1901.	Međudražje	10.IX.1947.-10.IX.1951.
18.	Prša Mile, *Lukin*, Milinović Mara	17.V.1923.	Skočaj	29.XII.1945.-29.XII.1960.
19.	Rogić Milan, *Jurin*, Pleša Matija	29.IX.1904.	M. Skočaj	06.V.1945.-06.V.1948.
20.	Rosandić Stjepan, *Josipov*, Hećimović Kata	10.X.1894.	Zavalje	05.III.1949.-05.III.1954.
21.	Rupčić Ljubica, *Milanova*,	01.I.1924.	Zagreb	26.VII.1945.-26.VII.1952.
22.	Smolčić Nikola, *Markov*, Prša Ana	O3.IX.1909.	Međudražje	18.VII.1945.-18.VII.1948.

3.2. RATNE I PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U VELIKOM SKOĆAJU

Tablica br. 9.

Red. br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
1.	Balen, Ante	"Vicokin"			1919.				njemačka
2.	Balen, Božo	"Icin"	Petar		1907.	1945.	Bihać	ubijen izvan borbe	ustaša
3.	Balen, Dane	"Drda"	Karlo		1902.	1945.	Zavalje		ustaša
4.	Balen, Filip	"Luičin"	Marko		1906.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
5.	Balen, Franjo	"Anđel"							
6.	Balen, Ivan	"Džan Jajin"	Joso		1921.				njemačke
7.	Balen, Joso		Mile		1920.				njemačke
8.	Balen, Lovro	"Lola"	Petar		1912.				njemačke
9.	Balen, Marko	"Lovrićev"	Lovre		1927.	1945.	Varaždin	nestao na Križnom putu	ustaša
10.	Balen, Mate	"Lican"	Nikola		1906.			nestao	ustaša
11.	Balen, Nikola		Mile		1923.		Bihać	ubijen izvan borbe	ustaša
12.	Baričević, Ante								
13.	Baričević, Blaž		Ante		1922.				njemačke
14.	Baričević, Ivan		Nikola		1916.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
15.	Baričević, Jure	"Lican"		Lipuka	1921.			nestao	njemačke
16.	Baričević, Mile	"Jambić"	Nikola		1913.			ubijen izvan borbe	ustaša
17.	Baričević, Mile	"Čankov"	Nikola		1920.				njemačke
18.	Baričević, Pave	"Josobin"	Mate		1935.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
19.	Baričević, Pavka	"Antušina"	Stipe		1901.	1943.	Veliki Skočaj	ubijena izvan borbe	civil
20.	Baričević, Roža	"Jesobin"	Martin		1924.	1943.	Veliki Skočaj	ubijena izvan borbe	civil
21.	Bilen, Jure			Klara Vržinova	1921.				njemačke
22.	Bilen, Marko			Klara Vržinova	1924.				njemačke
23.	Bilen, Nikola		Franjo		1939.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
24.	Čačić, Mate	"Matić"	Marko		1896.		Veliki Skočaj		domobran
25.	Dejanović, Blaž	"Blaškan"			1898.		Zenica	umoren u zatvoru/logoru	civil
26.	Dejanović, Ivica	"Lukšan"	Luka		1923.				njemačke
27.	Dejanović, Joso	"Tomin"	Tome		1916.		Bihać		ustaša
28.	Dejanović, Joso	"Markesov"	Marko		1925.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša

Red. br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
29.	Dejanović, Joso	"Miličin"	Mile		1922.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
30.	Dejanović, Jure	"Tomin"	Tome		1918.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
31.	Dejanović, Lovre	"Lola"	Božo		1918.			nestao	ustaša
32.	Dejanović, Mile	"Tomin"	Tome		1913.			nestao	domobran
33.	Dejanović, Pave	"Blaškanov"	Blaž		1923.		Rajlovac		domobran
34.	Dejanović, Petar	"Dulanov"	Jure		1920.				njemačke
35.	Dejanović, Stipe	"Miličin"	Mile		1920.				njemačke
36.	Dejanović, Stjepan	"Ješkin"	Jure		1904.		Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	domobran
37.	Dejanović, Tome	"Dulanov"	Jure		1926.		T. Korenica		domobran
38.	Dujmović, Ivan	"Josanov"	Ivan		1915.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
39.	Dujmović, Joso		Jure		1914.		Bihać		domobran
40.	Dujmović, Joso	"Štosekov"	Stipe		1925.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
41.	Dujmović, Marijan	"Josanov"	Ivan		1910.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
42.	Jerbić, Ilija	"Banićev"	Mile		1913.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	domobran
43.	Jerbić, Joso	"Lovinkin"			1916.			nestao	ustaša
44.	Jerbić, Pave	"Perišin"	Pere		1913.			nestao	NDH
45.	Levar, Ivan	"Nikolinkin"	Nikola		1915.	1943.	Virovitica	poginuo u borbi	ustaša
46.	Levar, Jure	"Jurbeg"	Nikola		1880.	1944.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
47.	Levar, Lovre	"Stipićev"	Stipe		1919.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
48.	Levar, Luca		Bariša		1890.	1944.	Veliki Skočaj	ubijena izvan borbe	civil
49.	Levar, Luka	"Stipićev"	Stipe		1921.			nestao	ustaša
50.	Levar, Marko	"Nikolinkin"	Nikola		1920.		Bihać	nestao	ustaša
51.	Levar, Nikola	"Nikolinkin"	Nikola		1916.	1945.	Bihać	ubijen izvan borbe	ustaša
52.	Mlinarić, Blaž	"Josipkin"	Marko		1901.		Bihać		domobran
53.	Mlinarić, Franjo	"Zorankov"	Ivan		1910.		Drvar Selo		domobran
54.	Mlinarić, Franjo	"Tokić"	Ivan		1910.		Bihać		ustaša
55.	Mlinarić, Grga	"Šarin"	Joso		1925.			nestao	ustaša
56.	Mlinarić, Ivan	"Žgela"	Marko		1923.			nestao	ustaša
57.	Mlinarić, Ivan	"Sokčin"	Joso		1922.	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	NDH
58.	Mlinarić, Ivan	"Ćokin"	Marko		1906.	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	domobran
59.	Mlinarić, Ivan	"Šugin"	Grga		1920.	1945.			ustaša

Red. br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
60.	Mlinarić, Jandre	"Šćipanov"	Stipe		1924.				njemačke
61.	Mlinarić, Joja	"Begov"	Mile		1925.			nestao	ustaša
62.	Mlinarić, Joso	"Joja"	Nikola		1917.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
63.	Mlinarić, Jure	"Šokčin"	Joso		1920.				njemačke
64.	Mlinarić, Jure	"Kolinkin"	Joso		1916.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
65.	Mlinarić, Mate	"Šunjkanov"	Božo		1901.	1945.	Bjelovar	nestao na Križnom putu	ustaša
66.	Mlinarić, Mate	"Šćipanov"	Stipe		1921.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
67.	Mlinarić, Mate	"Pucanov"	Pero		1915.				njemačke
68.	Mlinarić, Milan	"Begov"	Joso		1898.		Saborsko		domobran
69.	Mlinarić, Mile	"Tomišin"	Tome		1926.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	ustaša
70.	Mlinarić, Mile	"Mika"	Ivan		1916.				njemačke
71.	Mlinarić, Mile	"Jošićev"	Joso		1924.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
72.	Mlinarić, Mile		Joso	Franka Dejanović	1923.	1944.	Ključ Brdovečki	ubijen izvan borbe	ustaša
73.	Mlinarić, Nikola	"Niniæev"	Nikola		1937.	1946.	Veliki Skočaj	nesretan slučaj	civil
74.	Mlinarić, Nikola	"Šunja"	Jure		1914.			nestao	ustaša
75.	Mlinarić, Nikola	"Midan"	Pero		1919.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
76.	Mlinarić, Nikola	"Šugin"	Grga		1923.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	ustaša
77.	Mlinarić, Pave	"Matanov"	Franjo		1935.	1946.	Veliki Skočaj	nesretan slučaj	civil
78.	Mlinarić, Pave	"Jošićev"	Joso		1926.		Bihać		domobran
79.	Mlinarić, Petar	"Pepić"	Jandre		1921.				njemačke
80.	Mlinarić, Stipe	"Vendićev"	Joso		1917.				njemačke
81.	Mlinarić, Stipe	"Pivezin"	Ivan		1921.				njemačke
82.	Mlinarić, Stjepan	"Stipan"	Jure		1917.			nestao	njemačke
83.	Mlinarić, Vid	"Matanov"	Franjo		1925.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	domobran
84.	Perišić, Blaž	"Stipičin"	Stipe		1921.				njemačke
85.	Perišić, Lovre	"Vidakov"	Vid		1896.		Drvar Selo		domobran
86.	Pleša, Ana	"Čoban"	Tome			1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
87.	Pleša,Božica	"Čoban"	Tome			1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
88.	Pleša, Ivan	"Ivkan"	Stipe		1903.		Bosanska Krupa		domobran

Red. br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
89.	Pleša, Jela	"Čoban"	Tome			1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
90.	Pleša, Joso	"Ivkanov"	Ivan		1925.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
91.	Pleša, Nikola	"Ivkanov"	Ivan		1927.	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	domobran
92.	Pleša, Ruža	"Čoban"	Tome			1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
93.	Pleša, Tome	"Čoban"	Nikola		1892.		Bihać		ustaša
94.	Prša, Ana	"Brelić"	Jakov		1933.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
95.	Prša, Franjo	"Lucanin"	Mićo		1921.		Bihać		ustaša
96.	Prša, Ivan	"Sinjin"	Jure		1916.	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	ustaša
97.	Prša, Ivan	"Širišmrika"	Nikola		1914.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	ustaša
98.	Prša, Jandre	"Jade"	Pero		1901.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
99.	Prša, Jeka	"Marijanova"	Jandre		1919.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
100.	Prša, Jure	"Grgeško"	Grga		1920.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
101.	Prša, Luca	"Brelićeva"	Jakov		1880.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
102.	Prša, Mara	"Brelić"	Jakov		1920.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
103.	Prša, Mile	"Sinjin"	Jure		1922.			ubijen izvan borbe	ustaša
104.	Prša, Stipe	"Jurinov"	Mićo		1924.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	domobran
105.	Prša, Stipe		Grga		1925.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
106.	Prša, Tome	"Brelić"	Jakov		1928.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
107.	Rogić, Jela	"Tome Rogića"	Mate		1894.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
108.	Rosandić, Krune								
109.	Rosandić, Marijan								
110.	Rosandić, Zvone								
111.	Šestan, Grga	"Stipićev"	Stipe		1922.		Bihać		ustaša
112.	Šestan, Grga	"Novinkin"	Novo		1923.		Bihać		ustaša
113.	Šestan, Ivan	"Jolin"	Joso		1910.			nestao	NDH
114.	Šestan, Joso	"Gusak"	Mića		1904.		Bihać		ustaša
115.	Šestan, Marko		Mate		1916.	1945.	Maribor	nestao na Križnm putu	ustaša
116.	Šestan, Mile	"Novinkin"	Novo		1924.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
117.	Šestan, Stipe	"Perekušin"	Petar		1921.				njemačke
118.	Šimić, Ante	"Gabrin"	Nikola		1919.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	domobran

Red. br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
119.	Šimić, Franjo	"Sortin"	Pero		1902.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	ustaša
120.	Šimić, Franjo	"Vučić"	Ivan		1916.	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	domobran
121.	Šimić, Franjo						Bihać	ubijen izvan borbe	
122.	Šimić, Grga	"Gabrin"	Nikola		1915.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	domobran
123.	Šimić, Grga	"Vučić"	Ivan		1922.				njemačke
124.	Šimić, Jure		Nikola		1923.			nestao	ustaša
125.	Šimić, Mate	"Stipelica"	Stipe		1919.		Perušić		ustaša
126.	Šimić, Mile	"Vučić"	Ivan		1919.	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	domobran
127.	Šimić, Nikola	"Koljačev"	Franjo		1938.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
128.	Šimić, Nikola	"Lejo"	Nikola		1903.	1945.	Bjelovar	nestao na Križnom putu	ustaša
129.	Šimić, Pave	"Šejdo"	Nikola		1910.		Gospić		ustaša
130.	Tićac, Blaž	"Lalin"	Nikola		1918.		Bihać		ustaša
131.	Tićac, Gabre	"Jatatin"	Joso		1920.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	domobran
132.	Tićac, Ivan	"Lalin"	Nikola		1914.				njemačke
133.	Tićac, Marko	"Lalin"	Nikola		1925.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
134.	Tićac, Milan	"Čojlc"	Nikola		1920.				njemačke
135.	Tićac, Nikola	"Koko"		Seja	1920.				partizan
136.	Tićac, Pere		Joso		1923.		Vaganac		ustaša
137.	Tićac, Tomo		Stipe		1913.		Zagreb		domobran
138.	Živković, Franjo	"Šonja"	Pave		1920.				njemačke
139.	Živković, Franjo	"Sarajlijin"	Grga		1924.	1945.	Celje	nestao na Križnom putu	ustaša
140.	Živković, Ilija	"Kres"	Luka		1912.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
141.	Živković, Ivan	"Špengler"	Stipe		1908.		Bihać		ustaša
142.	Živković, Jandre	"Subašin"	Jure		1924.				njemačke
143.	Živković, Jandre	"Pekanov"	Petar		1925.			nestao	ustaša
144.	Živković, Jandre	"Vranjica"	Vranjin		1920.	1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	ustaša
145.	Živković, Joso	"Uglečin"	Ivan		1894.	1945.	Bjelovar	nestao na Križnom putu	ustaša
146.	Živković, Mara	"Lukičina"	Grga		1880.	1943.	Veliki Skočaj	ubijen izvan borbe	civil
147.	Živković, Mate	"Jerkov"	Jerko		1923.	1945.	Celje	nestao na Križnom putu	ustaša
148.	Živković, Mile	"Bikan"	Jure		1920.		Bihać		njemačke
149.	Živković, Mile	"Mićun"	Luka		1922.				njemačke

Red. br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
150.	Živković, Mile		Jandre		1924.	1945.	Celje	nestao na Križnom putu	ustaša
151.	Živković, Nikola	"Nika"	Tome		1916.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	ustaša
152.	Živković, Nikola	"Vranjica"	Vranje		1924.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
153.	Živković, Pero	"Šikora"	Stipe		1924.	1945.	Gornji Macelj	nestao na Križnom putu	domobran
154.	Živković, Petar	"Subešin"	Jure		1917	1945.	Dravograd	nestao na Križnom putu	NDH
155.	Živković, Rade	"Subešin"	Jure		1919.				njemačke
156.	Živković, Roko			Manda Županova	1911.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
157.	Živković, Stjepan	"Čičin"	Mile		1922.				njemačke

3.3. RATNE i PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U MALOM SKOĆAJU

Tablica br. 10.

Redbr.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
1.	Balen, Ante		Janko		1921.			nestao	ustaša
2.	Balen, Ivan	"Šargonja"			1918.			nestao	njemačke
3.	Balen, Luka	"Maće"	Pavo	Iva	1920.				njemačke
4.	Balen, Luka	"Zelin"			1922.				njemačke
5.	Dejanović, Jakov	"Bibin"	Josan		1920.			nestao	ustaša
6.	Dejanović, Mile	"Bibin"	Joso		1923.			nestao	ustaša
7.	Hećimović, Milan		Moro		1921.	1945.		nestao	ustaša
8.	Hećimović, Moro	"Moro"			1896.	1942.	Zavalje		civil
9.	Hećimović, Pere		Moro		1923.	1945.		nestao	ustaša
10.	Perišić, Dragan		Tomo		1916.			nestao	ustaša
11.	Perišić, Ilija		Tomo		1918.			nestao	ustaša
12.	Perišić, Luka		Tomo		1921.			nestao	ustaša
13.	Perišić, Vale	"Valinkin"	Bariša		1912.			nestao	ustaša
14.	Pleša, Božo	"Božula"	Kućin		1902.			ubijen izvan borbe	civil
15.	Pleša, Filip	"Pilja"	Nikica		1921.	1945.		nestao	ustaša
16.	Pleša, Franjo			Manda	1916.			ubijen izvan borbe	civil
17.	Pleša, Franjo			Katija	1914.			ubijen izvan borbe	NDH
18.	Pleša, Ive	"Brulišin"	Jure		1923.			ubijen izvan borbe	ustaša
19.	Pleša, Jakov				1910.	1945.		nestao	civil
20.	Pleša, Jakov	"Jacko"	Jacko		1895.			ubijen izvan borbe	civil
21.	Pleša, Joso	"Pipojin"	Stipe		1920.	1945.		nestao	ustaša
22.	Pleša, Perica		Tomo	Paula	1925.			ubijen izvan borbe	ustaša
23.	Pleša, Rade			Manda	1919.		Bihać	ubijen izvan borbe	civil
24.	Pleša, Roko				1912.			ubijen izvan borbe	civil

Redbr.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
25.	Pleša, Stipe		Tomo	Paula	1919.	1945.		nestao	njemačke
26.	Rogić, Blaž		Jure		1920.			nestao	ustaša
27.	Rogić, Kuzman		Jure		1916.			nestao	ustaša
28.	Šimić, Blaž	"Pešin"	Petar		1917.		Bihać		ustaša
29.	Šimić, Ive	"Katarin"	Nikola		1905.		Bihać		ustaša
30.	Šimić, Jakov	"Antija"	Ante		1915.		Bihać		civil
31.	Šimić, Lovre	"Mićo"	Lovre		1902.		Bihać		ustaša

3.4. RATNE I PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U MEĐUDRAŽJU

Tablica br. 11.

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
1.	Dejanović, Ante	"Rujkin"			1911.	1945.		nestao	ustaša
2.	Dejanović, Ante		Roko		1922.	1947.		umro od ratnih posljedica	NDH
3.	Dejanović, Franje	"Boća"	Marko		1923.	1945.		nestao	ustaša
4.	Dejanović, Joso	"Marušin"	Stipe		1923.	1945.		nestao	ustaša
5.	Dejanović, Joso	"Joja"	Stipe		1924.	1943.		nestao	ustaša
6.	Dejanović, Mile	"Mišina"	Joso		1906.	1945.			ustaša
7.	Dejanović, Milka		Stjepan		1909.	1943.	Sisak	umrla od ratnih posljedica	civil
8.	Dejanović, Pere	"Špica"	Mile		1914.	1946.	"Pršine uvale"	ubijen izvan borbe	ustaša
9.	Ivančić, Jakov		Jandre		1920.	1945.			ustaša
10.	Josipović, Ante	"Šikac"	Jakov		1926.	1942.		nestao	ustaša
11.	Murgić, Grgo		Ivan		1904.	1942.		poginuo u borbi	NDH
12.	Murgić, Stipe		Ivan		1915.	1945.		nestao	ustaša
13.	Prša, Ankica		Marko		1927.	1945.		nestala	ustaša
14.	Prša, Dane		Mile		1915.	1945.		nestao	domobran
15.	Prša, Franje		Stipo			1945.		nestao	NDH
16.	Prša, Franje		Mićo		1918.	1945.		nestao	ustaša
17.	Prša, Joso		Ivan		1924.	1945.		nestao	ustaša
18.	Prša, Joso	"Jagarin"	Mićo		1914.	1943.		poginuo u borbi	domobran
19.	Prša, Joso		Mile		1923.	1944.		nestao	ustaša
20.	Prša, Luka	"Đuđa"	Mićo		1910.	1943.		poginuo u borbi	NDH
21.	Prša, Marko	"Gantalov"	Franjo		1918.	1942.		poginuo u borbi	domobran
22.	Prša, Marko	"Ćelegin"	Pere		1922.	1945.		nestao	ustaša
23.	Prša, Marko	"Crni"	Stipe		1903.				NDH
24.	Prša, Nikola	"Gantalov"	Franjo		1922.	1945.		nestao	ustaša
25.	Prša, Pave	"Ćelegin"	Pere		1919.	1945.		nestao	NDH

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
26.	Prša, Stipe	"Ćelegin"	Pere		1925.	1945.		nestao	ustaša
27.	Prša, Stipe	"Špečo"	Mićo		1929.	1945.		poginuo u borbi	civil
28.	Šutić, Franje	"Tanje"	Jure			1945.		nestao	NDH
29.	Šutić, Franje	"Perčin"	Pere		1913.	1945.		nestao	NDH
30.	Šutić, Franjo		Petar	Marija Mažar	1911.	1945.		ubijen izvan borbe	NDH
31.	Šutić, Ive		Jure			1945.		nestao	NDH
32.	Šutić, Luka		Adam		1910.	1942.		poginuo u borbi	NDH
33.	Šutić, Marijan	"Đušićev"	Joso		1923.	1945.		nestao	ustaša
34.	Šutić, Mile	"Đušić"	Jure			1945.		nestao	NDH
35.	Šutić, Toma		Adam					ubijen izvan borbe	civil
36.	Veljača, Mile	"Kulje"	Jure		1926.	1945.		nestao	ustaša

3.5. RATNE I PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U ZAVALJU

Tablica br. 12.

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
1.	Babić, Milan				1933.	1945.	Zavalje	ubijen izvan borbe	
2.	Babić, Petar				1912.	1942.	Račić	ubijen izvan borbe	civil
3.	Blagović, Božo		Stipo		1922.			nestao	NDH
4.	Blagović, Francika	"Tunelina"			1894.	1944.		ubijena izvan borbe	civil
5.	Blagović, Franjc		Stipo		1909.	1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	
6.	Blagović, Jele	"Petrična"	Joso		1900.	1944.		ubijena izvan borbe	civil
7.	Blagović, Joja	"Tunelin"			1914.			nestao	domobran
8.	Bujanović, Franje	"Mačkov"			1918.	1945.		nestao	
9.	Bujanović, Franje	"Cigo"			1906.	1942.		nesretan slučaj	
10.	Bujanović, Ilija	"Bulčev"			1921.	1942.	Međudražje	poginuo u borbi	civil
11.	Bujanović, Ivan	"Mačkov"			1914.			nestao	
12.	Bujanović, Ive	"Bulčev"			1923.	1944.		poginuo u borbi	
13.	Bujanović, Jaga	"Jelčina"			1922.	1945.	Gospić	nestala	ustaša
14.	Bujanović, Jakov	"Batalov"			1912.			nestao	
15.	Bujanović, Josina	"Bulčev"			1925.	1944.	Zagreb	umro od ratnih posljedica	ustaša
16.	Bujanović, Jure	"Franjčin"			1910.	1944.		nestao	domobran
17.	Bujanović, Luka	"Žilin"			1921.			nestao	NDH
18.	Bujanović, Luka	"Franjčin"			1905.	1945.		ubijen izvan borbe	civil
19.	Bujanović, Miæa	"Markeljin"			1918.	1945.	Zagreb	nestao	
20.	Bujanović, Mile	"Čovinčin"			1922.	1945.		nestao	NDH
21.	Bujanović, Niko		Franjo		1919.	1945.	Bjelopolje	ubijen izvan borbe	NDH
22.	Bujanović, Petar	"Žilin"			1923.	1945.		nestao	

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
23.	Bujanović, Petar		Lujo		1914.	1945.		nestao	NDH
24.	Bujanović, Rade	"Žilin"			1908.	1945.		ubijen izvan borbe	civil
25.	Bujanović, Stipe	"Čovinčin"			1919.			nestao	
26.	Bujanović, Stipeča	"Bulčev"			1919.			nestao	
27.	Bujanović, Viktor	"Batalov"			1921.				
28.	Crnković, Kuzman	"Škicin"			1920.	1946.			NDH
29.	Crnković, Lovre	"Jekčin"			1898.	1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	
30.	Crnković, Petar	"Mandušin"			1915.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
31.	Crnković, Zvonko	"Zekin"				1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	
32.	Dujmović, Andrija	"Jekčin"			1902.	1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	
33.	Dujmović, Ante	"Lale Šepin"			1919.	1945.		nestao	ustaša
34.	Dujmović, Ivica		Aco		1920.	1945.		nestao	ustaša
35.	Dujmović, Ivica	"Škicin"			1924.			nestao	domobran
36.	Dujmović, Ivica		Joso		1910.		Travnik	nestao	domobran
37.	Dujmović, Josip		Joso					ubijen izvan borbe	
38.	Dujmović, Joso	"Šperinčin"			1919.			nestao	NDH
39.	Dujmović, Joso	"Sralin"			1923.	1945.		nestao	domobran
40.	Dujmović, Jure	"Valinčin"			1923.			nestao	domobran
41.	Dujmović, Kuzman	"Škicin"			1920.	1946.		ubijen izvan borbe	
42.	Dujmović, Lovre	"Jekičin"			1898.	1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	
43.	Dujmović, Lovro				1890.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
44.	Dujmović, Lovro		Ivan	Ana Prša	1896.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
45.	Dujmović, Marija					1944.		nesretan slučaj	civil
46.	Dujmović, Marija	"Suva"			1910.	1942.	Zavalje	ubijena izvan borbe	civil
47.	Dujmović, Marko	"Rođinkin"			1926.	1944.		ubijen izvan borbe	ustaša
48.	Dujmović, Marko	"Keljčev"			1923.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
49.	Dujmović, Milan	"Mile"	Dane	Mandica Marjanović	1898.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
50.	Dujmović, Milan	"Valinčin"			1921.			nestao na Križnom putu	NDH
51.	Dujmović, Mile	"Kcljčcv"			1927.	1944.	Široka Kula	poginuo u borbi	ustaša
52.	Dujmović, Nikola	"Špurin"			1885.			ubijen izvan borbe	civil
53.	Dujmović, Petar		Dane	Manda Marjanović	1905.	1942.		ubijen izvan borbe	ustaša
54.	Dujmović, Petar	"Mandušin"			1905.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
55.	Dujmović, Stipe	"Kipelč"			1928.	1944.	Gospić	ubijen izvan borbe	ustaša
56.	Dujmović, Šime	"Milkačin"			1922.	1945.		nestao	ustaša
57.	Dujmović, Šimun	"Šaurin"			1908.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
58.	Dujmović, Tomislav		Ico		1928.	1946.		ubijen izvan borbe	
59.	Dujmović, Tuna	"Sralin"			1920.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
60.	Findrik, Ante	"Malčcv"			1920.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
61.	Findrik, Franje	"Malčcv"			1915.	1942.	Zavalje	ubijen izvan borbe	civil
62.	Findrik, Franjo		Stipo		1909.		Zagreb	nestao	NDH
63.	Findrik, Ivan	"Ivić"			1908.	1942.	Bihaæ	ubijen izvan borbe	civil
64.	Findrik Ivan						Zavalje	ubijen izvan borbe	
65.	Findrik, Joso	"Tomčin"			1922.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
66.	Findrik, Joso	"Malčcv"			1916.	1945.		ubijen izvan borbe	NDH
67.	Findrik, Kate				1904.	1944.		ubijena izvan borbe	civil
68.	Findrik, Marija	"Tomčina"			1940.	1943.		ubijena izvan borbe	civil
69.	Findrik, Martin	"Čupin"			1920.	1944.			ustaša
70.	Findrik, Mile	"Tomčin"			1926.	1946.		umro od ratnih posljedica	
71.	Findrik, Mile		Stipo		1910.		Sisak	nestao	
72.	Findrik, Niko	"Tomčin"			1924.	1944.		poginuo u borbi	ustaša
73.	Findrik, Petar				1902.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
74.	Findrik, Stipe	"Pipija"	Tomo		1901.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
75.	Findrik, Tomo	"Tomica"			1900.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
76.	Grgić, Ivica				1920.		Žepče	nestao	njemačke
77.	Grgić, Kejkan		Ivan		1939.	1942.	Zavalje	ubijen izvan borbe	civil
78.	Grgić, Pero	"Majstor"			1914.	1945.	Karlovac	nestao	NDH
79.	Hodak, Ivan					1944.		poginuo u borbi	domobran
80.	Kcča, Ivan	"Kuča"			1898.	1943.		ubijen izvan borbe	civil
81.	Kcča, Joso			Mare Vidne	1908.	1943.	Zagreb	ubijen izvan borbe	NDH
82.	Kcča, Mile	"Kičin"			1923.		Petrova Gora	poginuo u borbi	NDH
83.	Krmpotić, Božo	"Krpanov"			1923.	1945.		nestao	
84.	Krmpotić, Joso	"Krpanov"			1918.			nestao	NDH
85.	Krmpotić, Lucija	"Seja Krpanova"			1920.	1943.		ubijena izvan borbe	civil
86.	Majstorović, Andrija	"Šanjin"			1918.			nestao	
87.	Majstorović, Ante	"Antić"			1905.	1945.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
88.	Majstorović, Ante	"Cekčin"			1918.	1945.		ubijen izvan borbe	NDH
89.	Majstorović, Ante	"Lamba"			1915.			nestao	NDH
90.	Majstorović, Blaž	"Futin"			1919.			nestao	NDH
91.	Majstorović, Božo	"Jandr"			1923.	1945.	Zaprešić		NDH
92.	Majstorović, Dane	"Zukalov"			1906.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
93.	Majstorović, Dane	"Rigonjin"			1911.	1945.		nestao na Križnom putu	
94.	Majstorović, Dane	"Cekčin"			1910.	1945.		ubijen izvan borbe	civil
95.	Majstorović, Dane	"Bolurganov"			1922.			nestao	NDH
96.	Majstorović, Ivan		Nikola		1920.			nestao	
97.	Majstorović, Ivan	"Jolinov"			1912.			nestao	
98.	Majstorović, Ivan						Zavalje	ubijen izvan borbe	
99.	Majstorović, Ivica	"Mišev"			1920.	1942.		ubijen izvan borbe	domobran
100.	Majstorović, Josip	"Mandurin"			1914.			nestao	domobran
101.	Majstorović, Joso	"Muarakin"	Antić		1924.	1945.		ubijen izvan borbe	ustaša
102.	Majstorović, Juraj	"Luke; lukince"			1925.			nestao	ustaša
103.	Majstorović, Lovre	"Pudin"			1918.			nestao	

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
104.	Majstorović, Luka	"Pudin"			1923.	1942.		ubijen izvan borbe	ustaša
105.	Majstorović, Luka	"Bolurganov"			1924.	1942.		ubijen izvan borbe	ustaša
106.	Majstorović, Mare				1922.	1945.	Bihać	ubijena izvan borbe	
107.	Majstorović, Marija				1912.	1945.	Bihać	ubijena izvan borbe	civil
108.	Majstorović, Marko	"Mađin"			1920.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	
109.	Majstorović, Marko	"Mijin"			1914.			nestao	domobran
110.	Majstorović, Niko	"Futin"			1914.			nestao	NDH
111.	Majstorović, Petar	"Mađin"			1929.			ubijen izvan borbe	
112.	Majstorović, Stjepan	"Nikin"			1913.	1945.		nestao na Križnom putu	
113.	Marjanović, Ante	"Antić Jukin"			1914.			nestao	
114.	Marjanović, Antun		Marko	Marija Čančar	1890.	1945.		nestao na Križnom putu	NDH
115.	Marjanović, Božo	"Šanjin"			1924.	1945.	Bjelopolje	ubijen izvan borbe	domobran
116.	Marjanović, Dane	"Joskanov"			1920.	1945.		nestao	
117.	Marjanović, Dane	"Fickov"			1919.	1942.		poginuo u borbi	NDH
118.	Marjanović, Franje	"Pubin"			1923.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	NDH
119.	Marjanović, Ivan	"Sijalica"			1912.		Bihać	nestao	NDH
120.	Marjanović, Ivan	"Grdeljev"			1911.			nestao	
121.	Marjanović, Ivica		Arko		1923.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	NDH
122.	Marjanović, Ivica	"Grdeljev"			1911.			nestao	NDH
123.	Marjanović, Jandrija	"Matešin"			1915.	1942.	Zavalje	ubijen izvan borbe	civil
124.	Marjanović, Joso	"Joskan"			1904.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	civil
125.	Marjanović, Jože	"Grgin"			1925.	1945.		nestao na Križnom putu	
126.	Marjanović, Lovre	"Maljtovčin"			1918.			poginuo u borbi	
127.	Marjanović, Ludvig	"Tartalov"			1914.	1945.		nestao	
128.	Marjanović, Luđa	"Jukin"			1923.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
129.	Marjanović, Maća	"Klamparova"				1945.		nesretan slučaj	
130.	Marjanović, Marko	"Arkov"			1902.	1942.	Bihać	ubijen izvan borbe	

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
131.	Marjanović, Martin	"Kapulčin"			1914.	1945.	Titova Korenica	ubijen izvan borbe	NDH
132.	Marjanović, Mate	"Matešin"			1925.			umro od ratnih posljedica	
133.	Marjanović, Mate	"Jukin"			1920.			nestao	NDH
134.	Marjanović, Mića	"Klamparov"			1910.	1945.		nesretan slučaj	
135.	Marjanović, Mića	"Jukin"			1920.			nestao	NDH
136.	Marjanović, Mile	"Pušin"			1908.	1945.		nestao	NDH
137.	Marjanović, Nikola	"Klamparov"			1920.			nestao	NDH
138.	Marjanović, Rade	"Jukin-Franje"			1917.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	NDH
139.	Marjanović, Stipe	"Šanjin"			1920.	1945.		nestao	ustaša
140.	Marjanović, Šimun	"Grgin"			1921.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
141.	Miletić, Dane		Joso		1914.		Bjelovar	ubijen izan borbe	
142.	Miletić, Joso	"Stankov"	Stanko		1907.		Bjelovar	nestao	NDH
143.	Perišić, Franje	"Parcanov"			1901.	1945.	Zagreb	ubijen izvan borbe	NDH
144.	Perišić, Jandre	"Jujin"			1922.	1945.		ubijen izvan borbe	ustaša
145.	Perišić, Luka	"Juja"			1895.	1941.	Zavalje	ubijen izvan borbe	civil
146.	Perišić, Luka	"Perčin"			1920.			nestao	ustaša
147.	Perišić, Marko	"Jujin"			1918.	1945.	Bjelopolje	ubijen izvan borbe	domobran
148.	Perišić, Stipe	"Jujin"			1912.	1942.	Međudražje	ubijen izvan borbe	
149.	Ritz-Ričevi, Slavko				1910.	1942.	Zavalje	ubijen izvan borbe	civil
150.	Ritz-Ričevi, Zvonko				1907.		Zagreb	nestao	
151.	Stošić, Josip					1945.		nestao	NDH
152.	Tandara, Križan				1916.	1944.	Sveti Ivan Zelina	ubijen izvan borbe	partizan
153.	Veljača, Ana	"Kajina"			1906.	1942.		ubijen izvan borbe	
154.	Veljača, Ante		Joja		1919.			nestao	domobran
155.	Veljača, Jakov	"Luknov"			1906.	1945.		nestao	domobran

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
156.	Veljača, Stipe	"Njuškin"	Mićo		1925.	1942.		ubijen izvan borbe	domobran
157.	Žagar, Mile	"Žagarkin"			1919.	1944.		nestao	ustaša
158.	Živković, Mate	"Litin"			1915.			poginuo u borbi	partizan
159.	Župan, Luce	"Pajina"			1909.	1945.		nesretan slučaj	

3.6. RATNE I PORATNE ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U BALJEVCU

Tablica br. 13.

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
1.	Butorac, Franjo		Ilija		1922.		Gospić	poginuo u borbi	ustaša
2.	Hećimović, Jure	"Đuka"	Marko		1938.	1946.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
3.	Hećimović, Stipe	"Valin"	Ante		1938.	1946.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
4.	Hećimović, Ante	"Krtin"	Mile		1914.			nestao	domobran
5.	Hećimović, Dujo			Franka	1914.			nestao	
6.	Hećimović, Franjo	"Krtin"	Mile		1920.			nestao	ustaša
7.	Hećimović, Grga		Joso		1919.			nestao	ustaša
8.	Hećimović, Ivan		Joso		1909.			nestao	njemačke
9.	Hećimović, Jure	"Josin"	Joso		1914.			nestao	ustaša
10.	Hećimović, Jure-Đuka	"Prestojnikov"	Marko		1938.	1946.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
11.	Hećimović, Luka	"Josin"	Joso		1925.	1945.			civil
12.	Hećimović, Mande		Jure		1904.	1945.	Baljevac	ubijena izvan borbe	civil
13.	Hećimović, Pere	"Josin"	Joso		1920.	1942.	Ličko Petrovo Selo	poginuo u borbi	ustaša
14.	Hećimović, Pere		Joso		1925.			poginuo u borbi	ustaša
15.	Hećimović, Pero		Mile		1925.			nestao	ustaša
16.	Hećimović, Stipe		Franjo		1921.		Dugo Selo	poginuo u borbi	ustaša
17.	Hećimović, Stipe	"Valin"	Ante		1938.	1946.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
18.	Ivančić, Jakov	"Antrljin"	Ante		1919.			nestao	domobran
19.	Ivančić, Marc	"Antrljina"	Ante		1923.	1945.		nestala na Križnom putu	
20.	Ivančić, Mićo	"Antrljin"	Ante		1925.	1946.	Baljevac	poginuo u borbi	civil
21.	Jurković, Ante		Franjo		1909.		Kostajnica	poginuo u borbi	ustaša

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
22.	Jurković, Franjo		Dane		1920.			poginuo u borbi	njemačke
23.	Jurković, Mate	"Perečkov"	Pere		1908.			nestao	domobran
24.	Jurković, Mićo		Marko		1892.	1944.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
25.	Jurković, Tome	"Mićanov"	Miæo		1923.		Kostajnica	poginuo u borbi	ustaša
26.	Kokotović, Ilija		Joso		1923.	1942.	Papari	poginuo u borbi	ustaša
27.	Kokotović, Jure		Marko		1919.			poginuo u borbi	ustaša
28.	Kokotović, Mile	"Bajsin"	Mate		1913.			nestao na Križnom putu	ustaša
29.	Kokotović, Niko		Marko		1914.			nestao	NDH
30.	Kokotović, Pere	"Maćin"	Marko		1912.	1945.	Bihać	poginuo u borbi	domobran
31.	Kolar, Grga		Joso		1904.			nestao	ustaša
32.	Kolar, Marko	"Bidan"	Niko		1914.	1945.	Titova Korenica	ubijen izvan borbe	
33.	Kolar, Nikola		Mile		1920.		Gospić	poginuo u borbi	domobran
34.	Kulaš, Joso		Ante	Marija Kolaković	1927.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
35.	Kulaš, Marko	"Markić"	Martin		1870.	1942.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
36.	Lulić, Božo	"Ćaćin"	Nikola		1921.			nestao	domobran
37.	Lulić, Franjo	"Vranjica"	Marko		1911.	1945.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
38.	Lulić, Grga		Ilija		1903.	1945.	Bihać	poginuo u borbi	domobran
39.	Lulić, Ilija		Grga		1927.	1942.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
40.	Lulić, Ilija		Martin		1867.	1942.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
41.	Lulić, Ive	"Dancičin"	Dane		1920.	1945.		nestao	ustaša
42.	Lulić, Ive		Nikola		1920.	1945.		poginuo u borbi	ustaša
43.	Lulić, Jure		Dane		1913.		Sošice	ubijen izvan borbe	ustaša
44.	Lulić, Jure	"Ćaćin"	Nikola		1924.		Varaždin	ubijen izvan borbe	ustaša
45.	Lulić, Lovre		Božo		1905.	1943.	Zagreb	poginuo u borbi	ustaša

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
46.	Lulić, Marko	"Grgčin"	Grga		1924.			nestao	ustaša
47.	Lulić, Mića		Ante	Jeka	1907.	1945.	Bihać	poginuo u borbi	ustaša
48.	Lulić, Nikola	"Škorin"	Marko		1920.	1945.	Maribor	nestao na Križnom putu	ustaša
49.	Lulić, Pere		Dane		1915.	1945.	Baljevac	poginuo u borbi	ustaša
50.	Orešković, Franjo		Tome		1912.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
51.	Tomljenović, Božo		Pave		1893.	1945.	Bihać	poginuo u borbi	ustaša
52.	Tomljenović, Jakov		Nikola		1920.	1945.		nestao	ustaša
53.	Tomljenović, Jure	"Jurek"	Mate		1908.			poginuo u borbi	ustaša
54.	Tomljenović, Nikola		Pave		1895.			nestao	
55.	Tomljenović, Pere		Božo		1920.			nestao	njemačke
56.	Tomljenović, Stipe	"Ćoškan"	Jure		1910.	1942.	Ličko Petrovo Selo	poginuo u borbi	domobran
57.	Tomljenović, Tone	"Ciglićušin"	Ive		1920.	1945.		nestao	ustaša
58.	Uremović, Ante	"Markuzov"	Marko		1922.	1945.		nestao	domobran
59.	Uremović, Ante		Peran		1912.			nestao	ustaša
60.	Uremović, Ante	"Pećin"	Pere		1926.			nestao	ustaša
61.	Uremović, Božo	"Garin"	Franjo		1908.		Dobrljin	poginuo u borbi	domobran
62.	Uremović, Dane	"Ivaljov"	Ivan		1916.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
63.	Uremović, Dane		Joso		1902.		Karlovac		njemačke
64.	Uremović, Dujo		Joso		1901.			nestao	ustaša
65.	Uremović, Ivica	"Jagutov"	Jakov		1906.	1943.	Baljevac	ubijen izvan borbe	civil
66.	Uremović, Josip		Ivan		1910.	1942.	Cetingrad	poginuo u borbi	NDH
67.	Uremović, Joso	"Tajin"	Nikola		1916.	1945.		nestao na Križnom putu	domobran
68.	Uremović, Joso	"Zekanov"	Franjo		1926.			poginuo u borbi	ustaša
69.	Uremović, Marc		Dujo		1924.	1945.		nestala na Križnom putu	civil

Red br.	Prezime i ime	Nadimak	Ime oca	Ime i rod. prezime majke	Datum rođenja	Datum smrti	Mjesto smrti	Uzrok smrti	Pripadnost OS
70.	Uremović, Marko	"Tejo"	Nikola		1925.	1946.		poginuo u borbi	civil
71.	Uremović, Marko	"Borkušin"	Jure		1914.	1946.		ubijen izvan borbe	civil
72.	Uremović, Mile	"Peranov"	Petar		1923.		Bosanski Petrovac	poginuo u borbi	*dobrovran*
73.	Uremović, Mile	"Joganov"	Joso		1922.		Celje		ustaša
74.	Uremović, Nikola	"Peranov"	Petar		1920.			nestao	ustaša
75.	Uremović, Paula	"Ivaljova"	Ivan		1925.	1946.	Bihać	poginula u borbi	civil
76.	Uremović, Petar	"Ivaljov"	Ivan		1920.	1945.		nestao na Križnom putu	ustaša
77.	Uremović, Stipe	"Tejin"	Nikola		1920.	1945.		nestao	ustaša
78.	Uremović, Stipe	"Stipić"	Peran		1922.			nestao	ustaša

VI.4. DOMOVINSKI RAT

4.1. Domovinski rat

Za žitelje zavaljske župe godine 1990. javila se nada da je došao kraj komunističke 45-godišnje vladavine. Naime, te se godine zavaljska župa našla u demokratskoj republici Bosni i Hercegovini.

Politička i gospodarska kriza u komunističkim zemljama Europe tih godina, pa i Jugoslaviji dovela je do demokratskih procesa i stvaranja novih nacionalnih država. Na tlu tad već bivše Jugoslavije ustrojavaju se nove države: Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija i SR Jugoslavija.

Nada koja se javila kod žitelja zavaljske župe, vraćala im je sjećanje na 50-godišnju komunističku vlast. Iako općina u cijelom bihaćkom kotaru s najvećim ratnim i poratnim žrtvama, svoje žrtve nije nigdje smjela spominjati ni obilježavati. Od ratnih rana zavaljska općina se nije nikada oporavila. Maltretiranja, zatvaranja i proganjanja mnogobrojnih zavaljskih žitelja bila su nakon 1945. uobičajena praksa. Suđenja su bila samo farsa, za progon zavaljskih i bihaćkih Hrvata. Zato je uslijedila depopulacija stanovništva. Mladi su odlazili u gradove i inozemstvo, dok su ostajali samo stariji. Skoro da se ništa u 50 godina komunističke vlasti nije napravilo. Zavaljska župa, a bivša općina skoro da je postala rezervat - lovište za političke dužnosnike i vojne zapovjednike. Za opstanak tamošnjih Hrvata, uz pojedince, zasigurno je najzaslužnija crkva, koja je i u najtežim trenucima bodrila i jačala vjeru i nadu u bolje sutra. U tim nadanjima došao je i kraj komunističke Jugoslavije.

Nakon prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj godine 1990., osjeća se da je val demokratskih promjena zahvatio i hrvatske žitelje bihaćke općine, pa i podplješivičkih sela. Osjetilo se to i na, tradicionalno najvećem proštenju, Velikoj Gospi dne 15. kolovoza 1991. na Zavalju.

Na taj dan na Zavalju je utemeljen, u župnom stanu, inicijativni odbor HDZ-a za bihaćku općinu. Odbor je razradio plan i program političkoga djelovanja na području bihaćke općine. U inicijativnom odboru HDZ-a bili su Ivan Dujmović zastupnik u Hrvatskom Državnom Saboru iz Samobora, pok. Nikola (Đuđa) Uremović iz Zagreba (iseljenik iz SAD-a), a rodom iz Baljevca, Vlado Šantić iz Bihaća, kasnije prvi predsjednik HDZ-a u Bihaću, iz Vedrog Polja Ante Šimić *Šare* i Mate Jurić, te Tomo Čurić iz Kralja, kasnije tajnik općinskog HDZ-a u Bihaću i Luka Perišić iz Zavalja, a kasnije je kooptiran i pok. Ante Vlašić. Dogovorenom sastanku na Zavalju prethodili su česti susreti članova inicijativnog odbora i drugih. Tako, na promidžbenom materijalu aktivno radi veterinarski tehničar Jure Rukavina. Promidžbene materijale upućuje predsjednik općinskog odbora HDZ-a iz

Samobora, Ivan Dujmović, a Rukavina ih raspačava u Bihaću, Vagancu, Zavalju, Skočaju...

Oduševljenje u iščekivanju novih promjena, već nakon izbora u Bosni i Hercegovini, brzo je minulo. Bihać, pa i podplješivička sela brzo su se našla u okruženju, izolaciji, od srbočetničke armije. Prve provokacije u podplješivičkim selima zavaljske župe počele su u listopadu godine 1991. u obliku pucanja i zastrašivanja iz pravoslavnoga sela Melinovca; pojavila su se i dva tenka. Blizina vojnog uzletišta u Željavi stvara probleme. Zrakoplovi se dižu i spuštaju dan i noć, sijući smrt i razaranja diljem Hrvatske. Zavaljčani su mogli gledati kako gori u susjednoj župi selo Vaganac 8. listopada 1991. Selo je gorjelo puna tri dana.

Velikosrpskom okupacijom slunjskog područja UNPROFOR preuzima odgovornost na okupiranom dijelu Hrvatske, ubrzo se borbe prenose u Bosnu, a Zavalje odmah postaje prva crta obrane. Već u listopadu, smješteni europski promatrači u Bihaću, dva puta na tjedan dolaze na Zavalje i okolicu. U jesen godine 1992., župni stan u Zavalju pogođen je granatom, na crkvi su popucali prozori od detonacije. Teško je oštećena i kapela Gospe Lurdske na Skočaju. Veći dio žitelja napustio je kuću. Krajem godine, 18. rujna 1992. dolazi i do prve ratne žrtve; od avio-bombe na Skočaju je poginula Lucija Rogić. Život je sve teži, zbog rata ne obrađuju se polja. Na Skočaju ostaje neobran kukuruz, djeca ne idu u školu, trgovine ne rade. Ništa bolja nije ni 1993.; cijela godina prolazi u srbočetničkom okruženju. Tijekom godine 1994. situacija se u zavaljskoj župi sve više pogoršava. Na sam blagdan Uskrsa 3. travnja 1994., za vrijeme uskrsne mise, Srbi su napali Vedro Polje, Žegar i Zavalje. Minobacačkom granatom pogođena je župna crkva na Zavalju, a 11. studenog iste godine, ova posljednja crkva slunjskog dekanata je uništena (Mostovi...1996.). Crta obrane ostala je nepomaknuta sve do jeseni godine 1994. Prava tragedija zavaljske župe počinje srpskim napadom na bihaćko-kladušku enklavu u jesen godine 1994.; zavaljska župa bila je prva na udaru. Crkva sv. Franje je spaljena a u njoj je izgorio sav inventar. U zapaljenom crkvenom tornju propala su i zvona. Župni stan je također spaljen, ostali su zidovi koji sablasno strše. U župnom stanu izgorio je arhiv, osim Matičnih knjiga koje je župnik Stjepan Porkulabić spasio. Sustavno su razarane i paljene sve kuće, škola... Zavalje je okupirano i sravnjeno sa zemljom. Crkva na Velikom Skočaju je zapaljena i srušena, a zapaljeno je i cijelo selo. Istu sudbinu je doživjelo 21.studenog 1994. i Međudražje; selo je spaljeno i razoreno. Malobrojno žiteljstvo sela zavaljske župe izbjeglo je u Bihać.

Fot. 15. Inicijativni odbor HDZ-a za bihaćku općinu na Zavalju
15. kolovoza 1991.
S lijeva na desno: Ante (Matin) Šimić (Šare), Luka Perišić, Vlado Šantić - kasnije prvi predsjednik općinskog HDZ-a u Bihaću i general-bojnik HVO-a, Mate Jurić, Nikola (Đuđa) Uremović (iseljenik iz SAD-a, pok.), Ivan Dujmović zastupnik u Hrvatskom Državnom Saboru, autor, Tomo Čurić (Matin) kasnije tajnik općinskog HDZ-a u Bihaću.

4.2. HVO - organizirana obrana

Organiziranje hrvatskog naroda u obrani podplješivičkih sela počelo je još u jesen godine 1991. Vremenom oblici organiziranja postaju sve bolji. Uvode se svakodnevna dežurstva i praćenje pokreta bivše JNA. U Velikom Skočaju uvode se straže prema selu Melinovcu koje vrvi od četnika.

Nakon ustrojavanja HVO-a na bihaćkom području 25. svibnja 1992., odnosno 1. hrvatske bojne (bataljuna) (1. Bhb), organizacijski oblici su sve bolji. Sposobni mladići iz podplješivičkih sela unovačuju se u tu bojnu. 10. studenog iste godine preimenovana je Prva bihaćka hrvatska bojna u 101. bojnu pod zapovjedništvom GS HVO regije Bihać. Tijekom studenog 1992., u dogovoru s 5. Korpusom Armije BIH, postupno se preuzima zona odgovornosti (Glavni stožer HVO-a...1993.). Zona odgovornosti HVO duga 42 km.;

prema pobunjenim bosanskim Srbima 8 km, a prema hrvatskim Srbima 34 km, ide crtom od Lohovska Brda, Bukovački kraj, Skočaj, Duga Luka, Pršine Uvale, Međudražje, Zavalje, Vučjak, Baljevac i Željava.

Pored uobičajenih svakodnevnih okršaja, posebice u Lohovskim Brdima, HVO ima prvi ozbiljni sukob s četnicima koncem studenog 1992., kad je s Duge Luke protjerana skupina od oko 100 dobro opremljenih četnika-diverzanata. Treba istaći, da su u području Lohovskih Brda, gdje neprijatelj zapravo nikad ne miruje, četnicima tijekom godine 1993., u području Dubravica nanijeti znatni gubici; pored žive sile uništeno im je desetak bunkera i zemunica.

Unovačeni mladići zavaljske župe, posebno Skočajci i Međudražani, uglavnom su bili u IV. satniji HVO 101. pukovnije ZM Bihać, zajedno s Dobreničanima i Golubićanima. Od 15. siječnja do 5. veljače 1995. ova satnija neposredno sudjeluje u borbama za oslobođenje podplješivičkih sela. Posebno se ističe u obrani položaja na koti Čot.

4.3. Dolazak Službene hrvatske delegacije u opkoljeni Bihać 17. veljače 1995.

U nizu događaja koji su obilježili izolaciju ovoga kraja od 1201 dana, svakako će se posjet Službene hrvatske delegacije iz Zagreba posebno pamtiti. U najtežim danima, u potpunom neprijateljskom okruženju, 17. veljače 1995., dolazi Službena hrvatska delegacija iz Zagreba u Bihać na čelu s Bernardom Jurlinom (vođa delegacije); veleposlanikom u Ministarstvu vanjskih poslova Republike Hrvatske i bivšim dopredsjednikom Vlade Republike Hrvatske (1990.). U Delegaciji su Muhamed Zulić, saborski zastupnik i ministar u Vladi Republike Hrvatske, te Dragan Lovrić, časnik hrvatskog zrakoplovstva.

Ovaj posjet plod je velike zainteresiranosti hrvatske javnosti. Još tijekom godine 1994. Bihać postaje predmet saborske rasprave. O njegovu značenju govori i sam predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman. Sve je to dovelo da je uz suglasnost Predsjednika Republike, Vlade Republike Hrvatske i Ministarstva obrane posjet pripreman još tijekom godine 1994. Posjet Delegacije Bihaću, u hrvatskom državnom vrhu pripreman je u strogoj tajnosti. Najveće stvarne zasluge u pripremama je imao general Hrvatske vojske i zapovjednik hrvatskog zrakoplovstva, gospodin Imra Agotić.

Cilj posjeta je da se pruži hrvatska potpora, snimi cjelokupna situacija opkoljenoga područja, vidi situacija o položaju Hrvata, te odnosi Bošnjaka-muslimana i Hrvata i na kraju, da se međunarodnoj javnosti iznese istina s ovoga opkoljenog područja.

U ovom teškom vremenu pred *Oluju*, ovaj posjet pruža nadu ispaćenom bihaćkom puku, a posebno žiteljima zavaljske župe. U svom sedamnaestodnevnom boravku u Bihaću veleposlanik Jurlina posjećuje cijelo ratište, čak i područje međumuslimanskog sukoba između postrojbi V. korpusa Armije Bosne i Hercegovine i postrojbi Fikreta Abdića. Posebno je značajan posjet južnoj bojišnici (Lička Plješivica, Baljevac, Zavalje, Međudražje i Skočaj) koju kontroliraju postrojbe pukovnije HVO-a bihaćke regije zvane *Ante Knežević-Krpa*, na čelu s general-bojnikom Vladom Šantićem. 22. veljače 1995. Delegacija je posjetila spaljena sela i ispaćeno žiteljstvo zavaljske župe te se uvjerila o divljanju i zločinima srbočetnika nad ovim narodom.

Fot. 16. Posjet spaljenoj zavaljskoj crkvi 22. veljače 1995.
S lijeva na desno: Dragan Tomislav Mažar - predsjednik HDZ-a, Bernardo Jurlina, veleposlanik MUP-a Republike Hrvatske, Atif Dudaković, general, zapovjednik V. korpusa Armije BIH, Hamdija Kabiljagić, predsjednik Skupštine okruga Bihać

Posjet Službene hrvatske delegacije Bihaću dao je veliku nadu ispaćenom hrvatskom puku grada, a posebno žiteljima zavaljske župe. I zaista, nedugo zatim, slijedila je *Oluja*. Poznato je da je ovaj posjet Delegacije Bihaću, bitno utjecao na akcije Hrvatske vojske tijekom čuvene *Oluje* iz kolovoza godine

1995., kada je u sinkroniziranoj akciji s postrojbama V. korpusa Armije Bosne i Hercegovine i Hrvatskog vijeća obrane konačno deblokirano ovo područje od srbočetničkog okruženja.

Zbog svega tog, ovaj posjet Službene hrvatske državne delegacije gradu Bihaću, ne samo da je ostavio dubok trag, već je ostavio i povijesno pamćenje svih žitelja ispaćenog grada, a posebno kod hrvatskog naroda.

4.4. Bojovnici HVO - žrtve rata

1. Dujmović Milan (Rokin) rođen je na Zavalju 4./III.1951. gdje je i poginuo 14./VI.1992. Prva je žtva rata. Poginuo je od granate vraćajući se sa straže. 19./XII.1996. dobio čin narednika (P.h.).
2. Dejanović Jozo (Pavin) rođen je na Velikom Skočaju 4./I.1960. Poginuo je u Plješivici na Čotu 19./XII.1994., a sahranjen na Skočaju. Dobio čin bojnika 19./XII.1996. (P.h.).
3. Perišić Franjo (Zvonkov) rođen je na Zavalju 19./IV.1954., poginuo na putu Zavalje-Žegar 16./V.1994.
4. Murgić Branko(Franjin) rođen je na Međudražju 19./VI.1965., poginuo na Plješivici na Pršinim Uvalama 10./XI.1994. Poginuo u izravnom sukobu.
5. Grgić Marko (Petrov). Rođen je na Zavalju 1./IV.1971., poginuo u Žegarskom polju 8./XII.1994. Narednik Grgić poginuo je od izravnog pogotka tenkovske granate.
6. Balen Valter (Petrov) podrijetlom iz Skočaja, rođen je u Crikvenici 20./IV.1966., poginuo u Vedrom Polju-Panjak 14./I.1995. Dobio čin bojnika 16./XII.1996. (P.h.).
7. Rogić Franc (Perin) rođen je u Malom Skočaju 6./I.1970., poginuo u Vedrom Polju-Panjak, zajedno s Valterom Balenom, 14./I.1995. Odlikovan činom satnika 16./XII.1996. (P.h.).
8. Pleša Tomislav (Franjin) rođen je na Skočaju 24./I.1965., poginuo u Žegaru-Križ 3./II.1995. Poginuo u izravnoj borbi. Odlikovan činom bojnika 16./XII.1996. (P.h.).
9. Prša Joso (Stipin) rođen je u Međudražju 5./VIII.1960., poginuo istoga dana kad i majka, u Bihaću 17./V.1995. Odlikovan činom narednika 19./XII.1996. (P.h.).
10. Josip Findrik (Ivin) rođen je na Zavalju. Poginuo kao pripadnik HVO-u Mostaru, a sahranjen na Miroševcu u Zagrebu.

4.5. Civilno stanovništvo - žrtve rata

Lucija Rogić zvana *Golubinka*, zavaljska župljanka iz Skočaja, prva je civilna žrtva Domovinskog rata. Poginula je od avio-bombe 18. rujna godine 1992. 9. studenog 1994. srbočetnici su upali u Veliki Skočaj. Tom su prilikom masakrirali i ubili tri osobe: Ivu Balena Milinog, rođenog godine 1928., njegovu punicu, baku Katu, rodenu godine 1906!? Nju su u kući zaklali, a masakrirali su i Ivana Baričevića (Maslin) rođenog godine 1926.

Dva mjeseca kasnije, 22. studenog 1994., četnici ponovno upadaju u podplješivička sela. Tom prilikom ubijaju civile: Franju Bilena-Ivanovog, rođenog 16. lipnja godine 1935. u Malom Skočaju, a Mandu Perišić rođenu godine 1910!? zapalili su na Međudražju u kući. Iste godine, Srbi su mučili i ubili Ivana Dejanovića, rođenog godine 1926. u Velikom Skočaju, a Josu Majstorovića iz Zavalja, rođenog godine 1925., odveli su i vratili u lijesu.

Istog dana, 17. svibnja 1995., kad i sin Joso Prša, pripadnik HVO-a, poginula je u Bihaću i majka Dragica Prša iz Međudražja.

Dakle, tijekom Domovinskog rata, od četničke ruke, devet žitelja (civila) zavaljske župe izgubilo je život na svom ognjištu.

Hrvatsko ratno znakovlje postrojbi HVO, tijekom Domovinskog rata regije Bihać

VII. KATOLIČKA ŽUPA OD SVIŠTOVSKOG MIRA GODINE 1791. DO 1999.

1. ZAVALJSKA ŽUPA OD KNINSKE DO RIJEČKO-SENJSKE NADBISKUPIJE

Područje sadašnje zavaljske župe nalazilo se je u srednjem vijeku u sjevernom dijelu Humske župe koja se je odijelila od Psata kao državne upravne jedinice. Glavna su naselja u tom sjevernom dijelu Sokolac, Golubić, Ripač, *Zavalje*, Lohovo, Hrgar i Gorjevac. U svim tim mjestima postojale su crkve i župe; dakle župe kao crkvene upravne jedinice (Hrvatska enciklopedija I....1944.). Humska župa pripadala je staroj hrvatskoj biskupiji, Kninskoj. Središte župe bilo je u Ripču.

Godine 1527. Lika je pala pod tursku vlast, ali podplješivičko područje, dakle i današnja zavaljska župa dijelit će sudbinu srednjeg Pounja sve do godine 1592. kad pod tursku vlast dolazi i Bihać. Pa, kad je Lika i oslobođena godine 1689., podplješivički kraj ostaje više od stotinu godina, sve do Svištovskog mira godine 1791., pod turskom vlašću.

O vjerskom životu u tom razdoblju ne zna se puno. Tijekom XVI. i XVII. stoljeća uništena je na tom području srednjovjekovna hrvatska država i crkvena organizacija. Intenzivan vjerski život počima tek nakon Svištovskog mira. Tako već godine 1794. Zavalje postaje samostalna župa u Senjsko-modruškoj biskupiji.*

U prvoj polovici XIX. stoljeća zavaljska župa potpada pod Perušićki dekanat (god. 1836.). Kad je područje Vojne krajine godine 1881. preuzela civilna uprava, došlo je do preustroja i crkvenih dekanata (kotareva). Tako Rakovica, koja je prije bila na području ogulinske pukovnije i u okviru Ogulinskog dekanata, postaje središte novoosnovanog Rakovičkog dekanata kojemu je pripojena i zavaljska župa iz Perušićkog dekanata.**

* Šematizmi Senjsko-modruške biskupije
** Mostovi 1.80., List slunjskog dekanata, br. 2.

Današnje područje Riječko-senjske nadbiskupije, podijeljeno na deset (10) dekanata. Tamnom bojom označeno područje zavaljske župe.

27. srpnja 1969. utemeljena je Riječko-senjska nadbiskupija sa sjedištem u Rijeci. U nju su ušle bivše biskupije senjska i modruška, te riječka. Iste godine utemeljen je i Slunjski dekanat kojemu je pripojena i zavaljska župa. Treba istaći da je zavaljska župa politički u okviru druge države. Naime, područje ove župe odcijepljeno je godine 1931. od Hrvatske i pripojeno Bosni, ali je i dalje ostalo u sastavu ondašnje Senjsko-modruške biskupije, a sada Riječko-senjske nadbiskupije.

Zavaljska župa utemeljena godine 1797. obuhvaćala je sela: Veliki i Mali Skočaj, Međudražje, Zavalje, Vučjak, te Veliki i Mali Baljevac. Vremenom, razvojačenjem Vojne krajine, novi politički odnosi utječu na proširenje zavaljske župe na sela Nebljue (Nebljusi) i Melinovac, iako je broj katolika u tim selima zanemariv. Prema Šematizmu Senjske i Modruške, kao i Krbavske biskupije u godini 1895. u Nebljusima je samo 7 katolika, dok ih u Melinovcu nema. Međutim, u Šematizmu biskupije za godinu 1828., nalazimo pravoslavce u Međudražju, a 1837. i u Velikom Baljevcu.

Današnja zavaljska župa svedena je na sela Zavalje, Međudražje i Skočaj. Naime, šezdesetih godina sela Veliki i Mali Baljevac su iseljena. Bivša vlast smatrala je da ta sela ugrožavaju sigurnost vojnog uzletišta u Željavi, pa je svo stanovništvo iselila.

2. ŽUPNICI TEMELJ DUHOVNOG, KULTURNOG KAO I SVEKOLIKOG ŽIVOTA ZAVALJSKE ŽUPE

Da je vjerski život na Zavalju bio razvijen i prije Svištovskog mira godine 1791. govori nam primjer fra Joze Valentića, bihaćkog župnika, koji katkada, radi svojih duhovnih potreba, a i zbog vjerskih poslova odlazi na Zavalje.

Osumnjičen je od turske vlasti, da odlazi na Zavalje kao uhoda, te da austrijskim pograničnim vlastima na Zavalju dojavljuje podatke o kretanju vojske u Bihaću. Kad je buknuo rat 9. veljače 1788., zbog navodnog izdajstva, bihaćki ga kadija 3. ožujka iste godine osudi na smrt (Gavranović...1959.). Ovaj nam primjer govori da je i prije Svištovskog mira 1791. vjerski život bio razvijen. Ipak, intenzivni vjerski život možemo pratiti tek od godine 1795., kad je sagradena župna crkva posvećena sv. Franji Serafinskom (Asiškom).

Godine 1797. Zavalje postaje samostalna župa koju do 19. studenog 1799. opslužuje korenički kapelan FABIJAN ZAKARIJA koji od početka kolovoza godine 1800. postaje i prvi zavaljski župnik (Bach...1853.). Zakarija je u zavaljskoj župi do 25. travnja 1803., kad se opet vraća u Župu sv. Josipa u Korenicu (N. dj.).

Nakon Fabijana Zakarije, a već od godine 1803., zavaljski je župnik MATIJA TOLJANIĆ (Mathias Toljanich) za čijega su župnikovanja Turci

godine 1809. crkvu zapalili kad je izgorjelo i cijelo selo (N. dj.). Naime, kako izvješćuje župnik Sparožić, nagovoreni od Francuza provalili su bosanski Turci 10. svibnja 1809. preko Une, te spalili sva sela koja su morali odstupiti godine 1791. Ali, kako se brzo obnovilo selo, isti je župnik sagradio i novu crkvu 1816., koja postaje godine 1818. župnom crkvom. Iste je godine nanovo podignut i župni dvor (Horvat...1941.).

Nakon Matije Toljanića, koji je na Zavalju do 1821., kad je premješten u Ličko Lešće, na zavaljskoj župi izmjenjuje se nekoliko župnika s relativno kratkim boravkom. Tako je LOVRO ŽEŽELIĆ na Zavalju do godine 1822., zatim VINKO VLATKOVIĆ koji je u župi do godine 1831.(Bach...1853.). Očito je Vlatkovića godine 1828. zamjenjivao Žeželić jer se isti pojavljuje kao župnik zavaljske župe u Šematizmu za godinu 1828. (Schematismus...1828.). Nakon kratkog župnikovanja ANDRIJE KONJIKOVIĆA (Andreas Konjiković) (Bach...1853.). u godini 1831., u župu dolazi iste godine BOŽO (NATALIS) SPAROŽIĆ koji ostaje na Zavalju sve do 1847. Ovaj nam župnik ostavlja posebno iscrpne i vrijedne podatke o svekolikom životu župljana (Sparožić...1836.). Nova župska crkva svetog Franje Serafskog sagrađena je na lijepom mjestu, veli Sparožić, ali je premalena i može primiti jedva jednu trećinu puka. Veliki je oltar gol i nepokriven. Osim propovjedaonice, kora i ispovjedaonice nema ništa drugo što bi trebala imati (N. dj.). Stoga, župnik Sparožić predlaže da se crkva prema zapadnoj strani bezuvjetno produži, a veliki oltar i sakristija opremi. Ali ova crkva ima i drugi veliki nedostatak što proizlazi iz njezina položaja jer nasuprot crkve nalazi se drvena građevina s topom, uvijek napunjenim i uperenim prema Turcima. Upozorava se i na loš krov župnog stana. Nezavidan položaj župnika Sparožića i njegova kapelana MATEJA SKOČILIĆA koji je u župi od godine 1831., proizlazi iz činjenice da se mora brinuti i za trista vojnika-stražara na granici koji se svakog ponedjeljka smjenjuju. Uz to Bilopoljska satnija (kumpanija) koja je nadležna i za zavaljsku župu daje zajedno s kapelanom nešto preko 35 forinti mjesečno, dok sama kapelanska plaća treba iznositi 150 forinti godišnje. (N. dj.). Naime, država je odredila da svaki župnik dobiva godišnje plaću 300 forinti u gotovu novcu (N. dj.). Nadalje, Sparožić ističe: »Sa svojim sadašnjim kapelanom, gospodinom Matejom Skočilićem, u potpunosti sam zadovoljan i ne bih želio da ode odavde, sve dok ne bude promaknut negdje za župnika«. I zaista, godine 1837. Matej Skočilić odlazi za župnika u Župu svete Marije Bogorodice u Bunić, (Bach...1853.), a na Zavalje dolazi 1841. novi kapelan FRANJO SABLIĆ (Franciscus Sablich). (Schematismus...1841.). 16. prosinca 1847. zavaljski župnik je VALENTIN BEDJANIĆ (kajkavac) kojega spominje i Luka Marjanović, rodom sa Zavalja, kasnije predstojnik Vladinog ureda za pravosuđe. Valentin Bedjanić rođen je 8. veljače 1795.

Za svećenika je ređen 31. prosinca 1824. (Schematismus...1863.). U svojim Uspomenama, Luka Marjanović ističe kako je plovan zavaljski Valentin Bedjanić godine 1857. posredovao kod biskupa Ožegovića u Senju da ga primi u Konvikt kojega je osnovao godine 1857. za siromašne đake svoje dijaceze. Običaj je bio da se na misi oglasi sve bitno što se u župi događa. Tako je učinio i plovan za Luku Marjanovića. »Bil sam ove dane u Senju, pa sam molio Njegovu Preuzvišenost, našeg milosrdnog biskupa, da primi u svoj Konvikt i na latinsku školu četiri đaka moje plovanije, ali je primil samo onoga pred oltarom, Luku Marjanovića«. (Marjanović...1912.).

Za župnikovanja Valentina Bedjanića godine 1850. postavljen je novi oltar u župnoj crkvi, (Bach...1853.), a godine 1862. obnovljena je i crkva. (Glas koncila...1997.).

Nakon Valentina Bedjanića godine 1868. na Zavalju je duhovni pomoćnik, ujedno i kateheta (vjeroučitelj) FRANJO LONČARIĆ (Šematizam...1868.), a 1875. na Zavalju je župnik LOVRO VRHOVAC (Šematizam...1876.). Vrhovac je rođen 10. kolovoza 1828., a ređen je za svećenika 1. kolovoza 1852.

Nakon razvojačenja Vojne krajine za zavaljskog župnika imenovan je ANTON KRIŠKOVIĆ. Anton Krišković rođen je 28. prosinca 1835. u Senju, a ređen je za svećenika godine 1858. (Šematizam...1895.). Anton Krišković je zavaljski župnik i podarciđakon. Spominje ga i hrvatski književnik Janko Leskovar u noveli »U Bišću«. Naime, 28. rujna 1886. Leskovar dolazi s Lukom Marjanovićem i Petrom Starčevićem na Zavalje u svezi bilježenja narodnih pjesama, kojom ih prilikom lijepo prima i ugošćuje župnik Krišković. Župnik Krišković nabavlja i blagoslivlja novi tabernakul u župnoj crkvi. Na zavaljskoj je župi sve do godine 1896. Na Zavalju je umro i pokopan na mjesnom groblju gdje su mu župljani podigli spomenik. Poznati hrvatski književnik Milan Ogrizović, nećak Krišković, provodi svoje djetinjstvo i pohađa na Zavalju pučku školu.

U vrijeme župnika Krišković na Zavalju je kapelan IVAN DOBRILA koji je rođen u Senju 5. svibnja 1867., a ređen za svećenika godine 1894. Na Zavalju je ostala predaja-legenda o kapelanu Dobrili, a vezana je za gradnju bunara na Brigu pred crkvom i župnim stanom. Priča je da su četiri radnika dizala i mučila da se dignu i postave veliku kamen-ploču, dugu i široku, jako tešku, na vrh bunara kao pokrov. Kapelan Dobrila je promatrao kako se muče i vidjevši da ne mogu staviti tako veliku ploču, prišao i rekao: »Ma, ljudi Božji, što se mučite toliko. Dajte, ja ću vam pomoći«; uzeo kamen-ploču, sam je digao, stavio na vrh i njome pokrio bunar. Tako govori predaja o kapelanu Dobrili. (Bujanović...1996.).

Nakon Krišković, u zavaljsku župu dolazi FRANJO DOMINEZ. U povijesti zavaljske župe Dominez je s najdužim boravkom u župi. Imenovan je zavaljskim župnikom godine 1896., gdje ostaje sve do svoje smrti 1. veljače 1924. Dominez se rodio u Senju godine 1856. Najprije je bio učitelj u Hreljinu 1877., pa svećenik. Za svećenika je zaređen godine 1882.

Svoj pastoralni rad stavlja Dominez pod okrilje Božanskoga Srca. Da proširi ovu pobožnost i izvan svoje župe, vodi Dominez svake godine na prvu nedjelju iza blagdana Srca Isusova procesiju u Bihać. Ova se pobožnost razvija u pravu vjersku manifestaciju u kojoj sudjeluju župe zavaljska i bihaćka.

Fot. 17. Oltar u kapelici Gospe Lurdske u Skočaju

Dominez je bio i veliki Marijin štovatelj. Dva puta je hodočastio u Lurd. U filijali Skočaj podigao je u čast Gospe Lurdske godine 1923. kapelicu. Kapelicu je sagradio prinosima župljana koji su radili u Njemačkoj i Americi.* Po pričanju župljana, napose pokojnog Bože Pleše, Skočajci su išli zapregnim kolima po kip u Bosanski Novi.

Pobožni Skočajci su se revno brinuli o kapelici Gospe Lurdske. Očit primjer je i Tomo Mlinarić (Nikičin) koji je, kao zavjet za ilegalan prijelaz granice, godine 1957. darovao kip Gospe Lurdske istoimenoj kapelici.

Župna crkva na Zavalju, početkom dvadesetog stoljeća, više je puta popravljana, za što je posebno zaslužan župnik Dominez. Vidljivo je to u Županijskim izvješćima gdje se u više navrata odobrava novac za popravak župne crkve (Županijska izvješća...1895.-1917.) Tijekom Prvog svjetskog rata skinule su austougarske vlasti, zbog izrade streljiva za potrebe svoje vojske i ratovanja, sva tri zvona sa župne crkve.** Tek godine 1921. novo salivena zvona, salivena u

* Službeni vjesnik biskupije senjske i modruške ili krbavske, Senj, 1928. (God. 13.)

** Rekvizicija crkvenih zvona, koja je polovice godine 1917. dovršena, dobila je Vojna uprava oko dvije trećine od cjelokupne kovine

Fot. 18. Nova zvona svečano su dočekana i u Bihaću

Fot. 19. Svečani doček i posveta novih zvona godine 1924. pred crkvom u Zavalju

Mariborskoj ljevaonici, blagoslivlja stari župnik Dominez. Tom prigodom upriličena je velika svečanost ne samo u Zavalju već i u Bihaću.

Osim toga, podigao je Dominez i kapelicu sv. Križa na skupnom groblju. Katehizaciju je obavljao točno i savjesno i u udaljenoj osam kilometara filijali u Baljevcu. U župi koja je tada brojala jedva 3000 duša, god. 1910. župnik Dominez je imao godišnje preko 8000 pričesti. Župnik Dominez napisao je jedan molitvenik, a prevodio je i štiva sa stranih jezika. Posebno ih je objavljivao u »Vrhbosni«. Za svoj rad bio je Dominez imenovan godine 1901. začasnim Prisjednikom Duhovnog Stola. Zahvalni zavaljski župljani postaviše mu godine 1927. spomenik s natpisom: »Svom zaslužnom župniku podižu zahvalni župljani«.

Nakon Domineza u zavaljsku župu dolazi u svibnju godine 1924. još jedan Senjanin, točnije iz Krivoga Puta, FRAN PRPIĆ. Fran Prpić rođen je 8. prosinca 1889., a Mladu misu imao je 30. lipnja 1915. (Opći šematizam...1939.). Prpić je bio izvrstan svećenik i svestrano učen. Pratio je ne samo teološke časopise, nego i one drugih znanosti. Osim znanja, imao je župnik Prpić i druge odlike. Bio je izvrstan govornik i propovjednik, uz to izvrstan organizator i neustrašiv i nepokolebljiv u nastupu. Vlasti Države SHS smatrale su ga antidržavnim elementom. Plaćao je globe i kazne radi vješanja hrvatskih zastava na crkvu i župni stan.

Organizirao je nekoliko vjerskih društava; pjevački i tamburaški zbor. Tijekom prosinca godine 1928. na Zavalje dolaze u misije, oci dominikanci. Kao veoma aktivnom svećeniku, povjereni su mu poslovi uprave rakovičkog dekanata (Agende) godine 1933.* Župnik Prpić služi misu u Skočaju. Godine 1931. traži zajam za izgradnju tornja za kapelicu Gospoe Lurdske, izgrađenu godine 1923. Kako udaljena filijala Baljevac nema kapele, župnik Prpić traži godine 1926. dozvolu služiti misu dva puta godišnje. Zalaže se za izgradnju kapele svetog Ilije u Baljevcu. Njegovim nastojanjem zavaljska je župa kupila godine 1934. mjesto za izgradnju kapelice. Župnik Prpić traži godine 1936. odobrenje nacrta za kapelicu. Materijal za kapelicu je već bio dovežen, ali kako je već tada bilo naznaka za mogući rat, do ove gradnje nažalost nije niti došlo. Župnik Prpić ne ističe se aktivnim radom samo u župi već i šire. Tako 18. i 19. lipnja 1932. sudjeluje na Euharistijskom kongresu u Ogulinu.

Godine 1937. Fran Prpić napušta zavaljsku župu. Odlazi u župu Ravna Gora gdje postaje i dekan Vrbovskog dekanata (Draganović...1939.). Umro je godine 1958.

* Službeni vjesnik Biskupije senjske i modruške ili krbavske, Senj, 1933. (God. XVII. br. 2)

Fot. 20. Župnik Prpić na Euharistijskom kongresu godine 1932. u Ogulinu

Frana Prpića na zavaljskoj župi nasljeđuje JURAJ (ĐUKA) MIHIĆ. Đuka, kako su ga od milja župljani zvali, rođen je 3. travnja 1909. u Gundincima kraj Županje. Nakon Mlade mise 23. lipnja 1935. kapelan je u Bribiru, a za zavaljskog župnika imenovan je godine 1937. (Draganović...1939.).

Na Zavalju živi s obitelji: ocem, majkom i sestrama Marijom i Đurđom. Uspješno vodi pjevači zbor i puno radi na organiziranju hrvatske mladeži. Na Zavalju je sve do dolaska partizana godine 1942. kad bježi s obitelji i ne vraća se više. Partizani su ga ubili godine 1945. (Baković...1994.).

Početkom godine 1943., nakon odlaska partizana, neko vrijeme na Zavalju je župnik O. PEREGRIN BRKOVIĆ OFM. Brković je rođen u Varešu 24. veljače 1891., a zaređen je 2. srpnja 1913. (Draganović...1939.).

Tijekom godine 1944. upravitelj zavaljske župe je JOSIP GURZAN (vojni svećenik?). Josip Gurzan rođen je 24. veljače 1906., u Bobrovniki (Č.S.R.). Za svećenika je zaređen 27. travnja 1937. (Draganović...1939.). Umro je godine 1969.

Tijekom Drugog svjetskog rata otežan je rad svećenika na Zavalju. Proizlazi to iz činjenice da se tijekom rata, od početka godine 1943., u župnom stanu nalazila njemačka komanda. Neki dijelovi njemačke komande bili su smješteni i u privatnim kućama (Ričevoj kući, žandarmeriji, šumariji). Krajem rata i sam župni stan je stradao.

Nakon Drugog svjetskog rata, 27. svibnja 1946. zavaljskim župnikom imenovan je STJEPAN GABRIĆ. Stjepan Gabrić rođen je 18. kolovoza 1912. u Subotici. Gabrić je pohađao bogosloviju u Sarajevu. Mladu misu imao je godine 1937. Godine 1939. povjerena mu je uprava župe u Buniću.

Prezime i ime zločinca: G A B R I Ć Stjepan, Antuna
Narodnost: Hrvat Približna starost: 1912
Mjesto rođenja: Subotica
Svojstvo, služba, položaj, zanimanje: svećenik u Zavolje kot. Bihać
Osuđjen na 15 god. pris. rada i gub. gradj. i polit.
Posljednje boravište: pr. na 5 gdžpo Okr. S. Gospić br. Stup 86/46 od 17/I.47

Z L O Č I N				
Vrst zločina	Vrijeme izvršenja	Mjesto izvršenja	Broj općeg registra	Primjedba
akt. ustaštvo				Istr. Odsj

Faksimil. br. 3. Presuda Okružnog suda u Gospiću zavaljskom župniku Stjepanu Gabriću od 17. siječnja godine 1947.

Tijekom rata župnik je u Širokoj Kuli. (Draganović...1939.). Iste godine, 3. svibnja uhićen je i optužen od strane srbo-komunističke vlasti, kako se veli u Presudi: »Što je odmah po osnutku NDH 1941. godine, kao župnik u Širokoj Kuli, stojeći čvrsto na liniji ustaškog pokreta, stupio u tijesnu političku suradnju s ustašama«.* Optužen, kako se u Presudi navodi »za aktivno ustaštvo«, Okružni ga sud za Liku u Gospiću osuđuje na dugogodišnju robiju od petnaest godina prisilnog rada i gubljenja građanskih i političkih prava. Umoren je u Zagrebu godine 1950. (Baković...1994.).

Kratko vrijeme poslije rata, od prosinca godine 1948., te tijekom 1949. na Zavalju je župnik MATEJ MARUŠIĆ. Pravo ime Mateja Marušića je JURAJ PARŠIĆ. Pod lažnim imenom uspio je neko vrijeme raditi i na Zavalju otkud odlazi u Drežnik i Vaganac. Kako je i pod tim imenom praćen od UDB-e odlazi godine 1959. u Njemačku gdje radi u Vanjskoj pastvi. U Njemačkoj je i umro na Duhove godine 1980.**

* Presuda Okružnog suda u Gospiću br. Stup. 86/46 od 17./I.1947.
** Iskaz Msgr. Mile Pecića Dekana Slunjskog dekanata dat autoru godine 1998.

U poratnim godinama, poslije kratkog boravka Mateja Marušića, zavaljska župa opet ostaje bez župnika. Neko vrijeme duhovne potrebe župljana u zavaljskoj župi obavljaju bihaćki župnici (Josipović?).

Jedan od njih, bihaćki kapelan, fra MIROSLAV ABAZ iz Rame, nakon božićne propovijedi na Zavalju (1951.?), suđen je i osuđen na vremensku kaznu zatvora od osam godina.

Godine 1949. u zavaljsku župu dolazi IGNAC (ISIDOR) PENCA. Dolazi kao redovnik iz reda trapista Samostana Marije Zvijezde u Banja Luki. Župnik Penca u početku svog župnikovanja na Zavalju stanuje u privatnoj kući Luce Bujanović (Čovinca). Uz sve poratne nedaće župnik Penca uspijeva obnoviti župni stan. Radi na uređenju župne crkve u kojoj je i blagoslovio oltar sv. Josipa.

Godine 1957. odlazi župnik Penca. Iste je godine, 3. prosinca, imenovan novi župnik LEO WOLF, koji ostaje kratko u župi. Naime, zbog slabog zdravlja traži premještenje u Rakovicu, a zatim u Primorje (župa Jadranovo).

Krajem kolovoza, točnije 25. kolovoza, imenovan je za zavaljskog župnika FRANJO ŠIŠKO. Rođen je 8. studenog 1933. u Sloveniji, a zaređen za svećenika 22. ožujka 1958. u Senju. Dolazi kao mladi svećenik izravno iz Bogoslovije. Ni on ne ostaje dugo, te već početkom godine 1959. (23. ožujka) odlazi u Cetingrad, a zatim u Hreljin.

Fot. 21. PETAR RAJKOVIĆ

Nakon odlaska župnika Franje Šiška zavaljska će župa imati više sreće. Naime, 23. ožujka 1959., za zavaljskog župnika imenovan je Rakovičanin PETAR RAJKOVIĆ. Rođen je u Rakovici 30. travnja 1910. Bogosloviju je završio u Senju, Zagrebu i Đakovu, a za svećenika je zaređen 9. srpnja 1944. u Đakovu (Opći šematizam Kat. crkve...1974.). U Zavalje dolazi iz Cetingrada i ostaje sve do godine 1976., kad odlazi na osobni zahtjev u Lokve, gdje je i umro 18. veljače 1978.

Župnik Rajković vrši obnoviteljske zahvate na župnoj crkvi, te obnavlja kapelicu sv. Križa na groblju. Počeo je godine 1959. pisati Spomenicu, koja je nažalost propala u Domovinskom ratu. U svom dugom boravku na Zavalju služio je dva mladomisnička slavlja, oba svojih župljana: Mihovilu

Ivančiću iz Međudražja godine 1963., te Zavaljčaninu fra Petru Žagaru godine 1976.

Godine 1975. (6. srpnja) župnik Rajković je uspješno pripremio za krizmu 46 djece (23 muške i 23 ženske djece).

Župnika Petra Rajkovića pamtit će Zavaljčani i po »Šaljivim zgodama popa Pere«, zbirci šaljivi, satiričnih pripovijesti tiskanih nakon njegove smrti god. 1985., a godinama objavljivanim u »Zvonima«. Pop Pero prikazuje svijet na svoj originalni, humoristički način, kroz blagu i kratku satiru. Osobe i situacije izravno su vezane na njegovo djetinjstvo u Rakovici kao i župnikovanje u Zavalju.

Nakon Petra Rajkovića, za zavaljskog župnika imenovan je 15. srpnja 1976. župnik iz Lokava STJEPAN KOVAČ. Župnik Kovač iste je godine apostatirao, napušta svećenićku dužnost. Ujedno čini i nepromišljen čin. Otuđuje »staro misno ruho, stare župske zapise, stare »Statuse animarum« (Stanje duša-obiteljska rodoslovlja), stare hrvatske i crkvene zastave (Spomenica župe sv. Ante u Bihaću). Jednom zgodom, ispriča u župskom uredu u Bihaću jedan stari Ličanin: »Da je nama naš Kovač srušio i crkvu, mi bismo sebi drugu napravili. Ali, on nama zapalil nebo, to je zlo«. Pod nebom mislio je na onaj baldahin koji se nekad nosio u tijelovskim procesijama (Spomenica).

28. lipnja 1977. na molbu Josipa Pavlišića, nadbiskupa riječko-senjskog, župa Bihać preuzima privremeno upravu i vođenje susjedne župe sv. Franje na Zavalju, jer je dotadašnji zavaljski župnik Stjepan Kovač nestao bez traga. Stjepan Kovač razriješen je uprave župe Zavalje 28. srpnja 1977. godine. Zavaljska župa je iz Bihaća zdušno služena; dok s njom nakon četiri mjeseca nije provideno. Nekadašnji zavaljski župnik Kovač, koji je ostao u sjećanju župljana zbog nepromišljenog čina, umro je godine 1998.

Nakon kratkog boravka (4 mjeseca) župnika Stjepana Kovača, te privremenog vođenja i upravljanja župom iz Bihaća, za zavaljskog župnika dolazi inkardinirani bivši salezijanac u Riječko-senjsku biskupiju JOSIP CAHA. Josip Caha, kao dijacezanski svećenik dolazi na Zavalje 28. srpnja 1977. iz Lovrana. Župnik Caha ostaje punih dvanaest godina na Zavalju; sve do odlaska 1. kolovoza 1989. kad je premješten u župu G. Drenova kod Rijeke.

Zavaljska župa nalazila se tada u teškoj situaciji. Župnik Caha, suočen s mnogim problemima, prihvaća se posla. Otvara mu se posao na duhovnom i materijalnom polju.

U kolovozu godine 1980. obnovljena je kapelica Gospe Lurdske na Skočaju. Godine 1988. na istoj kapeli popravlja se zvonik, stavlja se novi križ, a sama kapela obnavlja se iznutra i izvana (Mostovi...1988.). U kapeli je postavljena i lamperija po zidovima.

Godine 1980. radi se i na uljepšavanju i obnovi župne crkve i njenog okoliša. Ugrađuju se četiri aluminijska prozora i jedna vrata i uređuje se krovište (Mostovi...1980.). Godine 1981. obnovljena je fasada župne crkve osim zvonika. Godine 1988. preuređen je kompletan krov na župnoj crkvi u Zavalju. Nanovo je preletvana crkva i presložen sav crijep. Iste godine obojena je župna crkva, a radove je izvodio Hajro Isaković iz Bihaća. Ivan Rajković iz Bihaća postavlja nove aluminijske prozore, a i sva vrata na crkvi. U dvorištu župskog stana, postojeću gospodarsku zgradu koja je u ratu nastradala, župnik Caha preuređuje za spremište, garažu i drvarnicu.

Župnik Caha radi mnogo i na duhovnom planu i potrebama svojih župljana. Uvodi u područnoj kapeli u Skočaju misu nedjeljom i blagdanom, prvim petkom i subotom kao i sve pobožnosti. Godine 1987. povodom 75. obljetnice kapele Gospe Lurdske, koju župljani zovu i Bijela Gospa, iznimno je bila Krizma na Skočaju na koju je došao i nadbiskup Mons. Josip Pavlišić.*

Župnik Caha uključuje svoje župljane u duhovni život i izvan župe. Organizira hodočašća u biskupiju i dalje. Tako organizira hodočašća na Mariju Bistricu, Trsat, a godine 1980. u Nin i Zadar gdje je 5. srpnja 1980. hodočastilo 65 župljana Zavalja. Godine 1987. (22. lipnja) 80 župljana nazočno je u Oštarijama na proslavi osamstote obljetnice Krbavsko-modruške biskupije. Marijinu godinu obilježili su župljani god. 1987. ne samo u župi (Gospa Lurdska 11. veljače u Skočaju), već i na širem planu, dekanatskom proslavom, u sjedištu dekanata u Slunju. Dvanaestoga lipnja iste godine, na zajedničkom zborovanju na Trsatu, našlo se preko stotinu hodočasnika iz zavaljske župe.

Župnik Caha ne samo da organizira hodočašća svojih župljana, već upriličuje posjete uglednicima crkve i u svojoj župi. Mnogi svećenici, ne samo iz Slunjskog dekanata i Riječko-senjske nadbiskupije, već i bihaćki župnici, česti su gosti župnika Cahe. Tako 5. listopada. 1980., župu su posjetili vjernici iz župe Čuntić na Banovini, s kojima je došao vlč. o. Mario Žagar, mještanin Zavalja. Župu posjećuju i najviši crkveni dostojanstvenici kao mons. Josip Pavlišić (god. 1987.), te riječko-senjski nadbiskup koadjutor dr. Anton Tamarut,** (15. kolovoza god. 1988.).

Treba istaći i dobru suradnju župnika Cahe sa svećenicima rodom iz zavaljske župe; vel. o. Petrom Žagarom (Zavaljanom), te vlč. Milom Ivančićem iz Međudražja.

Tako je na dan zaštitnika župe sv. Franje Asiškoga 4. listopada. 1988. vlč. Mile Ivančić, rođen u Međudražju, a tada župnik u Jezeranima, slavio 25. obljetnicu misništva (Srebrna misa) u župnoj crkvi na Zavalju.

---

* Mostovi '80., Godišnjak Slunjskog dekanata, Slunj, 1980.
** Mostovi '89., Godišnjak Slunjskog dekanata, Slunj, 1989.

Nakon dvanaestogodišnjeg župnikovanja Josipa Cahe 4. kolovoza. 1989. imenovan je za zavaljskog župnika STJEPAN PORKULABIĆ iz Saborskog, a rodom iz Rakovca kod Vrbovca. Već 24. rujna novi je župnik predstavljen župljanima, a 11. studenog obavljena je i primopredaja. Odmah po imenovanju, župnik Porkulabić radi na prikupljanju novčanih srestava za novo krovište na župnoj crkvi. Nešto je materijala i nabavljeno. Dne 20. srpnja slijedeće godine održana je i Krizma. Međutim, nestabilne političke prilike tijekom godine 1992. uvjetovale su to da u prosincu iste godine župnik Stjepan Porkulabić napusti župu.

Sve što je potrebno za duhovne potrebe župe do studenog god. 1995. obavljaju franjevci iz Bihaća; fra Ivo Orlovac i kapelan Franjo. Kasnije, duhovne potrebe žitelja zavaljske župe zadovoljavaju sadašnji bihaćki župnici župe sv. Ante; fra Anto Ivanović i fra Ilija Jurić, sve do ustoličenja novog župnika 4. listopada. 1997. U Bihaću je godine 1996., biskup banjalučke biskupije, msgr. Franjo Komarica krizmao u župnoj crkvi sv. Ante u Bihaću 17-toro zavaljske djece.

U dvjestogodišnjoj svojoj povijesti zavaljska župa nije doživjela, a sakralni objekti pogotovu, takve strahote kakve je doživjela tijekom domovinskog rata 1991-1995. S tim strahotama teško se može usporediti i godina 1809., kad su Turci spalili crkvu i cijelo selo. Naime, na sam blagdan Uskrsa 3. travnja god. 1994. četnici su napali hrvatska sela Vedro Polje, Žegar i Zavalje. Tom je prilikom pogođena granatom župna crkva i oštetila krov. Početkom studenog godine 1994. zavaljska župa proživljava dramatične trenutke. Spaljena je cijela župa i okupirana od ličkih četnika. Crkva sv. Franje spaljena je i srušena. Požar u crkvi bio je takav da su se i zvona u tornju stopila. U požaru crkve izgorjela je vrijedna slika Ilije proroka, rad poznatog hrvatskog slikara Gabrijela Jurkića. Spaljen je i župni stan u kojem je izgorio i arhiv. Matične knjige su spašene jer ih je još prije odlaska župnik Porkulabić pohranio kod franjevaca u Bihaću. Srušena je i filijalna kapela Gospe Lurdske na Velikom Skočaju. Narod je izbjegao u Bihać.

Nakon Oluje god. 1995. i 1996. pokušava se život normalizirati. Zauzimanjem fra Petra Žagara, župnika u Čuntiću, jedno je zvono dopremljeno na Zavalje. Zvono je postavljeno na četiri stupa i pokriveno. 13. travnja 1996. zvono je blagoslovio dekan slunjski msgr. Mile Pecić. I ovom prigodom došlo je Zavičajno društvo »Lička Plješivica« iz Zagreba.

Još jedan događaj, hvale vrijedan, ostat će kao svjedok upornosti i vjere župljana Zavalja, a posebno Baljevčana. Naime, 20. srpnja 1996. u Baljevcu se dogodio povijesni događaj. Nakon trideset godina ovdje je slavljena sveta misa. Slavljena je na mjestu gdje se slavila odvajkada, ali ovaj put pod novim mramornim križem veličine 3,10 sa 1,05 m. Križ je postavio gospodin Ivica Hećimović, rodom iz Baljevca, čime je ispunio i zavjet, kako veli, svog pokojnog brata.

Nakon trideset godina, ovo veliko slavlje, uz mnoštvo žitelja zavaljske župe, u najvećem dijelu raseljenih diljem Hrvatske i svijeta te Hrvata iz bihaćke župe sv. Ante uveličali su; sadašnji zagrebački nadbiskup, a tada administrator Riječko-senjske nadbiskupije biskup mons. Josip Bozanić u pratnji delegata ap. administratora dr. Mile Bogovića i rakovičkog župnika Pere Boguta, te više svećenika (Mostovi...1997.). Neizostavno, kao na svim proslavama zavaljske župe našlo se i Zavičajno društvo »Lička Plješivica« iz Zagreba.

No, raseljeni Baljevčani ne ostaju samo na tome. Ljubav prema rodnom kraju, korijene svojih djedova žele trajno sačuvati, obilježiti. Tijekom godine 1997. osnovali su Inicijativni odbor za gradnju kapelice sv. Ilije u Baljevcu. Članovi Inicijativnog odbora Marko Lulić (Maka), Ante Lulić (Frkić) i Ante Kokotović (Mobo), ne samo kao pokretači ideje, već i organizatori u prikupljanju priloga za kapelicu, uz pomoć mnogih Baljevčana i prijatelja Baljevca, uspjeli su tijekom godine 1997. podići i staviti pod krov kapelicu veličine 3,5m sa 3 metra.

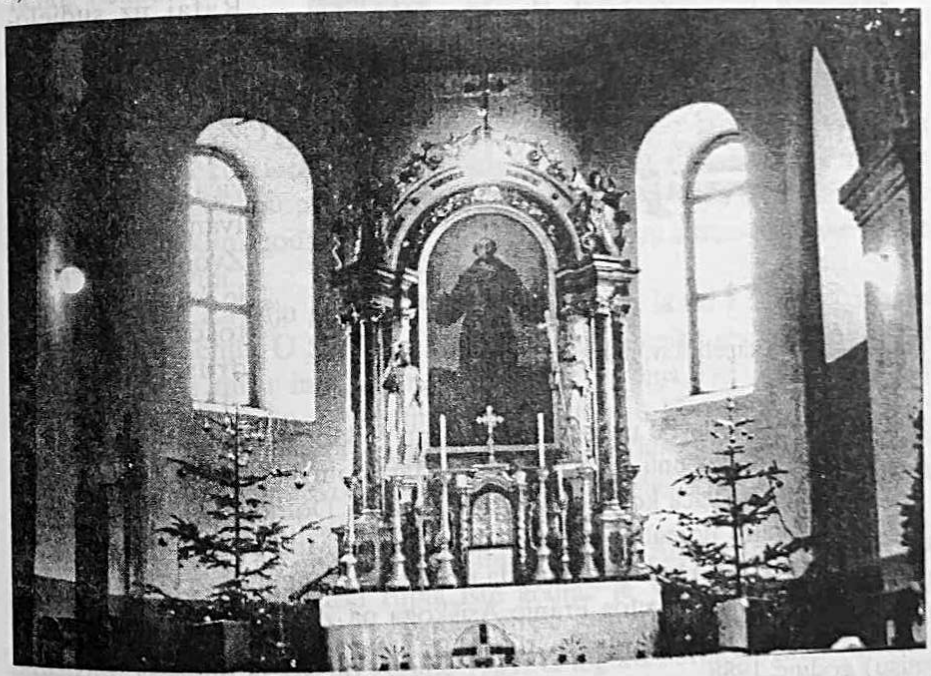

Fot. 22. Glavni oltar posvećen je svetom Franji Asiškom

Fot. 23. Nova kapelica sv. Ilije na Baljevcu

Temelje kapelice sv. Ilije blagoslovio je 14. ožujka 1998. vlč. Mile Ivančić, a 20. srpnja 1998., na blagdan sv. Ilije, zaštitnika mjesta, blagoslovljena je kapela, u koju je uloženo preko 12.000 DEM. Kapelu je blagoslovio i svečano euharistijsko slavlje predvodio korenički župnik Josip Rafaj uz sudjelovanje domaćeg župnika Mile Ivančića, te dvojice franjevaca, fra Ante Ivanovića i fra Rafaela Ivankića iz Bihaća. Zvono na kapelici je kupljeno zauzetošću Zavičajnog društva Hrvata »Lička Plješivica« iz Zagreba. Ovo slavlje uveličala je izvorna folklorna skupina »Plješivica« iz Zagreba, predvođena predsjednikom Martinom Hećimovićem.

Nakon svih nedaća koje su ovu župu tijekom Domovinskog rata snašle, u župu se vratio domaći sin MILE IVANČIĆ. Mile Ivančić rođen je na Međudražju. Nakon niza godina rada u župi Jezerane, dolazi u svoju rodnu župu, dolazi u crkvu svetog Franje Asiškoga na Zavalje u kojoj je održao 30. lipnja 1963. mladomisničko slavlje, a i obljetnicu misništva (Srebrnu misu) godine 1988.

Milu Ivančića uveo je u župničku službu zavaljske župe generalni vikar Riječko-senjske nadbiskupije mons. Ivan Sporčić na sam blagdan sv. Franje Asiškog 4. listopada 1997. Na misnom slavlju 4. listopada, pored Dekana slunjskog dekanata msgr. Mile Pecića, bili su nazočni msgr. dr. Mile Bogović, fra Petar Žagar, te bosanski franjevci iz Bihaća župe sv. Ante, fra Anto

Ivanović i fra Ilija Jurić koji su u ratnom vremenu upravljali zavaljskom župom; ukupno jedanaest svećenika. Ustoličenju novog župnika, o dvjestoobljetnici utemeljenja župe, bili su nazočni i Zavičajni klub »Lička Plješivica« iz Zagreba na čelu s predsjednikom Martinom Hećimovićem, zatim gosti, KUD »Gradina« iz Modruša, te predsjednik Udruge ličkih društava Vila Velebita dr. Ante Bežen.

Nakon svečanog ustoličenja pred novim župnikom stoji spaljena crkva, srušen župni dvor, spaljena župa, te oko tri stotine župljana i veliki optimizam u obnovi žive crkve. Novi se župnik privremeno smjestio u kući obitelji Vuk koja živi u Austriji.

3. SVEĆENICI IZ ZAVALJSKE ŽUPE

Pored već spomenutog Mile Ivančića, sadašnjeg zavaljskog župnika, zavaljska župa dala je još nekoliko svećenika. Spomenuti je: već umirovljenog nekad svećenika, Josipa Bujanovića, zvanog Pop Jole, koji već godinama živi u Australiji, zatim fra Petra Žagara sa službom u Čuntiću (Banovina). Tu su i dva sjemeništarca iz Velikog Skočaja; Ilija Orešković i Bariša Dejanović.

JOSIP BUJANOVIĆ (Pop Jole) svakako je jedan od najzanimljivijih zavaljskih intelektualaca; u narodu poznatiji kao Pop Jole. Za njega se može reći da ima dva životopisa; svećenički i politički, ali i više od toga. Iako je već u poodmaklim godinama i već dugo u mirovini revno prati sve što se zbiva u domovini.

Rođen je u Zavalju godine 1914. Nakon pučke škole u Bihaću, pohađa sjemenište u Senju. U Senju je i zaređen za svećenika godine 1938. Prvu »mladu« svetu misu imao je na Zavalju 15. srpnja 1938. Kao svećenik službovao je u Bribiru, Krišpolju i Brinju. Godine 1941. vrlo aktivno sudjeluje u uspostavi NDH. Organizira preuzimanje vlasti u Brinju i okolici, ali ostaje raditi i dalje kao svećenik. Sve do konca travnja 1943. obnaša dužnost vojnog svećenika u Bihaću, Zagrebu i Gospiću.

Krajem travnja na dužnosti je vršitelja Velikog župana Like i Gacke, sa sjedištem u Gospiću, a od rujna iste godine je Veliki župan. Kraj rata dočekao je u Zagrebu, te 5. svibnja 1945. odlazi s Hrvatskom vladom u Austriju. U Italiji je sve do godine 1951. U logoru Fermo organizira veliki mješoviti pjevački zbor s kojim priređuje više koncerata po Italiji (Loreto, Rim, Vatikan). Na političkom planu ističe se svojim sposobnostima. Skriva i štiti izbjegle Hrvate koje Titova vlast traži da ih se izruči. Među njima i predsjednika Vlade NDH Džafera Kulenovića, zatim neke ministre, više generale, pukovnike, bojnike i mnogo visokih dužnosnika NDH. Sve je

prebacio preko Oceana u druge države. I sam odlazi u Ekvador, a zatim u Argentinu. U Argentini živi osam godina u ilegali. U Argentini se je oženio i legalizirao svoj brak godine 1958. Godine 1964. prelazi u Australiju gdje i sad živi.

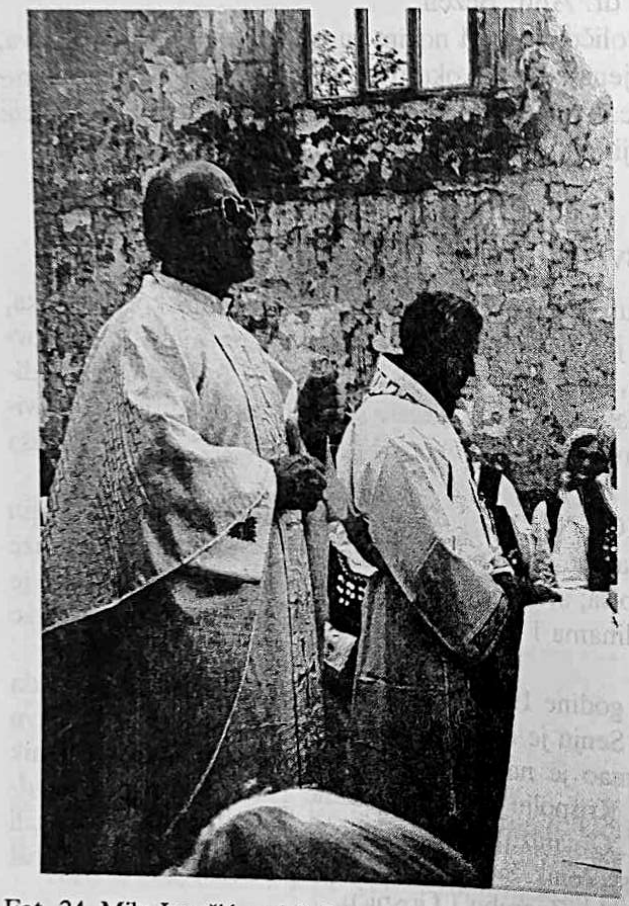

Fot. 24. Mile Ivančić, sadašnji zavaljski župnik i fra Petar Žagar u spaljenoj zavaljskoj crkvi godine 1995.

Zavaljčanin PETAR ŽAGAR rođen je 1. travnja 1949. Školuje se u Zavalju, Bihaću i Zagrebu. Godine 1967. stupa u Franjevački red OFM; Red male braće. Školuje se na Trsatu. Poslije novicijata u Cerniku na Novu godinu 1967/68. nastavlja školovanje u Trsatu i Zagrebu, gdje i završava Teološki fakultet. Za svećenika je ređen 28. lipnja 1976., a Mladu misu imao je na Zavalju 18. srpnja iste godine. Bio je kapelan u više župa, a već niz godina je župnik u Čuntiću. Fra Petar Žagar je veoma privržen zavaljskoj župi. Pred rat je sa svojim župljanima posjećivao rodnu župu. Tijekom Domovinskog rata i nakon Oluje veoma je angažiran na organizaciji vjerskoga života u zavaljskoj župi. Do ustoličenja novog župnika, Mile Ivančića, organizator je svih vjerskih manifestacija u zavaljskoj župi.

BARIŠA DEJANOVIĆ, kao jedanaesto i posljednje dijete svojih roditelja Kreše i Mare, rođen je 4. lipnja 1975. u Bihaću. Osnovnu školu pohađa u Skočaju i Žegaru. Godine 1989. upisuje se u Nadbiskupsku klasičnu

gimnaziju u Zadru, no maturira u Pazinu jer je zbog ratnih neprilika, gimnazija privremeno preseljena u Pazin.

Sad je bogoslov pete godine studija teologije u Riječkom bogoslovskom sjemeništu, ovogodišnji mladomisnik.

ILIJA OREŠKOVIĆ dijete je četveročlane obitelji. Rođen je 17. siječnja 1976. u Bihaću. Djetinjstvo provodi u Velikom Skočaju, a osnovnu školu pohađa u Skočaju i Žegaru. Godine 1990. upisuje se kao sjemeništarac u Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zadru, a zbog ratnih neprilika maturira u Zagrebu. Sada je bogoslov četvrte godine studija na Katoličkoj bogosloviji u Rijeci.

Spomenuti svećenici, bogoslovi, časne sestre, a vjerujem da ih ima i više čiji su korijeni iz zavaljske župe, nisu slučajno odabrali duhovna zvanja. Svakako je to plod prave vjere i požrtvovnoga rada svećenika. Neki od njih (Dominez, Prpić, Rajković...), uza sve poteškoće, ratne nedaće, ostavili su duboke tragove u duhovnom životu župljana što je rezultiralo i opredjeljenjem za duhovna zvanja.

4. ČASNE SESTRE ZAVALJSKE ŽUPE

Zavaljska župa može se podičiti s više časnih sestara koje su rođene ili su im korijeni iz zavaljske župe. Nažalost, tri već nisu među živima.

Najčešće pristupaju u redovničku zajednicu Sestara Klanjateljica Krvi Kristove, ali i u druge zajednice. Nakon položenih zavjeta rade u mnogim župama diljem Hrvatske i Bosne, ali i inozemstvu. Pored uobičajenih poslova u redovničkim zajednicama i župama neke se ističu i drugim aktivnostima. Najčešće su katehistice, a posebno se zamjećuje njihova sklonost prema glazbi.

Sestra CVIJETA IVANČIĆ rođena je 9. travnja 1908. u Međudražju od oca Luke i majke Franjke rođene Majstorović. Još u njenom djetinjstvu obitelj seli u Bihać gdje Cvijeta završava osnovnu i stručnu školu.

U redovničku zajednicu Sestara Klanjateljica Krvi Kristove u Nazaretu - Banja Luka stupa 27. kolovoza 1924. Prve zavjete položila je 15. kolovoza 1926., a vječne 25. kolovoza 1931. Nakon prvih zavjeta nastavila je još potrebno školovanje u Sarajevu i Nazaretu. Od godine 1929. do 1943. Cvijeta poučava u Zenici i Jajcu na građanskoj školi. Godine 1945. imenovana je kućnom voditeljicom u Župi sv. Petra u Zagrebu. Slijedeće godine, točnije, 15. veljače 1946. Div. vojni sud u Zagrebu osuđuje ju na dvije godine. Komunističke vlasti odvode je u Požegu gdje provodi dvije godine teškog zatvorskog života. Po izlasku iz zatvora godine 1948. odlazi u Šibenik, pa u Primošten, ali već godine 1954. preuzima službu kućne voditeljice u

Mardiku, zatim u Bihaću gdje je devet godina obavljala službu voditeljice i katehistice. Kao starija, godine 1971., sestra Cvijeta odlazi u Lohr Am Main - Njemačka, da bi se najzad skrasila u Župi Švarča gdje sa zanosom radi na katehizaciji.

Živa i temperamentna, poštovana kao učiteljica, komunikativna, znala je pristupiti svakom čovjeku i dijeliti njegovu bol i brigu. Sestra Cvijeta, unatoč svoje duboke želje za aktivnošću, od godine 1979. mora se pomiriti s višegodišnjom bolešću. U više navrata oduzeta, donešena je u provincijalnu kuću u Zagrebu. Kasnije gubi i sposobnost govora.

U posljednji dan duhovnih vježbi 23. kolovoza 1986. sestra Cvijeta izdahnula je svoju plemenitu dušu šapćući svom Raspetom Kristu: »Svršeno je, primi me u svoje odaje. Tvoja krv je bila moja snaga, Tvoje tijelo moj život.«

Sahranjena je na Mirogoju 23. kolovoza 1986.

Sestra SIMEONA MAJSTOROVIĆ rođena je 13. listopada 1919. na Vučjaku od oca Franje i majke Kate rođene Bujanović. Potječe iz brojne, duboko kršćanske obitelji; imala je četiri brata i tri sestre. Intima roditeljskog doma ostavila je trajne tragove na nju.

U redovničku zajednicu Sestara Klanjateljica Krvi Kristove stupila je godine 1937., 15. kolovoza 1939. polaže prve, a godine 1946. vječne zavjete u Nazaretu - Banja Luka. Skoro cijeli redovnički život provodi u zajednicama na moru (Šibenik-Crnica, Ražanac...).

Sestra Simeona imala je još jednu ljubav, ljubav prema glazbi, koju je ponijela još iz roditeljskog doma. Jakom voljom, trudom i ozbiljnošću, sestra Simeona upućuje se u glazbu. Tako rekuć samouka, postiže željeni uspjeh, te u Dalmaciji, u svakoj župi gdje dolazi, nastupa i kao sviračica. Niz godina uspješno je davala i privatne sate sviranja.

Međutim, iznenadna smrt sestre Simeone 15. veljače 1987. prekinula je njenu omiljenu molitvu, Krunicu. Mnogima će ostati u sjećanju riječi sestre Simeone: »Tko Mariju ljubi, taj se ne gubi!«

Sestra Simeona Majstorović sahranjena je na groblju sv. Marka u Banja Luci.

Pjevajte Gospodinu pjesmu novu,
jer učini djela čudesna.
Ps 98,1

Sestra FLORIJANA KEČA rođena je 16. listopada 1919. na Zavalju od oca Ivana i majke Franjke rođene Dujmović. U družbu Sestara Klanjateljica Krvi Kristove stupila je godine 1938. Prve zavjete je položila 15. kolovoza 1940; doživotne zavjete 15. kolovoza 1946. Službovala je u mnogim

zajednicama: Primošten, Skradin, Olib, Banja Luka, Zagreb, Šibenik, N. Topola, Bosanska Gradiška, N. Slankamen, Bihać, Banja Luka - Budžak.

Sestra Florijana posebno se odlikovala svojim darom za glazbu. Gotovo samouka u sviranju, živog temperamenta, po mnogim je zajednicama i mjestima gdje je vodila crkveno pjevanje, ostala u trajnoj uspomeni. Znala je govoriti: »Naš Bog je Bog ljubavi i trebamo ga slaviti svojom pjesmom i svirkom«. Podučavala je veliki broj djece u sviranju i tako zarađivala prijeko potreban novac za život i rad. Sestra Florijana se bavila glazbom i poslije godine 1975., kad se zbog bolesti povlači iz aktivnog župskog apostolata. Godine 1988. teško je oboljela. Umrla je tijekom Domovinskog rata, 19. srpnja 1992. u Bosanskom Aleksandrovcu, a sahranjena je u Banja Luci.

Sestra JELICA DEJANOVIĆ-JELENA rođena je 7. travnja 1920. u Međudražju, od roditelja Marka i Kate rođene Smolčić. 18. listopada 1938. dolazi u Družbu Sestara Klanjateljica Krvi Kristove. 14. kolovoza 1940. polaže prve, a 15. kolovoza 1945. doživotne zavjete.

Radila je u mnogim zajednicama: Vodice, Ražanac, BL-Nazaret, Bihać, Jajce, BL-M. Pomoćnica, Bjelovar, Neuenheerse (Njemačka), Zagreb-Podsused, Bosanska Gradiška, Zenica, Kutina, N. Topola. Tijekom srpske agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, točnije 21. listopada 1992., sa ostalim sestrama evakuirana je iz Nove Topole u Poreče kod Pregrade.

Fot. 25. LJUBICA DUJMOVIĆ

Sestra LJUBICA DUJMOVIĆ rođena je godine 1938. u Zavalju od oca Ivana i majke Rezike rođene Galic. U Družbu Sestara Milosrdnica stupila je godine 1958. Prve zavjete položila je godine 1960., a nakon pet godina i vječne zavjete. Sestra Ljubica skoro cijeli radni vijek radi u kućama Sestara Milosrdnica u inozemstvu. Naime, nakon kratkog boravka u Hrvatskoj odlazi u Južnu Ameriku (Argentina, Urugvaj), gdje radi niz godina u sanatoriju, staračkim domovima i dječjim vrtićima. Godine 1997. vratila se u Rim, kako sama veli, da bude malo bliže »doma«.

Još jedna sestra, čiji su korijeni iz zavaljske župe je sestra JELENA KOLAR. Rođena je u Vukovaru 22. studenog 1953. od oca Franje (Brato)

i majke Anke rođene Lulić. Zbog teških gospodarskih prilika, kako veli, roditelji su joj još krajem Drugog svjetskog rata otišli raditi u Borovo, gdje su živjeli do godine 1952., kad sele u Zagreb.

Sestra Jelena (to joj je krsno i redovničko ime, jer ne mijenjaju ime kod polaganja zavjeta) nakon završenog frizerskog obrta odlučuje se na Božji poziv 18. ožujka 1972., te stupa u Družbu Kćeri Marije Pomoćnice (don Boscove salezijanke). Kako u Hrvatskoj nema provincije salezijanske, sestra Jelena odlazi u Bled (Slovenija), gdje na Gospu Snježnu godine 1976. polaže svoje prve zavjete, a godine 1982. i vječne zavjete. Radila je kao katehistica, odgajateljica kandidatica u Ljubljani. Bila je ravnateljica kuće u Ljubljani i Zagrebu. Trenutno je u Rijeci gdje je odgovorna za pastoral djece i mladeži.

Koliko su duboki lički korijeni u sestri Jeleni Kolar, koja iako rođena u Borovu, veli: »Bogu sam zahvalna za dar zvanja, ali i za korijene iz kojih potječem. Ponosim se svojim ličkim rodom i želim i sama biti na čast i ponos dobrim roditeljima, braći i ličkoj grudi«.

5. ŽIVA CRKVA

Zavaljčani i žitelji zavaljske župe, prožeti dubokim vjerskim osjećajem, predstavljali su pravu živu crkvu. Višečlane obitelji, kakve su sve do kraja Drugog svjetskog rata, pa i kasnije, bile su prožete vjerskim osjećajima koji su se očitovali, ne samo blagdanima, već i u svakodnevici. Zavaljčani su rado dolazili u crkvu. Imali su istančan osjećaj svoje crkvene pripadnosti. Osjećalo se to svakodnevno u obiteljskom domu, na crkvenim blagdanima (zborovima); kako u župi, tako i izvan nje.

U zavaljskoj župi počinju crkvene proslave s blagdanom Gospe Lurdske, koju narod zove i Bijela Gospa, 11. veljače u Velikom Skočaju. Drugi zbor, također u Skočaju, jest blagdan Srca Isusova u lipnju. Blagdan sv. Ilije 20. srpnja nekad se slavio u selu Baljevcu. Otkad je Baljevac raseljen, taj se blagdan slavi u župnoj crkvi na Zavalju, ali nakon Domovinskog rata, već treću godinu ponovno se proslavlja u Baljevcu. Blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza na Zavalju se slavio od pamtivijeka; zasigurno od kad je i crkva ovdje podignuta. Za Veliku Gospu na Zavalje su vjernici znali dolaziti nekad i iz udaljenijih mjesta: Drežnika, Rakovice. Blagdan Male Gospe, 8. rujna, slavi se na Skočaju. Na Skočaju se slavi i posljednji veći blagdan u župi, 27. prosinca, sveti Ivan Apostol. Sveti Franjo, 4. listopada, kao zaštitnik župe slavio se nekad svečanije, uz nazočnost velikog broja svećenika i vjernika, ali kasnije uobičajilo se na Zavalju posebno svečanije slaviti blagdan Velike Gospe. Gotovo da i nema većeg crkvenog blagdana da župljani već davno

iseljeni diljem Hrvatske, ne dođu uveličati župske blagdane. Žitelji zavaljske župe, ne samo da revno prate crkvene blagdane u župi, već rado odlaze za veće blagdane u druge župe. Skočajci su rado odlazili za blagdan sv. Jurja na Lohovska Brda na misu i blagoslov polja. Slavlje na Lohovskim Brdima znalo se nastaviti poslije mise sve do noći u Dobrenici. Rado se odlazilo za blagdane sv. Križa u Vaganac, sv. Ante u Bihać, ali i udaljeniji Drežnik, sv. Jelenu u Rakovicu. Za blagdan Velike Gospe nekad se rado išlo pješice na Velebit u Krasno. U novije vrijeme župljani su odlazili, organizirano sa svojim župnicima, na mnoge crkvene svečanosti diljem Hrvatske, ali i u inozemstvo. Tako je fra Petar (Mario) Žagar, Zavaljčanin, sadašnji župnik u Čuntiću organizirao izlet zavaljskih župljana u Padovu.

Fot. 26. Zavaljčani s fra Petrom Žagarom u Padovi

Živa crkva žitelja zavaljske župe očitovala se ne samo blagdanima, već i u svakodnevnici. Tako su, kad nastane Advent, još prije Drugog svjetskog rata, Skočajci išli na zornice u Zavalje. Nije im smetao ni snijeg niti hladnoća; kao godine 1929. kad se manje kuće nisu vidjele od snijega. Kad nije bilo mjesečine, nosile su se laterne (sviće-tako su se zvale). Svaka je kuća imala laternu za te potrebe.

Na Zavalju se u vrijeme nakon Euharistijskog kongresa godine 1928., uistinu razvija euharistijski pokret koji se očituje u živoj vjeri i sretnoj ljubavi prema Spasitelju. U više navrata u crkvi se organizira cjelodnevno klanjanje.

Svakako, za ovako živo vjersko prožimanje žitelja zavaljske župe, koje se potvrđuje u svakodnevnici, možemo uveliko zahvaliti mnogim zavaljskim župnicima. Mnogi će se stariji župljani rado sjetiti župnika Domineza, Prpića, a i drugih. Župljani su poštivali svoje svećenike, u njima tražili uzor, ali su isto tako bili i strogi kritičari.

Zahvaljujući živoj vjeri zavaljska je župa nakon Drugog svjetskog rata, iznjedrila dva svećenika: sadašnjeg zavaljskog župnika Milu Ivančića i Petra (Marija) Žagara, te dva uskoro mladomisnika iz Skočaja: Barišu Dejanovića i Iliju Oreškovića. Duhovnim zvanjima posvetilo se i ušlo u redovničke zajednice, pretežito u zajednicu Sestara Klanjateljica Krvi Kristove, šest časnih sestara iz zavaljske župe.

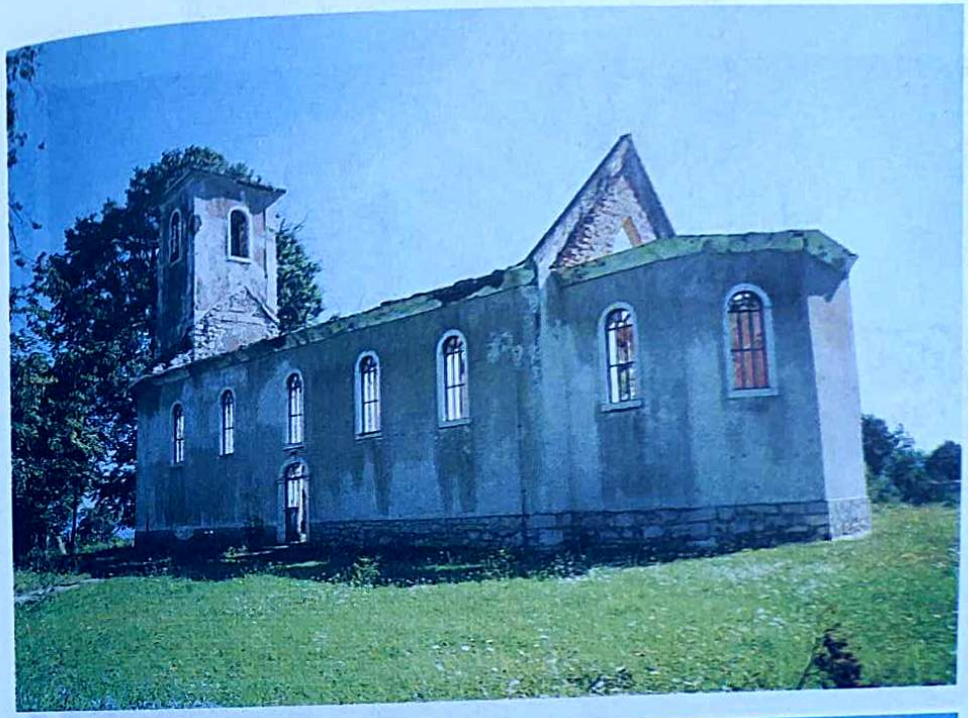

Fot. 27., 28. Crkva Sv. Franje Asiškog u Zavalju posljednja je u Slunjskom dekanatu koju su srbočetnici 11. studenog godine 1994. zapalili.

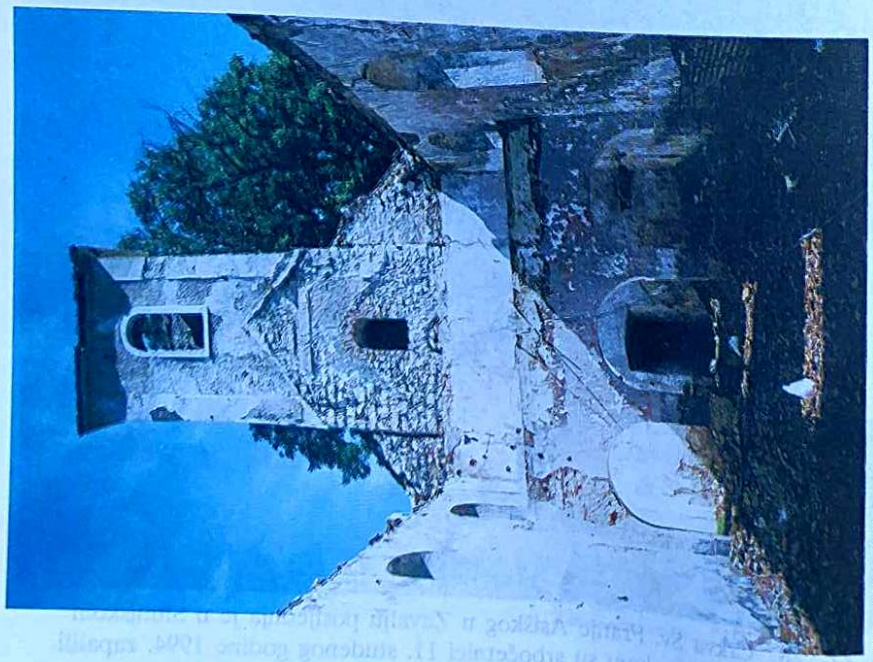

Fot. 29., Fot. 30. Stopljena zvona u srpskoj agresiji godine 1994. zamijenit će novo zvono godine 1996.

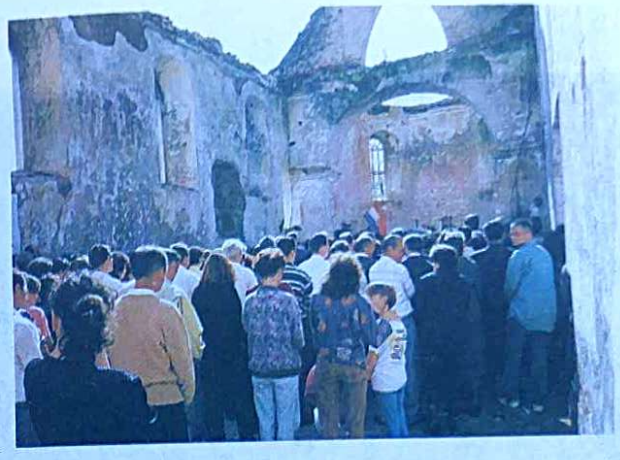

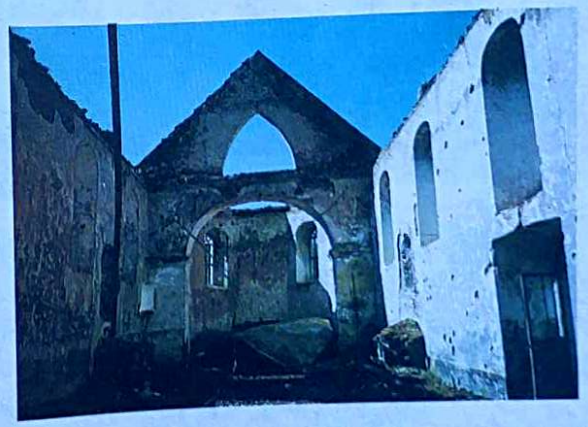

Fot. 31., Fot. 32., Fot. 33. Misa u spaljenoj crkvi Sv. Franje Asiškog, 4. studenog godine 1995.

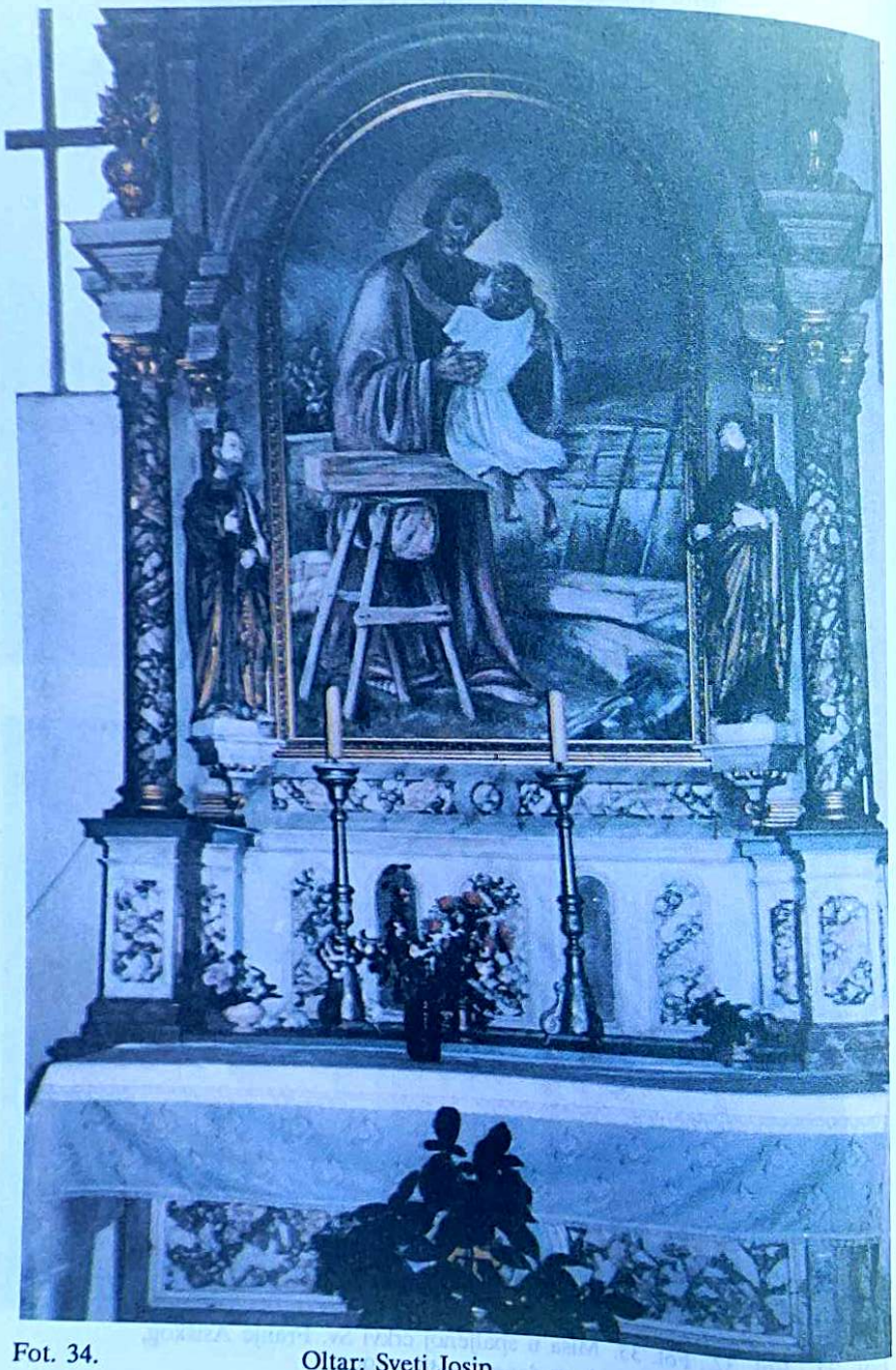

Fot. 34. Oltar: Sveti Josip

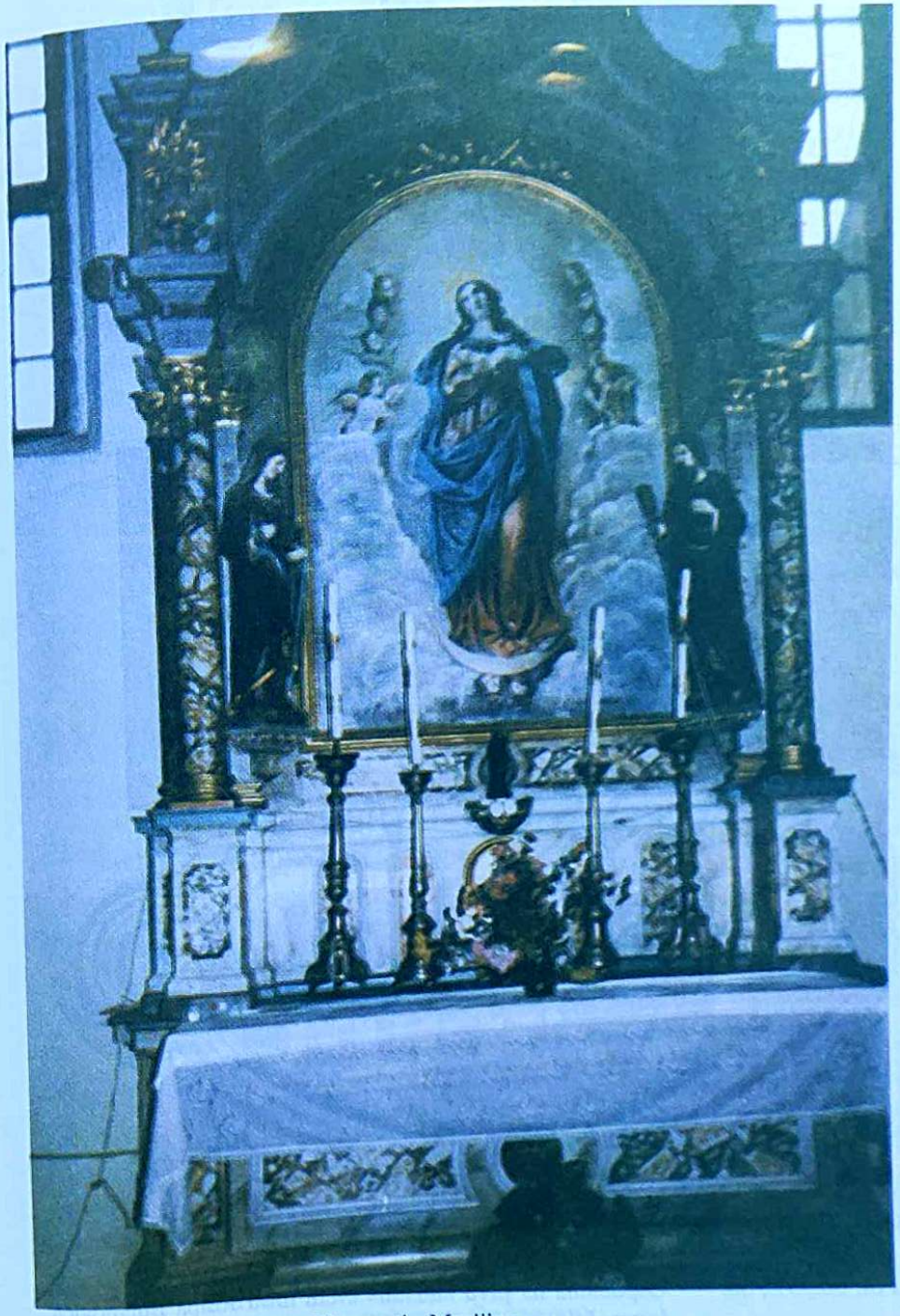

Fot. 35. Oltar: Uznesenje Marijino

Fot. 36., 37., 38. Uspomena na prvu »mladu« svetu misu Josipa Bujanovića (popa Jole) na Zavalju 15. srpnja godine 1938.

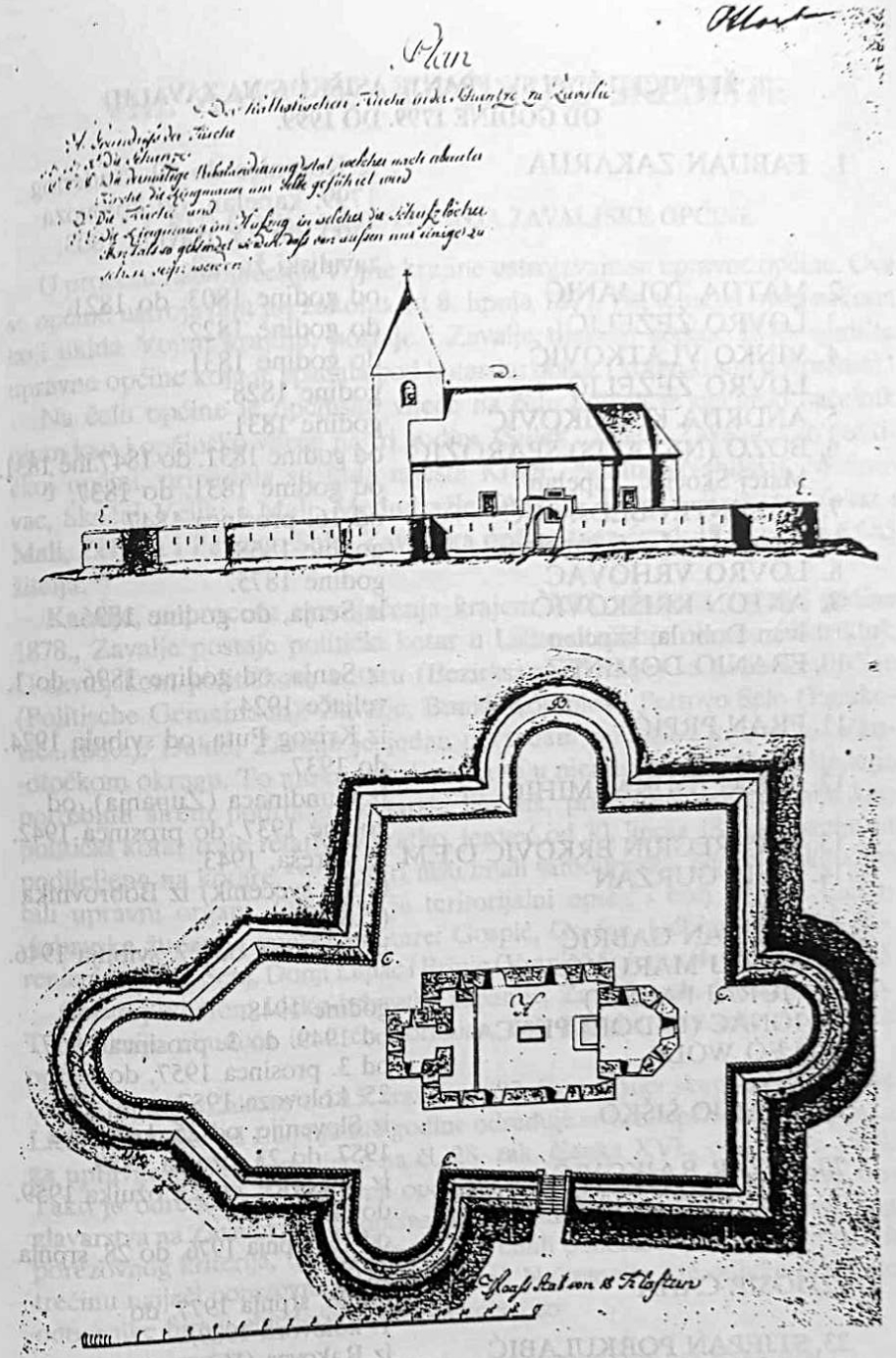

U XIX. stoljeću crkva sv. Franje Asiškog na Zavalju bila je zaštićena opkopom (bedemom)

6. ŽUPNICI U ŽUPI SV. FRANJE ASIŠKOG NA ZAVALJU OD GODINE 1799. DO 1999.

1 FABIJAN ZAKARIJA	iz Korenice do 19. studenog 1799. kapelan, od kolovoza 1800. do 25. travnja 1803. zavaljski župnik
2. MATIJA TOLJANIĆ	od godine 1803. do 1821.
3. LOVRO ŽEŽELIĆ	do godine 1822.
4. VINKO VLATKOVIĆ	do godine 1831.
LOVRO ŽEŽELIĆ	godine 1828.
5. ANDRIJA KONJIKOVIĆ	godine 1831.
6. BOŽO (NATALIS) SPAROŽIĆ	od godine 1831. do 1847.ine 1831.
Matej Skočilić, kapelan	od godine 1831. do 1837.
7. VALENTIN BEDJANIĆ	od 16. prosinca 1847.
Franjo Lončarić, kapelan	godine 1868.
8. LOVRO VRHOVAC	godine 1875.
9. ANTON KRIŠKOVIĆ	iz Senja, do godine 1896.
Ivan Dobrila, kapelan	
10. FRANJO DOMINEZ	iz Senja, od godine 1896. do 1. veljače 1924.
11. FRAN PRPIĆ	iz Krivog Puta, od svibnja 1924. do 1937.
12. JURAJ (ĐUKA) MIHIĆ	iz Gundinaca (Županja), od godine 1937. do prosinca 1942.
13. O. PEREGRIN BRKOVIĆ O.F.M.	iz Vareša, 1943.
14. JOSIP GURZAN	(vojni svećenik) iz Bobrovnika (Č.S.R.)
15. STJEPAN GABRIĆ	iz Subotice, od 27. svibnja 1946.
16. MATEJ MARUŠIĆ (JURAJ PARŠIĆ)	godine 1948.
17. IGNAC (ISIDOR) PENCA	od 1949. do 3. prosinca 1957.
18. LEO WOLF	od 3. prosinca 1957. do 25. kolovoza 1957.
19. FRANJO ŠIŠKO	iz Slovenije, od 25. kolovoza 1957. do 23. ožujka 1959.
20. PETAR RAJKOVIĆ	iz Rakovice, od 23. ožujka 1959. do 1976.
21. STJEPAN KOVAČ	od 15. srpnja 1976. do 28. srpnja 1977.
22. JOSIP CAHA	od 28. srpnja 1977. do 1. kolovoza 1989.
23. STJEPAN PORKULABIĆ	iz Rakovca (Vrbovec), od 4. kolovoza 1989. do 31. prosinca 1992.
24. MILE IVANČIĆ	iz Međudražja, od 4. listopada 1997. do danas

VIII. ZAVALJE - OPĆINSKO SREDIŠTE

1. STO GODINA POSTOJANJA ZAVALJSKE OPĆINE

U procesu razvojačenja Vojne krajine ustrojavaju se upravne općine. Ove se općine ustrojavaju po zakonu od 8. lipnja 1871. Na temelju ovog zakona koji ukida Vojnu krajinu, postaje i Zavalje tijekom godine 1872. sjedište upravne općine koja je spadala pod kotarsku oblast i kotarski sud u Korenici.*

Na čelu općine je općinsko vijeće na čelu kojega je općinski načelnik biran kao i općinsko vijeće na tri godine (Šulek...1882.). Zavalju, kao političkoj općini, pripadala su tada mjesta Kruge, Neblue (Nebljusi), Melinovac, Skočaj Veliki i Mali, Međudražje, Zavalje, Vučjak, Baljevac Veliki i Mali, Željava i Petrovo Selo. Zavaljska općina tada (god. 1872.) broji 6.685 žitelja.**

Kasnije, u procesu razvojačenja krajem XIX. stoljeća, točnije godine 1878., Zavalje postaje politički kotar u Ličko-otočkom okrugu (distriktu). U zavaljskom političkom kotaru (Bezirksamt Zavalje) su političke općine (Politische Gemeinden): Zavalje, Bunić, Korenica i Petrovo Selo (Painković...1880.). Dakle, Zavalje je jedan od sedam političkih kotara u Ličko-otočkom okrugu. To mu omogućava da se u njemu usredotoči niz funkcija potrebnih širem području (kotarski liječnik, primalja i dr.). Zavalje kao politički kotar traje relativno kratko, jer već od 30. lipnja 1886. županije su podijeljene na kotare.*** Kotari nisu imali samoupravu, nego su isključivo bili upravni organi. Određen je teritorijalni opseg i broj kotara. Ličko-krbavska županija imala je kotare: Gospić, Gračac, Udbinu, Perušić, Korenicu, Otočac, Senj, Donji Lapac i Brinje (Vranješ-Šoljan, više autora...1996.).

Ovom podjelom Ličko-krbavske županije, Zavalje gubi funkciju kotara. Tu funkciju ubuduće imat će Korenica, dok Zavalje opet ostaje politička općina.

Na temelju Zakona od 15. travnja 1897. Županijska skupština Županije Ličko-krbavske od 1. lipnja iste godine određuje se broj općinskih odbornika za upravne općine temeljene na čl. 28. zak. članka XVL. od godine 1870. Tako je određeno da Upravna općina Zavalje sa sjedištem općinskog poglavarstva na Zavalju ima 24 općinska odbornika. Na temelju predstavničkog porezovnog kriterija, tj. dvije su trećine činili odbornici sela, a samo jednu trećinu najjači porezovni platiše u općini. Na temelju iste odluke općinske odbornike biraju slijedeća mjesta ili sela i to:

---

* Gerichts-Bezirks-Eintheilung und alphabetsches ORTSCHAFTS-REGISTER DER Croatisch-Slavonischen Militär-grenze, Agram 1872.

** N. dj.

*** Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I., 1905., Zagreb, 1913,4.

Zavalje	sa 760 žitelja	4 odbornika
Baljevac	sa 584 žitelja	3 odbornika
Melinovac	sa 337 žitelja	2 odbornika
Skočaj Mali	sa 249 žitelja	1 odbornik
Skočaj Veliki	sa 789 žitelja	4 odbornika
Međudražje	sa 323 žitelja	2 odbornika

do 24 veliko porezovnika iz područja cjelokupne upravne općine biraju između sebe osam odbornika.*

Kako vidimo, Zavaljska upravna općina krajem XIX. stoljeća, izuzmemo li selo Melinovac, u okviru je sadašnje župe. U tom području poklapa se teritorijalno župa s općinom. U tom opsegu ostala je sve do kraja Prvog svjetskog rata pa i kasnije.

Kad je Vojna krajina sjedinjena s Hrvatskom, dobili su bivši graničari ustavna prava. Od 3. siječnja 1883. ustrojeni su i izborni kotari. Upravna općina Zavalje, Korenica, Drežnik i Petrovo Selo sačinjavali su jedan izborni kotar s biralištem u Petrovu Selu (Šulek...1882.).

Stvaranjem SHS (Jugoslavije) 1. prosinca 1918. i Vidovdanskim ustavom iz godine 1921., a na temelju Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi godine 1922., te Uredbom Ministarskog savjeta iste godine (26./IV.), izvršena je podjela zemlje na oblasti. Ovom podjelom ustrojena je Primorsko-krajiška oblast sa sjedištem u Karlovcu. Pod Primorsko-krajišku oblast došao je i kotar Korenica kojemu je pripala i zavaljska općina (Klemenčić, više autora...1996.).

Međutim, korjenita reforma upravno-teritorijalnog ustroja uslijedila je pošto je 6. siječnja 1929. proglašena diktatura. U listopadu iste godine kralj je proglasio Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja.** Utemeljeno je devet banovina. Dvije godine kasnije, Uredbom o promenama područja srezova i opština usled izmenjenih banovinskih granica,*** učinjene su dodatne izmjene. Lička sela, odnosno općine Ličko Petrovo Selo i Zavalje izdvojene su iz koreničkog kotara, te priključene bihaćkom kotaru u Vrbaskoj banovini.

U godini 1940. iz sastava bihaćkog kotara izišla je općina Ličko Petrovo Selo sa sedam sela.**** Zavaljska općina ostaje u Vrbaskoj banovini i nakon ustroja Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939.

* ZAKLJUČAK Županijske skupštine od 1. lipnja 1897. tek. broj 8, U Senju 1897.
** Službene novine 233-XCVI, 1929.
*** Službene novine 212-LVIII, 1931.
**** Grupa autora: BIHAĆ u novijoj istoriji: Zbornik radova s Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. Banja Luka, Institut za istoriju, 1987.

Stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941., dolazi do proglašenja Zakonske odredbe o velikim županama (Klemenčić, više autora...1996.), kojom su temeljene upravno-teritorijalne jedinice. Ovom zakonskom odredbom, općine Ličko Petrovo Selo i Zavalje ustrojene su u Velikoj župi Krbava i Psat i kotaru Bihać kao središtu Velike župe, s tim što je Kotarski sud za zavaljsku općinu u Ličkom Petrovu Selu (Landikušić...1942.).

Nakon Drugog svjetskog rata godine 1945., Ličko Petrovo Selo, Vaganac i Melinovac pripojeni su ponovno kotarevima Korenica, odnosno Donji Lapac.

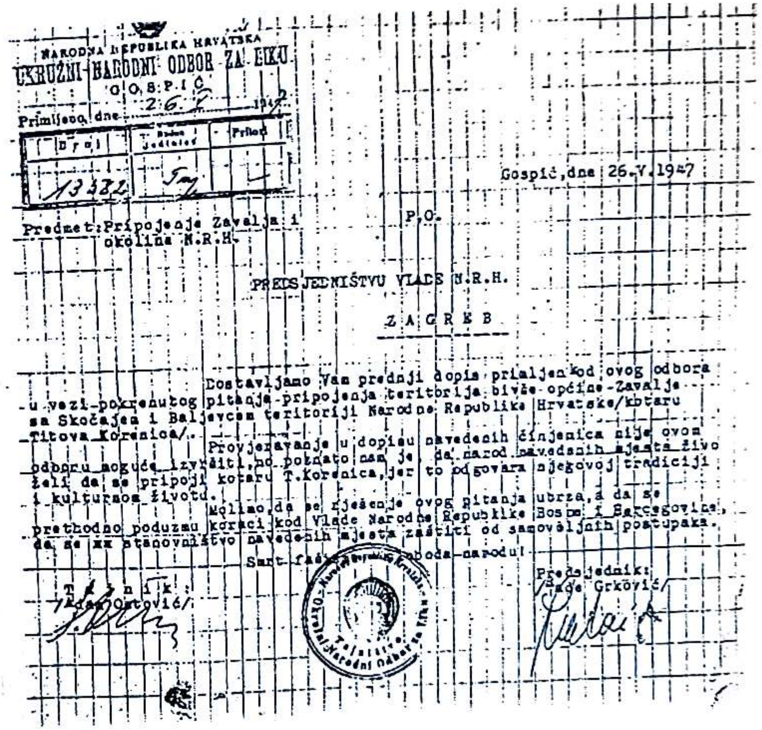
NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA
OKRUŽNI NARODNI ODBOR ZA LIKU
GOSPIĆ
Primljeno dne 26. V. 1947
Broj 13332

Gospić, dne 26.V.1947

Predmet: Pripojenje Zavalja i okolina N.R.H.

P.O.

PREDSJEDNIŠTVU VLADE N.R.H.

Z A G R E B

Dostavljamo Vam prednji dopis prispjeli kod ovog odbora u vezi pokrenutog pitanja pripojenja teritorija bivše općine Zavalje sa Skočajem i Baljevcem teritoriji Narodne Republike Hrvatske/kotaru Titova Korenica/.

Provjeravanje u dopisu navedenih činjenica nije ovom odboru moguće izvršiti, no poznato nam je, da narod navedenih mjesta živo želi da se pripoji kotaru T.Korenica, jer to odgovara njegovoj tradiciji i kulturnom životu.

Molimo, da se rješenje ovog pitanja ubrza, a da se prethodno poduzmu koraci kod Vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine, da se xx stanovništvo navedenih mjesta zaštiti od samovoljnih postupaka.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Tajnik:
/Adam Ostović/

Predsjednik:
/Rade Grković/

Faksimil br. 4. Faksimil Dopisa ONO za Liku iz Gospića, upućenog Predsjedništvu Vlade NRH glede pripojenja zavaljske općine Korenici

Želja žitelja zavaljske općine da se nakon Drugog svjetskog rata ponovno vrate u Hrvatsku (Kotar Korenica), gdje su stoljećima pripadali, izražavana je na razne načine, ali ni do danas nije uslišana. Upućivane su i delegacije hrvatskoj Vladi u Zagreb; izravno i posredno. Žitelji zavaljske općine upućuju dopis 26. svibnja 1947. Okružnom narodnom odboru za Liku u Gospić u kojem zahtijevaju pripojenje koreničkoj općini. Općinski narodni odbor za

Liku isti dopis istoga dana, s obrazloženjem, upućuje Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske u Zagreb.*

Na upućeni dopis reagiraju i neki politički čelnici iz Bosne i Hercegovine. Tako Enver Redžić, član Općinskog narodnog odbora Banja Luka zakazuje skupove (konferencije) u Skočaju, Zavalju i Baljevcu gdje se raspravlja o zahtjevu žitelja i vraćanju zavaljske općine Hrvatskoj. Isto čine i čelnici Kotarskog narodnog odbora Bihać (Blanuša, Reljić), ali žitelji zavaljske općine ostaju uporno pri svom; vratiti se u Hrvatsku. Također Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, u više navrata, obraća se Predsjedništvu Vlade NRH i traži da Vlada riješi spornu granicu između NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine.** U ponovljenom zahtjevu Vladi veli se: »Ovdje se napominje da su granice koje su postojale do godine 1929. bile rezultat prvenstveno ekonomskih prilika, dok granice ustanovljene godine 1929. prema kojima su Bihaću pripojena mjesta Vaganac, Ličko Petrovo Selo, Baljevac, Zavalje, Skočaj i Melinovac rezultat stranačkih natezanja i nezdravih političkih prilika.***

Svi ovi prosvjedi nisu urodili plodom. Zavaljska općina ostala je sve do danas u sastavu bihaćkog kotara.

2. UPRAVNA OPĆINA ZAVALJE OD UTEMELJENJA GODINE 1872. DO 1918.

Razvojačenjem Vojne krajine i ustrojavanjem upravnih općina, politički, gospodarski, kulturni, jednom riječju, sav društveni život prelazi na upravne općine. Osjetilo se to i u Zavaljskoj upravnoj općini.

Novoustrojena kulturna vijeća u kotarima te županijske skupštine, kojima su podvrgnute upravne općine, daju nam pravu sliku jednog dinamičnog razvoja tih općina od razvojačenja pa sve do kraja Prvog svjetskog rata. Ta dinamičnost posebno je vidljiva u godišnjim proračunima. Kako su upravne općine preuzele sve, ili skoro sve djelatnosti od dotadašnje vojne uprave, mnoge siromašnije općine Ličko-krbavske županije nisu u mogućnosti snositi toliki teret. Među njima je i Zavaljska upravna općina. To pokazuju županijska izvješća u kojima su prikazivani godišnji proračuni upravnih općina. Mnogi proračuni uveliko premašuju zadane okvire. Tako godišnji proračun i zaključni računi u Zavaljskoj upravnoj općini porasli su u godini 1894. za 282%. Razlog takvog porasta te godine je u činjenici da je poskočio općinski namet u Zavaljskoj upravnoj općini što su se morala veća sredstva,

* ONO za Liku, Gospić: Dopis upućen Predsjedništvu Vlade N.R.H. u Zagrebu, Br. 13582 od 26. svibnja 1947.

** Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva-Zagreb: Dopis br. 8894-1-I-4-1947. upućen Predsjedništvu Vlade NRH od 23. lipnja 1947.

*** Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva-Zagreb: Dopis br. 537/1947 od 8. travnja upućen Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske.

za novogradnju odnosno dogradnju školske ograde, osigurati (Županijska izvješća...1894.). Godine 1900. proračun je zavaljske općine nešto manje porastao, za 124,5%. Međutim, već je slijedeće godine, 1901. porastao na 163%. Povećanje proračuna uvjetovala je izgradnja nove škole u Baljevcu. I godine 1905. poskočio je opet namet, stoga što su znatnije svote za stražarska odijela, za mjestopisne tablice i stupove, za pločice za kućebrojeve, za nabavu drva učiteljskom osoblju, za popravak učiteljskoga stana na Zavalju i za nabavu pokućstva i učila za školu u Zavalju u proračun uvrštene (Županijska izvješća...1900., 1901., 1905.).

U djelokrug Zavaljske upravne općine spadale su mnoge djelatnosti iz svih područja javnoga života. Nadzirala je školu i brinula se o školskim objektima i učiteljskom osoblju. Održavala je crkvene objekte, organizirala i brinula se o liječničkoj službi. Održavala je općinske i šumske ceste, a posebno vodila brigu o »kordunskoj cesti«. Posebna briga bila je javna sigurnost. U tu svrhu održavala je oružničku vojarnu u Zavalju i nadzirala oružničku postaju. U djelokrug općine spadao je i ustroj stavnog kotara. Isti je ustrojen na Zavalju godine 1901. za sela zavaljske općine. Zavaljski stavni kotar pripadao je Ces. kr. vojno popunidbenom okružju u Otočcu. Početkom stoljeća puno se ulaže na radove u vodoopskrbi ne samo Zavalja, već i drugih sela (Skočaja, Baljevca). Općina utemeljuje godine 1905. i Vjeresijsku zadrugu koja veoma uspješno radi. Puno truda ulaže se na uređenje zemaljskih zajednica za Baljevac, Zavalje, Skočaj i Melinovac (god. 1906.). Izvješća o meteorološkim promatranjima (mjerenje padalina), o šumskim požarima, o pojavama raznih zaraznih bolesti kod blaga, o nepogodama, redovito su predmet raspravljanja na županijskim skupštinama.

Uredi zavaljske općine bili su smješteni u Raštelu. Prostorije ureda bile su u Raštelu sve do kraja Prvog svjetskog rata, pa i kasnije do godine 1926. Godine 1926. napravljena je nova zgrada. Sagrađena je na izlazu iz Zavalja idući u Bihać, na desnoj strani ceste, ispod kuće i gostionice Stipe Perišića; prije Raštela na mjestu zvanom Panos. I tu zgradu, kao i mnoge obiteljske kuće, spalili su partizani, (III. krajiška brigada) 3. studenoga 1942.

3. OPĆINSKI NAČELNICI U ZAVALJU

Tijekom sedamdesetih godina XIX. stoljeća, ustrojavanjem političkih općina, nakon ukidanja Vojne krajine i ustrojavanjem općinskih vijeća, uloga načelnika općine postaje veoma bitna. U stoljetnoj opstojnosti zavaljske općine mnogi su načelnici ostavili duboke tragove.

Među prvima spominje se, i o kojem se više zna, je Stipe Ritz,* iz poznate zavaljske obitelji. Stipe Ritz je općinski načelnik u vrijeme velikih promjena na društvenom i političkom planu tijekom razvojačenja. Jedan je od najaktivnijih općinskih načelnika u Zavalju, utemeljitelj je Matice Hrvatske na Zavalju još davne 1893.** Godinama je bio vijećnik Županijskog vijeća (do godine 1906.), gdje uspješno radi na promicanju zavaljske općine.

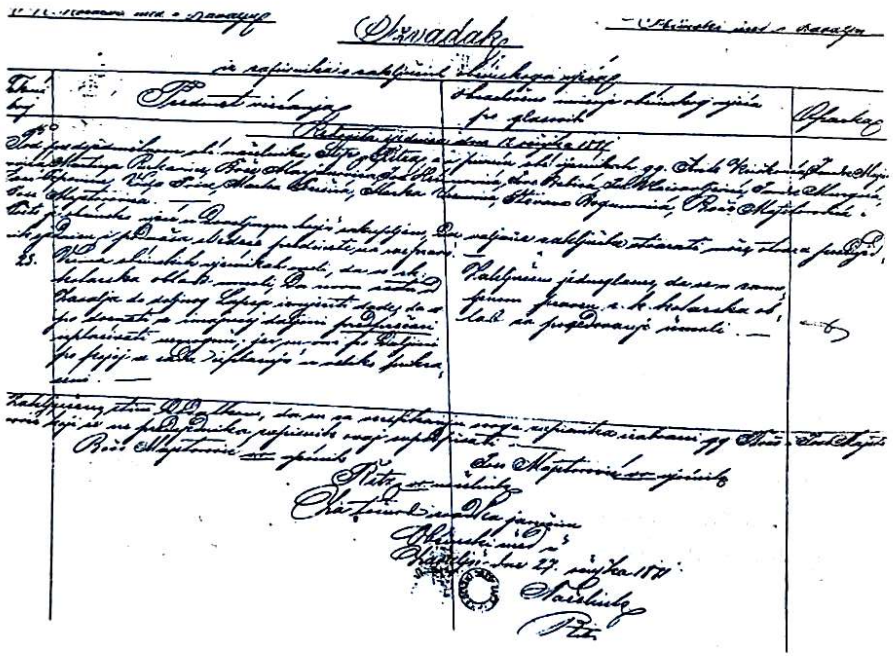

Faksimil br. 5. Faksimil dijela zapisnika (Izvadak) Općinskog vijeća na Zavalju od 27. ožujka godine 1881.

* Izvadak iz zapisnika o zaključcih občinskoga vjeća, U Zavalju dne 27. ožujka 1881.
** Izvješće Matice Hrvatske za godinu 1893., str. 165.

Drugi o kojem se zna, je Jandre Findrik (Županijska izvješća...1895-1917.). Jedan od najznačajnijih općinskih načelnika Zavalja je Božo Majstorović koji je dužnost obnašao više puta (Painković...1880.). Božo Majstorović bio je sedam puta primljen u audijenciju (posjet) kod cara Franje Josipa. O Boži Majstoroviću kolale su u narodu razne dogodovštine. Tako, kad je kralj Aleksandar Karađorđević nakon Brušanske bune, godine 1932. posjetio Zavalje, prišao mu je kralj, na javnom skupu i pozdravljajući, zapitao ga: »Kažu da ste vi bili sedam puta u posjetu caru Franji Josipu, pa mi recite, je li bilo bolje onda ili danas?« Stari Božo ostao je naslonjen na zid, nije se ni uspravio, a bio je visok čovjek, i mirno odgovorio: »Bilo je bolje onda«. Kralj zapita opet: »A zašto?« Stari Božo odgovori: »Kod Frane bilo je hrane i »sve dobro«. Kralj opet upita: »A što kod mene ne valja?« Božo hladno i mirno odgovori: »Ne valjaju ti zakoni«. Kralj nezadovoljan ovakvim odgovorom, otišao je ljut (Bujanović...1996.). Načelnik Upravne općine Zavalje »Stari Božo«, kako ga je narod od milja zvao, zahvalio se na službi općinskog načelnika još godine 1899., a umjesto njega postavljen je općinskm upraviteljem Joso Šimić. Na Županijskoj skupštini godine 1911. općinskim načelnikom Upravne općine Zavalje izabran je Marko Majstorović (Županijska izvješća...1895-1917.). Pred kraj Prvog svjetskog rata dužnost općinskog načelnika obnaša Marko Blagović (godine 1916/1917.), ali zbog mobilizacije, zaključkom Općinskog odbora od 11. prosinca 1917. toč. 53., za upravitelja je postavljen općinski bilježnik Mihovil Turkalj (N. dj.).

Do priključenja zavaljske općine Bihaću, Vrbaskoj banovini, Ukazom kralja Aleksandra godine 1931. (Sl. novine 212-LVIII, 1931.), općinski načelnici su: godine 1926/27. Petar Krmpotić-Krpan iz Zavalja i Luka Marjanović iz Vučjaka godine 1928/29. Kasnije službu općinskog načelnika obnašali su Jandrija Findrik, te Jandrija Dujmović.

IX. STANOVNIŠTVO ZAVALJSKE ŽUPE

1. NASELJAVANJE ZAVALJSKE ŽUPE

Poslije Svištovskog mira godine 1791. Hrvatskoj je pripao, uz ostalo, i uski dio podplješivičkog područja, na kojem je kasnije, godine 1797., ustrojena današnja zavaljska župa. Na tom tada, slabo naseljenom prostoru razvila su se sela Veliki i Mali Skočaj, Međudražje, Zavalje (današnje Zavalje ili Gornje i Donje Zavalje, tj. nekadašnji Raštel), Vučjak, te Veliki i Mali Baljevac. Novoosnovana sela napučili su katolički Hrvati, većinom iz ličkih naselja, ponešto s Korduna, te s nekoliko starosjedilačkih obitelji iz katoličkih sela iz okolice Bihaća (Hrvatska enciklopedija I....1944.).

Lički hrvatski doseljenici pripadaju svim strujama, koje su kolonizirale Liku: Bunjevcima, Goranima, pokrštenim muslimanima, Ledeničanima i brinjskim i otočkim starosjediocima. Na tom području, koliko je i bilo nastanjeno za turske vladavine, od godine 1592. do 1791., nakon Svištovskog mira, stanovništvo je napustilo taj kraj. Očito, neki nazivi i danas dokazuju da je Zavalje pod turskom vlašću bilo nastanjeno. Na to nas upućuju toponimi (naziv mjesta) posjeda kao što su Agina poljana, Mujaginka, Greblja i drugi nazivi u Zavalju. Međutim, na Zavalju se poslije Svištovskog mira našlo nešto i starinačkih porodica (Pavičić...1962.). Na to nas upućuje i zavaljski župnik u svom Izvješću iz godine 1837. (Sparožić...1837.), kad veli: »Ova župa u Zavalju, od iste gotovo godine, tj. 1793., kad je utemeljena i napučena, djelomice turskim podložnicima, djelomice drugim žiteljima, nosi naslov župe«. I zaista, kad se govori o samom Zavalju, mnogi posredni izvori upućuju da je Zavalje i prije Svištovskog mira bilo naseljeno. Međutim, iza godine 1791. je najbrojnije naseljavanje. Godine 1795. mnogo se je obitelji preselilo na posvojeno zemljište. Tih godina više obitelji Pazarištana seli u Željavu, Baljevac i Skočaj (Kussan...1852.). U proljeće godine 1796. odmjerena je osnova Željave, po kojoj su se imale tamo kuće praviti. Nijedna obitelj nije dobila više od 24 jutra (rala) zemljišta (Bach...1853.). U podplješivičkim selima zavaljske župe sigurno su se provodile takve osnove, jer je krajiška vlast planski naseljavala žitelje na puste ili opustjele krajeve.

Tako, tih godina, dolaze u Veliki i Mali Baljevac: Butorci, Hećimovići, Jurkovići, Kolari, Kulaši, Lulići, Oreškovići, Šutići, Tomljanovići, Uremovići.

U Skočaj Veliki i Mali: Baleni, Baričevići, Bileni, Ćaćići, Dejanovići, Dujmovići, Grgići, Jerbići, Jergovići, Levari, Lulići, Mlinarići, Oreškovići, Perišići, Pleše, Prše, Rogići, Šestani, Šimići, Tićci, Živkovići.

U Međudražje: Bujanovići, Dejanovići, Ivančići, Josipovići, Prše, Rukavine, Smolčići, Starčevići, Šutići.

U Zavalje: Bujanovići, Čorak, Dujmovići, Đukići, Findrik, Grgići, Hećimovići, Kečе, Krmpotići, Majstorovići, Marjanovići, Perišići, Ric i Veljače.

U naseljavanju podplješivičkih sela zavaljske župe najbrojniji su oni iz bunjevačke skupine kojih ima u svakom selu. Najbrojniji su svakako u Skočaju. Poznato je da su Bunjevci tijekom XVIII. stoljeća u više navrata iz Podgorja useljavali u Liku, a posebno nakon izgona Turaka iz Like godine 1689. Bunjevačke naseljenike u podplješivičkim selima zavaljske župe nalazimo iz svih selidbenih skupina. Tako iz skupine Bunjevaca što su godine 1605. došli u Liku, a kasnije seobom, nakon godine 1689. nastanjivali Liku; iza godine 1791. dolaze u podplješivička sela Butorci, Baleni i Krmpotići. Baleni su (potječu od Balenovića) iza godine 1689. naselili Lovinačko područje. Iz Lovinca je i grana Balena što je naselila godine 1795. Skočaj. Iz druge skupine, iz godine 1627., na ovom području nalazimo Tomljenoviće, Baričeviće i Starčeviće. Baričevići na Skočaj dolaze iz Lovinca. Najbrojniji su svakako oni iz godine 1654. koji nakon Svištovskog mira godine 1791. dolaze u ova sela kao: Lulići, Perišići (od nekadašnjih Peričića), Rogići (dolaze u Skočaj godine 1793. iz Pazarišta). Iste godine naseljavaju ovo područje i Rukavine iz Lovinca. Ovoj skupini pripadaju i Tićci na Skočaju. Najbrojniji iz ove skupine na Skočaju su Živkovići i Šimići. Iz kasnijih seoba Bunjevaca (1670-1700.) na Skočaj dolaze Ćaćići. Jak utjecaj Bunjevaca uvjetovao je da su se neki Primorci tijekom XVIII. stoljeća stopili s njima. To je slučaj s Baričevićima i Bilenima na Skočaju. Bileni iz Skočaja kao Primorci stopili su se s Bunjevcima, te posrednim putem iz Like dolaze krajem XVIII. stoljeća u Skočaj.

Bunjevcima se danas u Skočaju osjećaju Jerbići i Levari, a i Žagari na Zavalju koji su se u Liku naseljavali iz Gorskog kotara, dakle, pripadali su goranskoj skupini. Od Pazarišta i Smiljana, a osobito od Lovinca, Bunjevci su se dosta naseljavali u podplješivička sela zavaljske župe pa i dalje.

Jaku skupinu u naseljavanju zavaljske župe, posrednim putom preko Like, čine i Gorani. Najbrojniji su bili Mlinarići, Pleše i Prše u Skočaju, te Prše u Međudražju. Toj skupini pripadaju Jurkovići iz Baljevca, Jergovići i Šestani iz Skočaja, Crnkovići iz Zavalja, te Ivančići iz Međudražja i Baljevca.

U podplješivička sela selili su i stari Perušićani, koji inače nisu sa svoga zemljišta odlazili u druge ličke krajeve. Ovi pokrštenici izravno dolaze od Perušića; Hećimovići i Kulaši u Baljevac, a Murgići, isto tako, u Međudražje.

U naseljavanju ovoga kraja treba istaći i dva roda Ledeničana; Uremoviće i Smolčiće. Uremovići nakon izgona Turaka sele u Perušić i otuda u Baljevac i tu su najbrojniji. I Smolčići posrednim putem iz Like dolaze u Međudražje.

Od starih ličkih rodova u naseljavanju zavaljske župe posebno brojno sudjeluju Dujmovići. Dujmovići se naseljavaju na Zavalje i Skočaj. U manjoj mjeri naseljavaju se Oreškovići u Baljevcu i Skočaju, Kolari u Baljevcu te Čorci u Zavalju.

Na Zavalje je doselila iz Like i obitelj Findrik. Ovo je obitelj stranoga podrijetla. U Lici se, u Otočcu-Sincu, spominje godine 1689. Prezime je nastalo iz imena Fridrih (Pavičić...1962.). To su ime Hrvati još u Lici premetnuli u Findrik. Iz istog razdoblja je i obitelj Veljača na Zavalju.

Brojne zadruge Dejanovića na Skočaju i Međudražju, Bujanovića na Zavalju i Međudražju kao i Josipoviće na Međudražju ne nalazimo u navedenim skupinama, iako su naseljavale to područje krajem XVIII. stoljeća.

Iako je najintenzivnije naseljavanje zavaljske župe bilo neposredno iza Svištovskog mira, ono je u manjoj mjeri nastavljano i tijekom XIX. stoljeća, pogotovo u kriznim godinama toga stoljeća.

U prvoj polovici XIX. stoljeća u podplješivičkim selima zavaljske župe nalazimo i nešto pravoslavnih žitelja. Prema Šematizmu Senjske biskupije iz godine 1828. pravoslavno stanovništvo nalazimo u Međudražju. O pravoslavcima u zavaljskoj župi govori i zavaljski župnik Sparožić godine 1837. kad veli: »U župi pored utvrđenog broja stalnih vjernika, boravi i 300 vojnika stražara«. Na neke od njih tuži se župnik: »Sve to nečistoćom, nepriličnošću pjesama, galamom što neprestance traje ometa svete obrede i nagrđuje mjesto, posebice kad pravoslavci daju stražu« (Sparožić...1937.). Očito su neki od ovih mogli trajno ostati u župi.

U Međudražje se naseljavaju Kneževići, Brekići, Starčevići i Počuč. Nešto kasnije, nekoliko pravoslavnih obitelji dolazi u Baljevac. U Baljevac dolaze Puhari i Gavrilovići (od Korenice).

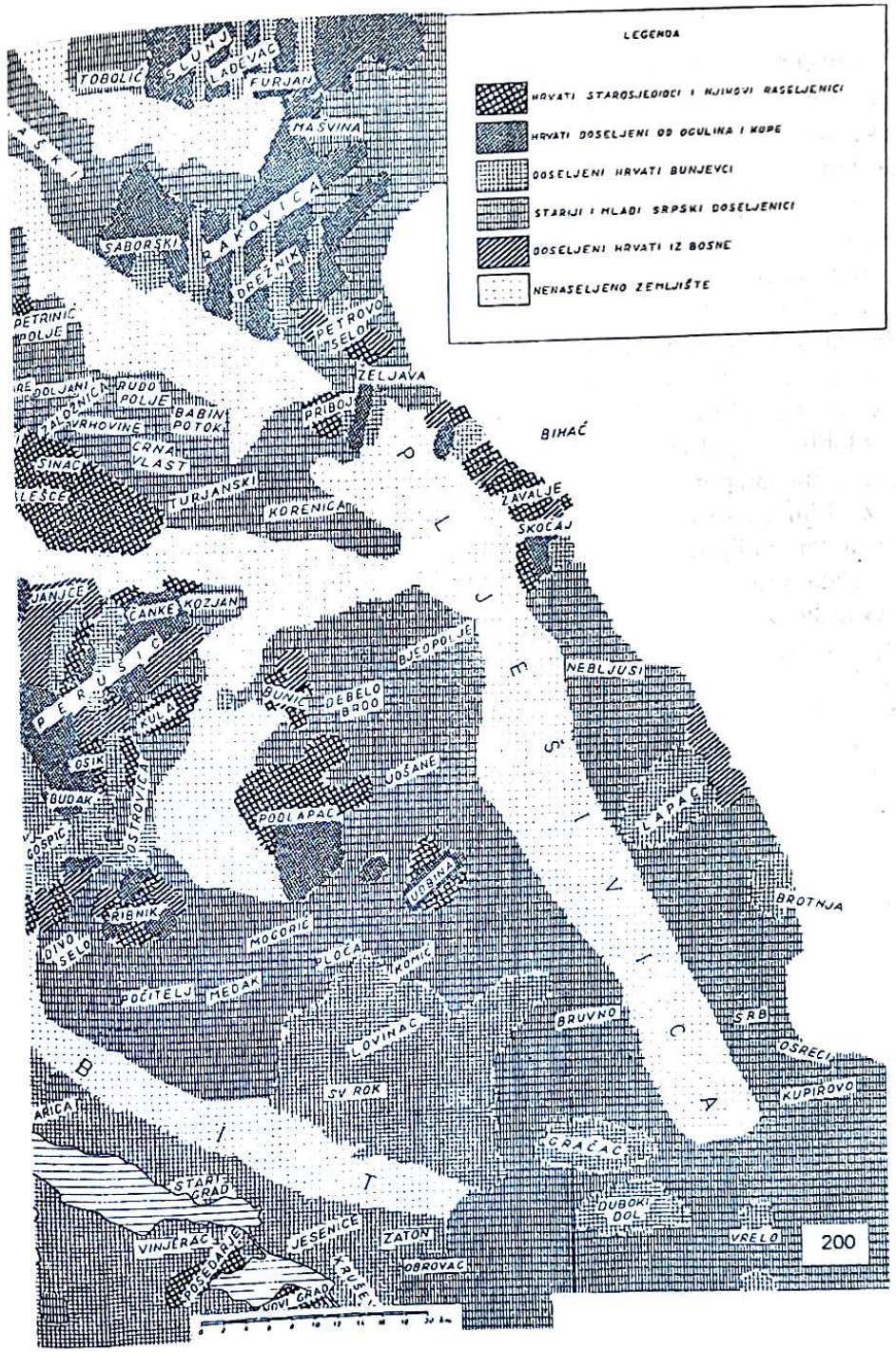

Izvor: Pavičić, S. 1962.

2. DEMOGRAFSKO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Značenje stanovništva u složenom procesu društvenog, gospodarskog i kulturnog života jednog kraja je mnogostruko. Stoga, bitno je uočiti čimbenike koji djeluju na kretanje broja stanovništva i na njegove kvalitativne osobine (strukture).

Na kretanje stanovništva zavaljske župe-općine tijekom posljednjih dvjesta godina djelovali su mnogi čimbenici; demografski, gospodarski, politički i drugi. Tijekom XIX. stoljeća, a posebno krajem istog, na kretanje stanovništva djeluju u prvom redu gospodarski, a u manjoj mjeri politički čimbenici. Stvaranje Kraljevstva SHS godine 1918., a kasnije Jugoslavije, produbilo je još više gospodarske, a pogotovo političke probleme koji su još jače utjecali na demografski razvoj zavaljske župe. No, nakon Drugog svjetskog rata, u razdoblju 45-godišnje komunističke vladavine, u službi velikosrpske politike, pruža, uistinu poraznu sliku kretanja stanovništva ove župe. U poslijeratnom razdoblju svi su čimbenici: demografski, gospodarski, politički i ini dobili negativna obilježja, te su doveli skoro do nestanka žitelja s ovog područja.

Nakon razvojačenja Vojne krajine godine 1873., pa sve do godine 1918., zavaljskoj župi pa i općini pripadala su i sela Melinovac i Nebljusi iz lapačke općine. Međutim, kretanje broja žitelja zavaljske župe-općine istraživano je u okviru sadašnje župe kojoj pripadaju naselja Zavalje, Skočaj, Međudražje te iseljeno selo Baljevac.

U nekim popisnim razdobljima, posebno u onim crkvenim, Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, u vrijeme dinamičnijeg demografskog razvoja župe, iskazani su i podaci za dijelove naselja. Odnosi se to prvenstveno na Zavalje, gdje se, tijekom XIX. stoljeća, posebno iskazuju podaci za dio naselja Donje Zavalje (Raštel), te novo naselje, utemeljeno godine 1854., Vučjak, sve do početka Prvog svjetskog rata. Od početka Prvog svjetskog rata posebno se vode popisi za Mali Baljevac, te Mali Skočaj. Za Mali Skočaj podaci su iskazivani sve do posljednjeg popisa godine 1991. Zbog zornijeg prikaza kretanja broja stanovništva istraživanog područja nužno je ograničiti se samo na demografsku problematiku naselja Skočaj, Međudražje, Zavalje i Baljevac.

U prvoj polovici XIX. stoljeća kretanje stanovnika zavaljske župe može se pratiti na temelju popisa koje su vršile krajiške vlasti u Vojnoj Krajini, a kasnije, od godine 1857. korišćenjem službenih popisa austrijske države. Pored spomenutih popisa i župska godišnja izvješća župnika u Šematizmu biskupije Senjsko-modruške ili Krbavske, a od godine 1969. nadbiskupije Riječko-senjske, daju nam zornu sliku kretanja broja žitelja zavaljske župe.

Na temelju ovih izvora može se pratiti kretanje stanovništva zavaljske župe od godine 1828. U 170 godina kretanje stanovništva pokazalo je različitu dinamiku. Izdvojiti se mogu karakteristična razdoblja.

Do osamdesetih godina XIX. stoljeća prostor pokazuje jaku dinamiku rasta žiteljstva. Broj žitelja zavaljske župe od godine 1828. (983 stanovnika) do godine 1876., uza sve nedaće, ratove, pošasti i gladne godine se gotovo utrostručio. Naime, te godine broj žitelja župe je porastao čak na 2.847 stanovnika.

U posljednja dva desetljeća XIX. stoljeća, a posebno od devedesetih godina, pa sve do početka Prvog svjetskog rata, porast broja stanovnika je uveliko smanjen. Između 1895. i 1916. godine rast je neznatan. Godine 1895. zavaljska župa broji 3.165 žitelja, a godine 1916. samo 3.374; dakle, kroz dvadeset godina, iako je rast neznatan, još uvijek je pozitivan. U selima zavaljske župe, izuzev Međudražja, do početka Prvog svjetskog rata, imamo mali, ali još uvijek pozitivan rast žiteljstva. U Međudražju do Prvog svjetskog rata nema znatnijeg pomaka, ali se tijekom rata osjeća znatniji rast pučanstva. U Zavalju i Baljevcu pad broja žiteljstva imamo već početkom rata, a još znatniji tijekom rata (godine 1916.). Posebno je to vidljivo u Zavalju gdje u odnosu na godinu 1912., kad je broj stanovnika (910), do godine 1916. uveliko smanjen (755). To čini pad od 17% za samo četiri godine.

Neposredno pred Prvi svjetski rat Josip Lakatoš je iznio slijedeće brojno stanje stanovništva u zavaljskoj općini. U zavaljskoj općini (s naseljem Melinovac) živjelo je godine 1900. 3.141, a deset godina kasnije, godine 1910., samo 3.156 stanovnika; što je porast samo za 0,1%. Zanimljivo je istaći da su sve tri općine koreničkoga kotara u istom razdoblju, za razliku od zavaljske općine, znatno porasle; Korenica za 5,4%, Bunić 4,5%, te Petrovo Selo Ličko za 9,4%. Porast stanovništva koreničkog kotara u desetgodišnjem razdoblju za 5,1% znatno je iznad porasta cijele Ličko-krbavske županije gdje iznosi 2,2% (Lakatoš...1914.). U tom razdoblju zavaljska općina je s najmanjim porastom u cijeloj županiji.

Čini se da su gospodarski i politički čimbenici devedesetih godina prošlog stoljeća puno više utjecali na kretanje pučanstva u zavaljskoj općini nego u većini općina Ličko-krbavske županije. Prije svega gospodarska kriza koja je zahvatila sve naše krajeve, na krajiškom tlu osjetila se snažnije, a u zavaljskoj općini posebno. Ova kriza nadošla je poslije razvojačenja Granice, kad su prestali važiti stari krajiški zakoni o čuvanju posjeda, zabrani otuđivanja zadružne zemlje i pretpostavljanja zadružnog posjedovanja samovlasničkom. Sudovi nisu više smetali dijeljenju zadruga. Tradicionalno snažne kućne zadruge u zavaljskoj župi, nakon razvojačenja godine 1873., počinju se raspadati. Takvo stanje, u zadnjim desetljećima XIX. stoljeća, uzrokovalo je slabljenje gospodarske osnove zbog čega dolazi do agrarne prenapučenosti što dovodi do snažnog iseljavanja pučanstva. Posljedice Prvog svjetskog rata također su kasnije bitno utjecale na demografsko kretanje na ovom području.

Fot. 39. Iseljeni žitelji zavaljske župe početkom XX. st. u Milwaukee-u (Chicago)

Uklapanjem u novu državu, Kraljevstvo SHS, kasnije Kraljevinu Jugoslaviju, doći će do stalnog pada broja žitelja zavaljske župe. Tako je godine 1931. popisom utvrđeno 3.119 stanovnika. Uzrok takvom stanju su dakako, gospodarski, ali u velikoj mjeri i politički razlozi. Pozitivna demografska kretanja pokazat će se tek pred početak Drugog svjetskog rata kad je u međupopisnom razdoblju od godine 1931. do 1941. došlo do porasta na 3.449 žitelja.

Nakon velikih ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata (461 žrtva), svi poslijeratni popisi stanovništva do godine 1991. upućuju na veliko iseljavanje žitelja zavaljske župe. Tako prvim poslijeratnim popisom godine 1948. utvrđeno je 2.741 žitelj u općini, da bi posljednji popis iz godine 1991. utvrdio samo njih 714. Posebno je veliki pad stanovništva utvrđen popisom godine 1971., od samo 1.270 žitelja, čemu je uzrok iseljavanje šezdesetih godina sela Malog i Velikog Baljevca zbog gradnje vojnog uzletišta u Žeiljavi. Politički uzroci su tu prvenstveno razlog iseljavanja stanovništva. Koliko su negativno, u prvom redu politički, a i gospodarski čimbenici djelovali na iseljavanje stanovništva zavaljske župe, pokazuje posljednji popis iz godine

1991. Njime je utvrđeno da dvostruko više stanovništva zavaljske župe živi iseljeno u Hrvatskoj, nego što ih je ostalo u samoj župi; 1.423 živi u Hrvatskoj, a samo 714 u zavaljskoj župi (Stanovništvo B i H... Zagreb, 1995.). Dakle, iz svih sela žitelji zavaljske župe brojniji su, sa stalnim boravkom, u Hrvatskoj nego u matičnoj župi (vidi tablicu). Negativni politički, gospodarski i drugi čimbenici djelovali su na iseljavanje Hrvata ne samo iz zavaljske župe, već iz cijele današnje bihaćke općine. Posljednjim popisom godine 1991. utvrđeno je da od 6.306 stalnih stanovnika Hrvatske, koji su rodom iz sadašnje bihaćke općine, njih 3.298 otpada na Hrvate; dakle više od polovice, iako Hrvati čine samo oko 8% cjelokupnoga pučanstva bihaćke općine.

Negativni utjecaji koji su doveli do iseljavanja Hrvata iz podplješivičkih sela još su vidljiviji ako se tome pribroje tisuće onih koji su se u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, a i prije, iselili u europske i prekomorske zemlje; pretežito u SAD, Kanadu, Australiju, te Njemačku.

U Domovinskom ratu, tijekom godine 1994., znatno prije Oluje, podplješivička sela zavaljske župe spalili su lički četnici. Na pustim zgarištima nakon Oluje prema crkvenim izvješćima početkom godine 1996. bilo je 303 žitelja u 79 kuća; od toga u Zavalju 174 u 40 kuća, Međudražju 23 u 7 kuća, u Malom Skočaju 23 u 10 kuća i u Velikom Skočaju 83 u 22 kuće (Župni ured u Bihaću...1997.).

Prateći demografska kretanja stanovništva zavaljske župe, može se uočiti različita dinamika tijekom stosedamdesetgodišnjeg razvoja. Uzrok takvog stanja, u zadnjim desetljećima XIX. stoljeća je, prije svega, slaba gospodarska osnova zbog koje dolazi do agrarne prenapučenosti. Na to utječe i raspadanje tradicionalnih kućnih zadruga, nakon razvojačenja godine 1873., kao i posljedice Prvog svjetskog rata.

No, negativni utjecaji koji su doveli do masovnog iseljavanja Hrvata iz podplješivičkih sela nakon Drugog svjetskog rata, te tijekom poratnog razdoblja, puno su složeniji i prvenstveno su političke naravi. Oni ostavljaju presudan trag na demografsko kretanje stanovništva, te dovode do masovnog iseljavanja, ne samo u Hrvatsku već diljem svijeta.

Iseljeni žitelji zavaljske župe u prekomorske zemlje nakon Drugog svjetskog rata uspješno se organiziraju. Posebno su uspješno organizirani u Australiji, gdje se u Sydneyu okupljaju u Hrvatskom klubu »Kralj Tomislav«. Predsjednik ovoga kluba je preko 40 godina Skočajac Tome Mlinarić (Nikičin), čiji je i suosnivač.

Utemeljenjem zavičajnog kluba »Lička Plješivica« u Zagrebu tijekom Domovinskog rata, točnije godine 1993., osnivaju se ogranci Zavičajnog kluba u Sydneyu godine 1994., i u Altacu u Austriji. Oba ova ogranka uspješno su djelovala tijekom Domovinskog rata.

Zavičajni klub »Lička Plješivica« i nakon rata uspješno okuplja iseljene Hrvate podplješivičkih sela zavaljske župe. Uz pomoć iseljenika Zavičajni klub je krajem 1998. nabavio kompletnu gradu za krovište, a pomogao je i u nabavi crijepa za kapelicu Gospe Lurdske u Velikom Skočaju. Njegova uloga posebno je značajna u obnovi sakralnih objekata u župi. Početkom 1999. uključuje se u obnovu župne crkve sv. Franje Asiškog za koju je već darovao crijep.

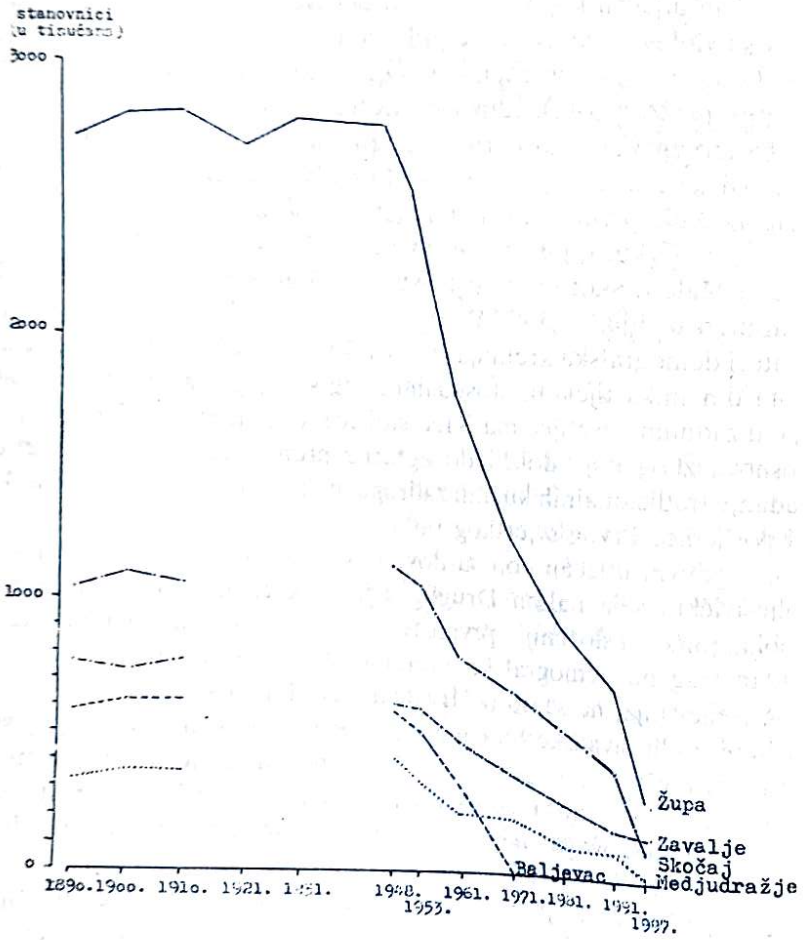

Kretanje stanovništva zavaljske župe 1890-1997.

BROJ STANOVNIKA ZAVALJSKE ŽUPE PREMA POPISU PO GODINAMA*

Tablica br. 14.

MJESTO	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	1997.
Skočaj Mali	249	254				289	257	208	178	129	89	23
Skočaj Veliki	789	843				852	824	597	510	420	323	83
Skočaj	1038	1097	1063			1141	1081	805	688	549	412	106
Međudražje	332	360	351			416	337	217	200	108	104	23
Zavalje	760	740	782			627	606	474	372	284	198	174
Baljevac	584	618	623			590	512	305	10			
Zavaljska Župa	2714	2815	2819	2693	3119	2773	2536	1801	1270	941	714	303

* Godine 1921. i 1931. nisu iskazani službeni popisi po naseljima

X. GOVOR PODPLJEŠIVIČKIH SELA ZAVALJSKE ŽUPE

1. GOVOR PODPLJEŠIVIČKIH SELA ZAVALJSKE ŽUPE

Na govor podplješivičkih sela zavaljske župe, utjecala su sva tri govora koji su se tijekom XVII. i XVIII. stoljeća razvijali u području između Une i mora.

Krajem XVIII. stoljeća, točnije poslije Svištovskog mira godine 1791., ovaj kraj naseljavaju različite skupine Hrvata iz Like. Uz staro ličko stanovništvo, posrednim putem, u podplješivička sela dolaze i Gorani koji su se već u Lici, nakon godine 1689., s njima u govoru stopili. Gorani su zamijenili ča sa što, primili ikavicu i novu akcentuaciju (Pavičić...1962.).

Štokavski potpuno ikavski, nove akcentuacije, donijeli su sa sobom u ove krajeve ne samo Bunjevci, već i pokršteni iz Like koji su imali ikavsku zamjenu šć umjesto št i j umjesto dj. Svakako da je najjači utjecaj ikavskog što su ga donijeli Bunjevci. Ovaj govor vrlo je sličan onome kojega su imali lički pokršteni. Razlika je bila u prelaženju likova kao što su došao u doša, bio u bija i ponekad u zamjenjivanju dj u j (Pavičić...1962.).

Bunjevački govor bio je štokavski i ikavski i nove akcentuacije. Ovaj govor poprimili su i naseljeni Gorani kao i Ledeničani još prije dolaska u podplješivička sela. Dakle, štokavski ikavski, uglavnom onaj s potpunom zamjenom, kojim govore Bunjevci, govori se u zavaljskoj župi. To je govor kojeg su donijeli iz Perušića, Pazarišta, sa smiljanskog i lovinačkog područja, Hrvati Bunjevci.

U manjoj mjeri nailazimo u Zavalju i Međudražju jekavski govor s jekavskim izgovorom i po kojom zamjenom št u šć, dj u j. Jekavski govor donijeli su sobom pravoslavci koje na Međudražju nalazimo u prvoj polovici XIX. stoljeća. Dok utjecaj jekavskog na Zavalju vjerojatno potječe iz doba Vojne krajine, kad je u Zavalju znalo boraviti i nešto pravoslavaca. Na njih se godine 1837. tuži župnik Sparožić, kad veli: »Sve to... ometa svete obrede... posebice kad pravoslavci daju stražu« (Sparožić...1837.).

Neke osobine govora u podplješivičkim selima zavaljske župe zajedničke su svima, ali ima i takvih koje pripadaju samo pojedinom selu. Veliki i Mali Skočaj mogli bismo uzeti kao posebnu cjelinu. Oni su zadržali najviše osobina po kojima se razlikuju od Zavalja, te Međudražja, koji se nešto razlikuje, ali je bliži Zavalju od Skočaja i Vučjak koji je istovjetan sa Zavaljem.

Najviše osobitosti imaju Skočajci, oni su i najtvrđi ikavci, a osjeti se i utjecaj čakavštine. Ikavica je toliko jaka, te im se Zavaljčani znaju narugati: »Nikakva krava pojila ništa kupusa u nikoj njivi«. Neke su im osobine zajedničke, po drugima se razlikuju, neke su česte, susrećemo se na svakom koraku, neke su opet rijetke, ali sve one zajedno daju pečat govoru.

Zamjenjivanje samoglasnika O sa U, suglasnika F sa V, M s N, samo u Skočaju, izostavljanje ili zamjenjivanje suglasnika H, te izostavljanje J ispred E može se smatrati redovitom pojavom. Te su osobitosti posebno naglašene u veoma čestim oblicima, kao glagolskom pridjevu radnom, prezentu pomoćnog glagola biti i dr. Osobitosti ima dakako puno više.

2. OSOBITOSTI GOVORA SELA ZAVALJSKE ŽUPE*

Glas ě

Iako ovaj kraj, po osobitostima svoga govora čini cjelinu, ipak ima razlike među pojedinim selima. Posebno se ta razlika osjeti u zamjeni glasa ě. Dok je u Skočaju ikavica naglašena, u Zavalju, Međudražju i Vučjaku ima jačeg utjecaja jekavice. Stari glas ě dao je i, dakle govor je ikavski, ali ima dosta odstupanja. Osobitosti jekavice jesu u tome što mnoge riječi prema dugome i ne daju dvosložni ije, kao u suvremenom književnom jeziku, već jednosložni je.

Tako će reći:
lip ali i *ljep* /lijep/
lin ali i *ljen* /lijen/
snig ali i *snjeg* /snijeg/
mliko ali i *mljeko* /mlijeko/
uvik ali i *uvjek* /uvijek/

Samoglasnik u

Glasovna inovacija, u kojoj se samoglasnik O pred suglasnikom N na početku riječi zamjenjuje sa U redovita je pojava kod trećeg lica osobnih zamjenica. To je redovita pojava i kod svih riječi izvedenih od spomenutih zamjenica. Do zamjene je moglo doći jer su oba samoglasnika veoma srodna po mjestu tvorbe, pa su se lako zamjenjivala. Tako se veli:
un, uno, una, uni, uni, une

Suglasnik h

Suglasnik se h rijetko može čuti.

a) U suglasničkoj skupini na početku riječi, gubi se:
vatati ili *fatati*
valiti ili *faliti*

* Osobitosti govora sela zavaljske župe temelje se na govoru iz šezdesetih godina, Autor.

b) Na početku riječi:
oću
Asan
c) U sredini riječi zamjenjuje se sa v ili j:
Bijać, ili se gubi, *Bić*
d) Na kraju riječi se gubi ili zamjenjuje sa v:
ora, vr, vrv
Otiša je u vrv volovima.

Suglasnik n

Zanimljiv je suglasnik n koji zamjenjuje m. Do zamjene dolazi samo u nastavcima za tvorbu oblika, i to:

a) u prvom licu prezenta nekih glagola: *iden, gledan,*

b) u lokativu plurala nekih imenica s prijedlogom na, te instrumentalu.

Primjer: *Na nogan san.*

Ova se pojava odnosi samo na selo Skočaj, a može se protumačiti podrijetlom ovoga naroda iz Podgorja i sjeverne Dalmacije.

Suglasnici v i f

Iako su suglasnici v i f različni po zvučnosti, oni se radi svoje srodnosti, kako po načinu, tako i po mjestu izgovora često zamjenjuju. U Baljevcu i Skočaju f se u nekim riječima redovito zamjenjuje sa v, dok su u Zavalju i Međudražju češći oblici sa f. Do zamjene dolazi samo kad se f nalazi na početku riječi.

Primjer: *Franje - Vranje*
fildžan - vildžan
fenjer - venjer

Ta se zamjena osjeća uglavnom kod riječi stranoga podrijetla. Razlog zamjeni nije samo u sličnosti suglasnika, već bi mogla biti povijesne naravi. Suglasnik f nije hrvatskoga podrijetla, stoga razloga se kod riječi koje smo kasnije primili rado zamjenjivao sa v.

Ponekad se zamjenjuje i sa glasom p.

Primjer: *jeptin - jeftin.*

Sažimanje samoglasnika

Sažimanje samoglasnika oa /o<l/ u a kod imenica je redovita pojava.

Primjer: *čava* < čavao
kota < kotao
posa < posao

Do sažimanja dolazi i u glagolskom pridjevu radnom.

Primjer: *doša* < došao
naša < našao
pita < pitao.

Redukcija samoglasnika i

Veoma često, skoro redovito, dolazi do redukcije samoglasnika i.

Primjer: *velka, kolko, šenca.*

Zijev

Iako se zijev uklanja stezanjem samoglasnika: *doša, kota,* umetanjem suglasnika j: vidijo, vidja, kupjo, ipak se u nekim riječima javlja, kao: *čoek* i *vaik*.U imenici *čoek* ispao je suglasnik v, a stari se glas e zadržao. Ista se imenica može čuti i u obliku *čojek*, isto bez v i sa jednosložnom zamjenom ě.

Prilog *vaik* izgubio je suglasnik v, ali se isti može čuti sa suglasnikom j mjesto v: *vajik.* Vidimo da prijedlog v nije prešao u u.

Duljenje samoglasnika

Duljenje samoglasnika na kraju riječi odnosi se samo na selo Skočaj. Do duljenja dolazi najčešće kod riječi koje nemaju potpuni nastavak,

Primjer: *nisa, nisan* /nisam/
esa, esan /jesam/,
ali se osjeti i kod drugih riječi.

Jednačenje po mjestu tvorbe

Iako u oblicima instrumentala osobnih zamjenica on, ono, ona, s prijedlogom s ne bi trebalo doći do jednačenja po mjestu tvorbe, jer se jednačenje vrši samo u zasebnim riječima, ipak do jednačenja dolazi, pa se mogu čuti oblici kao: *šnjim, šnjom.*

Druga sibilarizacija

Druga sibilarizacija nije dosljedno provedena, posebno kod suglasnika k, g. Primjer: *majki, divojki, nogi.*

Palatalizacija suglasničkih skupova

a) Velarna suglasnička skupina sk ne prelazi uvijek u št već u *šć.*

Primjer: *išćem* /iskati/.

b) Nevelarni suglasnički skup st ispred j ne daje uvijek št već *šć.*

Primjer: *otpuščen* /otpustiti/
kršćen /krstiti/
ovlašćen /ovlastiti/
pušćen /pustiti/.

Skupina šć umjesto št veoma se često može čuti i u drugim riječima.
Primjer: *šćap. smetlišće, napojišće.*

Gubljenje suglasnika

Do gubljenja suglasnika dolazi u suglasničkim skupovima kad se ovi nadu na početku riječi.

a) Suglasnik se h redovito izostavlja.
Primjer: *lače, ladan, lad, rast.*

b) I drugi se suglasnici gube u skupovima na početku riječi kao:
ćer - kćer
kumpir - krumpir
tica - ptica
šenca - pšenica
srab - svrab.

Infinitiv

Pred nastavkom -ti mnogi glagoli IV. vrste gube sufiksalni i /postalo od e/ iz osnove.
Primjer: *govorti, brojti, krojti, nosti, otkrojti.*

Prezent

Česta je pojava, a vezana isključivo za sela Veliki i Mali Skočaj, zamjenjivanje suglasnika m sa n kad se ovaj nađe u nastavku za tvorbu prezenta.
Primjer: *iden* umjesto idem, *gledan* umjesto gledam.

Glagolski pridjev radni

Kod glagola kojima se infinitivna osnova završava na a ili suglasnik dolazi u muškom rodu do sažimanja samoglasnika a i o /o>l/ u a.
Primjer: *gleda, pisa, bra, čuva, tresa, diga, reka.*

Kod glagola kojima se infinitivna osnova završava na i, prelazi osnovni samoglasnik u muškom rodu u j, a nastavak je a ili o.
Primjer: *govorjo,-a; nosjo,-a.*

U ženskom i srednjem rodu spomenutih glagola, te u množini to se i gubi.
Primjer: *radla, radlo, radli; vidla, vidlo, vidli.*
- *Esi vidla tetku?*
- *Esu radli radnici?*

Ova je pojava karakteristična za cijeli kraj.

Glagolski prijed radni je vrlo čest, služi za tvorbu složenih glagolskih oblika. Često je u uporabi, te je bitna osobina ovog govora.

Glagolski pridjev trpni

Za glagolima IV. vrste koji mijenjaju osnovni samoglasnik i ispred en u što umekšava suglasnik ispred sebe, poveli su se neki glagoli bez osnovnoga samoglasnika i, a čija se infinitivna osnova završava na s.
Primjer: *donesti, dones-en, donešen*
tresti, tres-en, trešen.

Pomoćni glagoli

Kako su pomoćni glagoli vrlo česti, to će i njihove osobitosti doći jače do izražaja. Te su osobitosti slijedeće:

1. a) Nesvršeni oblik prezenta glagola biti ima osnovu es umjesto jes, dakle bez j.
esam, esi, est; esmo, este, esu.

U Skočaju upotrebljavaju prvo lice jednine i s nastavkom n kao i bez njega: *esan* i *esa*, a u drugom licu pored oblika *esi* i *es*. Upitni oblik trećeg lica jednine je također bez j: *e li, el.*

b) Pridjev radni glasi: *bija* i *bijo*.
Prvi je oblik češći na Skočaju, a drugi na Zavalju.

2. a) Prezent glagola htjeti upotrebljava se bez početnog h:
oću, oćeš, oće; oćemo, oćete, oće.

Suglasnik h ne upotrebljava se ni u ostalim oblicima, ne samo ovog glagola, već uopće.

b) U glagolskom pridjevu radnom umeće se u muškom rodu između io, ia suglasnik j: *tijo, tija.*

3. Glagolski pridjev radni glagola ići sažima samoglasnike ao u *a*, rjeđe u *o*.

a) *Esi li iša u Bić* /Bihać/?

b) U Skočaju se prvo lice prezenta upotrebljava s nastavkom *n* umjesto m: *iden.*

c) U futuru se može čuti kraći oblik infinitiva.
Nije mi se mililo ić.

Sklanjanje imenica

Osobitosti u deklinaciji imenica odnose se samo na Skočaj. Te osobitosti su slijedeće:

a) Suglasnik m /om, em/ iz nastavka za instrumental jednine zamjenjuje se veoma često sa *n*:

Es bila sa ženon?
Našli smo ugarke za škrinjon.

b) Dativ, lokativ i instrumental množine, nekih imenica ženskog roda a - deklinacije /žena, noga, ruka/ ima kraći nastavak *am* iz dativa umjesto - ama iz duala, a često se i m iz nastavka zamjenjuje sa *n*.

ženam, o ženam, sa ženam ili
ženan, o ženan, sa ženan.
Esi /es/ bila sa ženam /ženan/?
Bila sam /san/ sa ženam /ženan/.

c) Neke imenice na suglasnik muškoga roda nemaju u lokativu množine izjednačen nastavak -ima s dativom i instrumentalom već su zadržali kraći oblik *-i*.

Iša je po tuneli.

Zamjenice

Osobitosti govora očituju se i u uporabi zamjenica. Neke od njih upravo daju pečat govoru, redovite su, dok se druge rjede mogu čuti ili su vezane za pojedino selo.

Osobne zamjenice

a) Pored instrumentala, mnom, mnome; tobom, osobnih zamjenica ja i ti, na Zavalju se mogu čuti još i oblici: *s menom; s tebom.* Tvrdi poluglas nije se izgubio kao u suvremenom književnom jeziku, već je prešao u e kao u kajkavskom; *s mõnom - smenom*. Dakle, kraći oblik instrumentala s prijedlogom s, ima e među konsonantima m i n. Analogno je ovo e zamijenilo samoglasnik o u instrumentalu drugog lica: *s tebom* umjesto s tobom, a moglo je i analogijom radi dvosložnosti to e prijeći u instrumental /kao u dativu, akuzativu i lokativu/.

b) Osobne zamjenice on, ono, ona u jednini, te oni, ona, one u množini zamjenjuju samoglasnik o sa *u*, pa glase: *un, uno, una; uni, una, une.* To je redovita pojava u govoru cijelog kraja.

c) Također instrumental spomenutih zamjenica oba broja ne upotrebljavaju s prijedlogom s već *š*, tako vele: *šnjim, šnjom, šnjima*, a na Skočaju i *šnjon.*

Pokazne zamjenice

a) U drugom licu pokaznih zamjenica taj, ta, to, analogno prvom ovaj, te trećem onaj, -a, o. Dodaju *o: otaj, ota, oto.* Taj se o javlja u svim padežima.

b) U trećem licu pokaznih zamjenica zamjenjuje se o sa *u*, isto kao u osobnim zamjenicama: *unaj, una, uno.*

c) Također se kod nekih pokaznih zamjenica gubi početni samoglasnik:
Vaki umjesto ovakav /ovaki/

Vako umjesto ovakvo /ovako/
Vaka umjesto ovakva /ovaka/
Naki umjesto onakav /onaki/
Nako umjesto onakvo /onako/
Naka umjesto onakva /onaka/.

Početni samoglasnik *o* gubi se pred v u prvom licu, a ispred n u trećem.

d) Taj samoglasnik gubi se ispred suglasnika *v* i *n*, i u drugim zamjenicama kao: *voliki, - a, o* (ovoliki), *noliki, - a, o* (onoliki).

e) Upitna zamjenica *što*

Genitiv upitne zamjenice *što* može se čuti i u starijem obliku: *česa* /čésa/. Stariji oblik susrećemo još u slovenskom jeziku. U iskonskom pronominalnom nastavku - *so* u genitivu ove zamjenice, prešao je u sa: *česo /česa/.*

Pored upitne zamjenice što, na Skočaju se u istom značenju upotrebljava i zamjenica *jer, jere.* Ova zamjenica zamjenjuje i složenu zamjenicu zašto.

Jere te je za tim?
Jere to činiš?

Brojevi

a) Ostatak nejotiranog e na početku riječi, dakle, bez protetskog -j koji se ni u glagoljici nije bilježio, nalazimo u brojevima *edan, edno, edna,* te riječi izvedenih od ovog broja. Pojava je redovita i tipična za cijeli kraj.

b) Brojevi sedam, osam u Skočaju zamjenjuju ovo m sa *n: sedan* (sedam), *osan* (osam).

c) Opća oznaka za neodređen, a velik broj, može se čuti riječ *tma.*

U dolu je tma mrava.

Prilozi

Prilozi pripadaju u veoma zanimljivu osobinu govora. Posebno su zanimljivi zamjenički prilozi.

a) za način: *vako, nako, unako, zera, zerca,*
b) za smjer: *amo, unamo, unda*
c) za mjesto: *tute, unde, otalen,*
d) za vrijeme: *mam, mamce, vaik.*

Neki prilozi imaju više značenja:
mam - odmah; *mam* dolazim
mam - ovda; *idi mam ovda*
unda - za vrijeme
unda - za smjer.

Prilog *ciglo* znači samo, a upotrebljava se isključivo pred brojem jedan za isticanje.

Imaš ciglo jednu kapu.

XI. ŠKOLSTVO

1. ŠKOLA U ZAVALJU GODINE 1836.

Prva pučka škola u zavaljskoj župi utemeljena je na Zavalju još davne 1836. godine. Bila je to jedina Njemačka općinska škola (Deutsche Gemeindeschule) u Otočkoj pukovniji (Bach...1953.). Franz Bach, pisac povijesti otočke pukovnije godine 1853. navodi da je školska zgrada prostrana i prvi učitelj da je Pavao Mlinarić. Ante Cuvaj u Gradi za povijest školstva veli, za vladanja cara Ferdinanda V., osnovana je škola u Zavalju i navodi godinu 1838. (Cuvaj...1909.).

Bila je to trivijalna škola (Fras...1988.). Trivijalke je uzdržavalo Dvorsko ratno vijeće; zato je na toj školi bio njemački nastavni jezik. Trivijalku su pohađali samo dječaci. Trivijalku je nadzirao nadzornik i to časnik satnije (kumpanije) (N. dj.), a kumpanijsko zapovjedništvo izravno je mjerodavno za školu. Prema Školskom izvješću za godinu 1867/68., vidljivo je da je za trivijalku nadležna Zavaljska satnija (br. 5.) i Otočka pukovnija (br. 2.)* Ova trivijalka ima ne samo tri razreda: (prvi s 9 učenika, drugi s 8 i treći 7), već i razred početnika koji je ujedno i najbrojniji (28 učenika). U toj školskoj godini nastavu su pohađala 52 učenika. Školu su pohađala i djeca Skočaja, Međudražja, te djeca iz Baljevca (pripadao Šestoj koreničkoj satniji).

U školi je pored učitelja obvezno predavao i kateheta (vjeroučitelj). Učilo se na njemačkom, ali katekizam mali i veliki bio je na hrvatskom. Molilo se je prije i poslije škole. Učilo se mehanički. Najviše se išlo za tim da učenik zna lijepo i po mogućnosti ispravno njemački pisati i dobro računati. Glavno je ipak bilo pisanje. Naučilo se toliko da je učenik,

kad je stupio u ured kao pisarnik, vježbenik, znao skoro kaligrafski pisati; a njemački je razumio prilično (Marjanović...1912.).

Nakon godine 1871., tijekom razvojačenja Vojne krajine, zavaljska trivijalna škola postaje Opća pučka mješovita škola. Što će reći da je pohadaju i djevojčice. Tako, prema Izvješću godine 1890.** u zavaljskoj Općoj pučkoj mješovitoj školi u četiri razreda (1.-4. razreda) upisano je 63 učenika od kojih su jedanaest djevojčice. Iste godine u opetovnicu je upisano deset učenika.

Nadzor nad Općom pučkom (mješovitom) školom u Zavalju nema više satnija (kumpanija), već školski odbor (Ortschulrat) na čelu kojega je općinski

* Školsko Izviestje od 22. srpnja godine 1868.

** Iskaz o stanju gornje učione tečajem mjeseca ožujka god. 1890. Opće pučke mješovite učione u Zavalju

predstojnik Jandre Findrik, župnik zavaljski Antun Krišković, te učitelji Andrija Blagović iz Zavalja i Ivan Devčić iz Skočaja (god. 1878.) (Painković...1880.).

I u imovinsko posjedovnim odnosima došlo je do promjena. Sve dotad nepokretnosti u vlasništvu C.kr. krajiško-vojnog erara glede trivijalne učione (škole) uknjižuju se na ime političke općine u Zavalju - »za svrhu pučke učione u Zavalju kao novog vlastnika pod naslovom pučka učiona«.* Ovu odluku potvrdio je Ces.kr. kotarski sud, kao gruntovna oblast u Korenici, 25. lipnja 1878. Ovom uknjižbom škola je došla u posjed podkućnice, voćnjaka i vrta u površini od 737 hvati, dok kućište i dvorište u površini od 230 m^2 nije, jer iste nisu bile uknjižene na ime C. kr. krajiškog vojnog erara.

Školska zgrada je imala dvije učionice (63 m^2 i 54 m^2), a u potkrovlju stan za učitelja. Imala je ograđeno dvorište (238 m^2) i vrt (380 m^2). Škola je raspolagala što plodnim, što neplodnim zemljištem 7.400 m^2. Nakon Drugog svjetskog rata, ovo je zemljište tadašnja vlast prodala za gradnju vikendica.** Početkom XX. stoljeća pučke su učione preimenovane u pučke škole. Pod tim će imenom biti sve do kraja Prvog svjetskog rata, a kasnije će se preimenovati u osnovne škole ili državne osnovne škole.

Prema Glavnom imeniku Niže pučke škole u Zavalju (N. dj.), za Zavalje, Međudražje i Vučjak za razdoblje od školske godine 1910/11. do 14. rujna 1942. u školu je upisano 1007 učenika, od čega 548 dječaka i 464 djevojčice. Uočiti je, da je za cijelo navedeno vrijeme podjednak broj muške i ženske djece u školi, što je i pokazatelj da je u podplješivičkim selima žensko dijete rano počelo pohađati školu. Iako je polaznost bila dobra, petina upisanih učenika nije završavalo četvrti razred; uglavnom zbog siromaštva, obiteljskih potreba, prestarjelosti i drugih razloga.

2. UČITELJI U ZAVALJSKOJ ŠKOLI

Prvi učitelj na zavaljskoj školi je već spomenuti Pavao Mlinarić. Polovicom stoljeća, točnije godine 1852. spominje se Antun Milinković, koji je iste godine premješten u Krišpolje. Za njim je došao opet Pavao Mlinarić koji je dulje ostao, ali već godine 1855. nalazimo ga na Višoj školi u Otočcu (Oberschulen).*** Za njim dolazi Ivan Grčević, te Mate Srkulić za vrijeme kojega je škola proširena na tri razreda (Marjanović...1912.). U Školskom izvješću godine 1868. na Zavalju se spominje učitelj Stevo Vukailić.****

* HDA. FOND, GRAĐEVINSKI ODJEL (BAU) 1878., 9-1/193

** Franjić, Ž. (1967.): Glavni imenik Niže pučke škole u Zavalju za razdoblje od šk. god. 1910/11. do 1942. (rukopis).

*** Militär Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes, Wien, 1856.

**** Školsko Izviestje od 21. srpnja 1868.

Oko godine 1880. na Zavalju je učitelj Andrija Blagović (1870-1875.). (Painković...1880.). Godine 1886., kad Luka Marjanović na Zavalju bilježi hrvatske junačke pjesme učitelj je Stjepan Bobinac (1875-1890.). (Marjanović...1912.). Sa Stjepanom Bobincem na Zavalju službuje i učitelj Jurčić koji godine 1878., u borbi za Bihać pogiba (Devčić...1895.). Učitelj Jurčić sahranjen je na Zavalju. Devedesetih godina prošlog stoljeća na Zavalju službuje Josip Rosandić koji dolazi iz Skočaja.

Od utemeljenja škole pa do Drugog svjetskog rata u Zavalju su službovala 24 učitelja. Uz već spomenute, u XIX. stoljeću, mnogi će i kasnije ostati u trajnom sjećanju zavaljskih žitelja. Zavaljčanka Ludmila Ritz svakako je učiteljica s najdužim stažom u zavaljskoj školi. Počela je službovati još davne 1899. godine., a u službi je sve do godine 1938. Gotovo da i nema žitelja u zavaljskoj župi koji nije čuo o ovoj vrijednoj učiteljici. Pored nastave, godinama je vodila i crkveni zbor. Nešto s manjim stažom u zavaljskoj školi je i Martin Krmpotić koji je i sahranjen na Zavalju. Na Zavalju je kao ravnajući učitelj od 1897. do 1925. Učitelj Krmpotić je i dugogodišnji motritelj na meteorološkoj postaji na Zavalju. U lijepom sjećanju Zavaljčana je i Nikola Stošić koji na Zavalju službuje od godine 1922. do 1937. Pred početak rata, točnije od godine 1937. do 1941., na Zavalju službuje Marijan Rosandić, kojega su godine 1943., kao hrvatskog časnika, ubili partizani u Bihaću.

Nakon Drugog svjetskog rata na zavaljskoj školi službovalo je oko četrdeset učitelja. Ta činjenica ukazuje da učitelji na zavaljskoj školi nisu imali povoljne uvjete; kako gospodarske tako i druge. Učitelji uglavnom dolaze iz Bihaća. U prvim poratnim godinama (god. 1945. i 1946.) učitelji se zadržavaju na Zavalju samo po nekoliko mjeseci. Tek Zavaljčanka Dragica Veljača ostaje na školi duže (šk. god. 1946/47.-1950/51.). Kasnije se stanje nešto stabilizira, ali obično se učitelji zadržavaju jednu ili dvije školske godine, izuzev Gabrić Jelisavete i Mikić Milivoja koji ostaju u službi na Zavalju od 1951. do 1957. Posljednja učiteljica koja je službovala u Zavalju je Marija Dujmović. Tako nakon 157 godina rada, škola na Zavalju prestaje s radom godine 1993.

3. ŠKOLA U VELIKOM SKOČAJU GODINE 1874.

Zavaljska je Opća pučka mješovita učiona postala pretijesna za sve polaznike od Skočaja do Baljevca. Zbog toga je propisom od 8. lipnja 1871., godine 1874. sagrađena nova školska zgrada u Velikom Skočaju (Cuvaj...1911.).

Među prvim učiteljima godine 1880. spominje se Ivan Devčić (Painković...1880.). U vrijeme učitelja Andrije Blagovića godine 1890. u četiri razreda upisano je 45 polaznika od čega 8 u opetovnicu (samo 6 djevojčica)* Nakon Blagovića u Općoj pučkoj mješovitoj učioni u Skočaju radi Mate Žagrović,** do godine 1893., te Josip Rosandić koji godine 1894. odlazi u Zavalje (N. dj.), a u Skočaj dolazi godine 1895. Dane Kočerevski (1896.).

Uskoro se pokazalo da je Obća pučka mješovita učiona u Skočaju pretijesna, jer već godine 1895. u školi u Skočaju ima 347 sposobnih za školu, a polazi je samo 65-toro djece.

Fot. 40. Škola u Velikom Skočaju, sagrađena godine 1874., više puta dograđivana; godine 1994. spalili su ju srbočetnici

Niz godina na Županijskim skupštinama vode se česte rasprave o proširenju i dogradnji škole, ali tek godine 1916. odlučeno je da se dogradi škola. Iste je godine odobren proračun za skočajsku školu u iznosu od 13.000 kruna. U proračunu za gradnju sudjeluju: Kraljevska zemaljska vlada s 7.850 kruna i Upravna općina Zavalje s 5.150 kruna.***

* Izkaz o stanju gornje učione tečajem mjeseca ožujka god. 1890. Obće pučke mješovite učione u Skočaju
** Izvješće Matice Hrvatske za godinu 1893.
*** Županijska izvješća Ličko-krbavske županije od 1895.1917.

Škola na Skočaju radi sve do godine 1988. Posljednji učitelj koji službuje u skočajskoj školi je Josip Josipović iz Međudražja. Školu su, kapelicu Gospe Lurdske, kao i cijelo selo, zapalili srbočetnici 21. studenog godine 1994.

4. ŠKOLA U BALJEVCU GODINE 1902.

Potreba za osnivanjem škole u Baljevcu javljala se već niz godina, ali tek godine 1900. dokončane su rasprave i osigurana sredstva za izgradnju škole. Zbog gradnje škole u Baljevcu povećan je općinski namet godine 1901. u zavaljskoj upravnoj općini. Općinski proračun se za godinu 1901. povećao, jer se u proračun moralo uvrstiti, dijelom za otplatu, u tu svrhu podignutih zajmova, a dijelom za isplatu u gotovu novcu. Za novu školu u Baljevcu osigurana su sredstva od ukupno 8.800 kruna*

. Tijekom slijedeće godine 1902., škola je u Baljevcu otvorena (Cuvaj...1913.).

Škola u Baljevcu radila je intenzivno sve do godine 1965. Poslije Drugog svjetskog rata pripadala je Osmogodišnjoj školi u Kamenici, a kasnije Žegaru.

Učitelj koji je ostavio više traga, svakako je Petar Kosović koji na Baljevcu službuje od godine 1930. pa sve do početka Drugog svjetskog rata kad odlazi u Zavalje. Posljednji učitelj u Baljevcu je Jerko Šimić iz Vedrog Polja.

---

* Županijska izvješća Ličko-krbavske županije od 1895.1917.

XII. ZAVALJE - SREDIŠTE DRUŠTVENIH ZBIVANJA

1. ZAVALJE - SREDIŠTE DRUŠTVENIH ZBIVANJA

Iako malo naselje na granici prema Bosni Zavalje je, prije svega, zahvaljujući nizu funkcija koje je imalo u drugoj polovici XIX. stoljeća pa sve do kraja Drugog svjetskog rata, kao središte župe i općine, bilo pokretač mnogih akcija kako u samom mjestu tako i u župi. Sva bitna društvena zbivanja, politička pa i kulturna u župi vezana su za Zavalje. Tome su pridonijeli, u dvjestogodišnjoj opstojnosti župe mnogi; kako ustanove tako i pojedinci.

Mnogi su župnici bili veoma poticajni, te su ostavili dubok trag, ne samo u duhovnom već i drugom obliku javnog života, posebno u kulturi, kao što su Antun Krišković, Franjo Dominez, Fran Prpić i drugi. U domeni društvenih djelatnosti, u upravnoj zavaljskoj općini, istakli su se također mnogi pojedinci: prije sviju načelnici Stipe Ritz, te Božo Majstorović. Kao dio Vojne krajine, kao središte satnije; potkraj prošlog stoljeća na Zavalju, a i cijeloj župi, razvio se vremenom veoma pozitivan odnos prema vojničkoj službi. Takav odnos iznjedrio je mnoge veoma savjesne i odgovorne osobe koje su učinkovito djelovale na društveni život u župi. Svakako, treba istaći i ulogu škole koja je u dugoj tradiciji od preko 160 godina iznjedrila niz intelektualaca koji su bili poticajni u razvoju župe. Sa Zavalja je godišnje, do pred Drugi svjetski rat, išlo 20 do 30 đaka u bihaćku gimnaziju. Zanimljiva je činjenica, da u analizi Glavnog imenika niže pučke škole u Zavalju za razdoblje od školske godine 1910./1911. do 1942.; da pored ratara, što je i logično za seosku sredinu, susrećemo i velik broj djece čiji su roditelji aktivni žandari, stražari, financi, pisari, oružnici, lugari, bilježnici, panduri, krčmari (trojica očeva su općinski načelnici). Zatim umirovljeni očevi su: žandari, financi, oružnici, učitelji, gruntovničar (Franjić...1996.).

Znatan broj zavaljskih žitelja izvan težačkih zanimanja, svakako je poticajno utjecao na mnoga društvena, politička pa i kulturna zbivanja u župi. Pored vrijednih pojedinaca u Zavalju su na društveni život, gospodarski, politički, kulturni... ostavile znatan utjecaj i neke obitelji. Prije svega obitelji Ritz, Rosandić, Šimić.

Obitelj Ritz je strana obitelj, ali se asimilirala tako s Hrvatima i Hrvatskom, da su postali Hrvati, i priznavali se Hrvatima, i bili istaknuti pristaše Oca Domovine Ante Starčevića. Takvim su ih osjećali i osjetili svi Zavaljčani koji su s njima imali bilo kakav kontakt i vezu (Bujanović...1996.). Ričevi su doselili na Zavalje šezdesetih godina XIX. stoljeća iz Vaganca. Obitelj se bavila trgovinom. U Zavalju su sagradili veliku katnicu s više soba (10).

Zaslužni su za prijevoz pošte od Beča do Splita. Ovim radom obitelj Ritz puno je pridonijela razvitku Zavalja. Jedan od najistaknutijih članova obitelji Ritz je svakako Stipe Ritz, prvi poznati zavaljski načelnik. Stipe Ritz je prvi utemeljitelj ogranka Matice Hrvatske na Zavalju godine 1893. Kao mnoge obitelji na Zavalju i Ričevi su stradali tijekom Drugog svjetskog rata. Slavka Ritza ubili su partizani godine 1942. pred vlastitom kućom, dok mu je brat Zvonko tijekom rata nestao u Zagrebu.

140 godina živjeti u jednom kraju, zasigurno ostavlja duboke tragove, kako u životu obitelji tako i cijeloga kraja, pogotovo ako su to intelektualci. Jedna od takvih obitelji je svakako obitelj Rosandić podrijetlom iz Udbine, a koja u Skočaj dolazi sredinom XIX. stoljeća. Krajem prošlog stoljeća učitelj Josip Rosandić dolazi iz Skočaja u Zavalje. Marijan Rosandić, također pred Drugi svjetski rat učitelj u Zavalju, časnik hrvatske vojske, ubijen je godine 1943. u Bihaću. Također i njegova oba brata: Kruno i Zvone nestaju u vihoru rata.

Iz zavaljske župe potekli su mnogi intelektualci, mnogi su ga također rado posjećivali. Među mnogim svakako je Luka Marjanović, dugogodišnji profesor kanonskog prava te četverostruki dekan na Pravnom fakultetu i rektor Zagrebačkog sveučilišta, te obnašatelj visokih dužnosti u Vladinom uredu za pravosuđe u Zagrebu. Na Zavalju je proveo djetinjstvo poznati hrvatski književnik Milan Ogrizović. Još jedan hrvatski književnik u prošlom stoljeću službuje u zavaljskoj župi, na Skočaju, Ivan Devčić. Posjećuju ga više puta književnici Janko Leskovar, te Mile i Pero Budak.

Na Zavalje dolaze mnoge značajne osobe iz hrvatske povijesti. Tako je fra Franjo Jukić krenuo na putovanje po Bosni iz Zavalja, kud se je i vratio slijedeće godine (1843.).

Kroz Zavalje je proputovao godine 1860. pisac putopisa »Put na Plitvice«, kad posjećuje i Bihać, Adolf Tkalčević.

Važnost mu pridaje i Veliki župan župe Krbava i Psat Ljubimir Tješivoj Kvaternik, kad istoga dana 22. lipnja 1941., prije dolaska u Bihać na svečani zbor, dolazi na Zavalje gdje je održao govor (Hrvatski narod...1941.).

Sve nas ovo upućuje na zaključak da je Zavalje bilo ne samo duhovno, političko već i kulturno središte župe-općine koja je veoma bitno utjecala na ostala mjesta u župi. Zavalje je dakle imalo i svoju kulturnu fizionomiju. Na to ukazuje, pored ostalog, i nazočnost Matice Hrvatske još krajem prošloga stoljeća (1893.).

2. MATICA HRVATSKA

Da je Zavalje ne samo upravno, crkveno, već i kulturno središte župe-općine upućuje i činjenica da je još davne godine 1890., u Zavalju utemeljena Matica Hrvatska.

Da su Zavaljčani te žitelji zavaljske župe rado čitali Matičina izdanja govori nam i duga nazočnost Matice na zavaljskoj župi. Naime, od svoga utemeljenja na Zavalju pa sve do početka Drugog svjetskog rata, pa i tijekom rata; dakle, preko pola stoljeća, ona utječe na kulturni razvoj župe.

Prvi član Matice na Zavalju, a ujedno i njen utemeljitelj i prvi povjerenik, je zavaljski veleposjednik i poštar Stjepan Ritz. Najaktivni rad Matice na Zavalju je kraj XIX. stoljeća, pa sve do početka Prvog svjetskog rata. Tako godine 1912. Matica ima 14 članova. Članovi Matice su različitih zanimanja. U članstvu nalazimo: učitelje, liječnike, šumare, oružnike, svećenike i mnoge druge. Zanimljivo je da se kao utemeljitelj, već od njenog utemeljenja, javlja Pučka učiona na Zavalju. Godine 1896. prinosnik je Matice Hrvatske na Zavalju i Pučka učiona na Skočaju, a od godine 1911. i Pučka škola na Baljevcu. Jedno vrijeme Matica na Zavalju ima dva povjerenika. Točnije, godine 1897. pored Stjepana Ritza povjerenik je i učitelj Martin Krmpotić. Učitelj Krmpotić će, kao ravnatelj Pučke učione na Zavalju, niz godina obnašati dužnost povjerenika Matice Hrvatske. Njeni Zakladnici su godine 1911., pored Stjepana Ritza, kr. poštara, Mihovil Turkalj, općinski bilježnik, te Pučka škola Nebljusi (neko vrijeme), Pučka škola Skočaj i Pučka škola Zavalje. Pučke škole, kasnije Državne osnovne škole na Zavalju i Skočaju ostat će zakladnici Matice Hrvatske sve do Drugog svjetskog rata.

3. LUKA MARJANOVIĆ

Fot. 41.

Luka Marjanović jedan je od onih rijetkiih ljudi iz bivše Vojne krajine, koji su se iz siromašnog, ali etički izgrađenog sustava tradiocionalnih vrijednosti, izdigli iznad prosjeka, ne samo svoje sredine, već i šire. Stoga, životni put siromašnog graničarskog đaka potrebno je razmatrati u više razvojnih faza; školovanje u okolnostima teškog i siromašnog graničarskog života, tridesetgodišnjeg profesorskoga rada na Pravnom fakultetu, zatim kao obnašatelja visokih dužnosti u Hrvatskom državnom saboru i najzad, kao sakupljača narodnih pjesama.

Marjanović je rođen u Zavalju 18. listopada 1844. od oca Antuna i majke Pole (Apolonije) rođene Sorić iz Priboja. Prve godine djetinjstva do godine 1854. živi na Zavalju u velikoj kućnoj zadruzi, te iste godine preseljava na Vučjak.

Nakon trivijalke u Zavalju, a temeljem Naredbe Generalkomande iz Zagreba kojom je svaka satnija (kumpanija) u Otočkoj regimenti morala iz svake škole, poslati po dva đaka u Otočac u Oberschule (četvrti razred); bude i Luka određen za daljnje školovanje. Naredbom je oglašeno pred crkvom, da Luka Marjanović-Antin i Marko Dujmović-Juranov moraju u Otočac.

U to doba vlasti su odabirale na daljnje školovanje najbolje đake u Vojnoj Krajini, ali njihovo školovanje padalo je na teret kućne zadruge. Jasno je da se zadruga protivila jer je težaka uvijek bilo premalo, a da i ne govorimo o trošku. Sam Marjanović u svojim Uspomenama priča; »Zadruga planula, stric Marko govorio, da neće jedan vo biti dosta za moje školovanje u Otočcu, i onako prigovarao mom ocu, da mora sedam dana raditi a on samo dva, jer prvi godina braka nije imao djece, a moj otac nas petero, ali se naredbi moralo pokoriti (Marjanović...1912.).

Često puta roditelji, a i zadruga znali bi potplatiti nadležne u školi da ih oslobodi daljnjeg školovanja djece. Dogodilo se to i zavaljskim đacima, te su se nakon kraćeg vremena vratili kući, ali: »Najednom dođe preko kumpanije zapovijed od regimente, da ja i Marko Dujmović moramo pod stražom u Otočac u Oberschule. Ja uzeo u torbicu svoje knjige, a otac uprtio torbu s hranom za 3-4 dana. Na zornicu zvoni, a mi uz brdo od Zavalja na Vrževit

i na Škipinu. Mi navrh, a sunce se zavilo svom Likom i Krbavom i nas obasjalo« (Marjanović...1912.). O nastavku školovanja u Otočcu Luka veli: »Morali smo ostati, oci nam nađoše stan,... hranu će nam oni slati, a mi ćemo si sami spravljati. Za prvu ruku ostavili su nam nešto hrane što su je sami donijeli, a poslije nekoliko dana poslaše po jednom kirijašu (koji je tursku robu u Bihać dovozio), nešto kupusa, graha, kruha, kukuruznog brašna, slanine i masla. Ostavili nam jednu staru kabanicu sa mnogo škulja za pokrivalo. On dobio od svog oca dva cvanciga, a ja od moga jedan« (N. dj.) Prvi posjet roditeljskom domu, nakon pola godine, o Uskrsu, Luku su čekala iznenađenja: »Nađem u zadružnoj kući dvije vatre na istom ognjištu, zazebe me oko srca. Zadruga se podijelila baš radi mene, nekako pred Božić 1857. Odbacili moga oca s četvero nejake djece.« (N. dj.).

Iznijeti primjeri iz bogatog Lukina života zorno govore o teškom putu siromašnoga graničarskoga dječaka do uspjeha.

Osnivanjem Konvikta u Senju, zapravo sirotišta, od strane biskupa Mirka Ožegovića, za siromašne đake svoje dijaceze i nastojanjem zavaljskog plovana Valentina Bedjanića, omogućilo je daljnje školovanje Luki Marjanoviću na senjskoj gimnaziji. Uz skrb roditelja, potporu i razumijevanje nekih profesora u Konviktu, te podukom đaka Marjanović pohađa senjsku gimnaziju. Međutim, nemirni Marjanovićev duh, a i nesporazumi u Konviktu uputili su ga da se godine 1862. obrati Weberu, ravnatelju gimnazije u Zagrebu, za nastavak školovanja u Zagrebu. Marjanović je u tome imao podršku župnika Bedjanića, a i Dinka Silića, konzularnog austrijskog agenta, sa sjedištem u Bihaću, koji je stanovao u Zavalju. U Zagrebu se izdržava, uglavnom, podukom đaka.

Cijelo vrijeme školovanja; od Zavalja, Otočca, Senja i Zagreba, Marjanović se susreće s materijalnim poteškoćama. Očit je primjer takva stanja godina 1863., kad se sprema u Zagreb nastaviti školovanje. »Kako sam ovih dana mnogo pješice u jednim cipelama hodao, obosio sam. Kažem ocu, bi li mi mogao do novih cipela pomoći. On mi dade prosa, a šoštar Vicko Filipović načini mi lijepe cipele, a zaište dva tovara prosa (200 oka, oko 240 kilograma) ili šest forinti novca. Moj se otac nije tom nadao, pa uskrati proso i novac, a ja ostadoh bez novih cipela, pa hajde u Zagreb«. (N. dj.)

Nakon gimnazije, za Luku Marjanovića dolaze bolji dani. Luka je jedan od najboljih sveučilištaraca na Pravoslovnoj akademiji. Kao takvom, dodijeljena mu je potpora (stipendija) za nastavak studija i doktorat prava kojega uspješno završava.*

Dne 11. prosinca 1872. Zemaljska ga Vlada imenuje namjesnim profesorom građanskog prava na Prirodoslovnoj akademiji. Tako Marjanović već početkom slijedeće godine, točnije 3. siječnja 1873. nastupa na službu.**

* Pravni fakultet u Zagrebu (1776-1996): Knj.I.Sv.I., Zgb 1996.
** Pravni fakultet u Zagrebu II. (1776-1996): Sv.1., Zgb 1996.

Marjanović je vrlo kratko predavao građansko pravo, nepune dvije godine. Nakon utemeljenja sveučilišta godine 1874. na Pravnom fakultetu u Zagrebu utemeljena je i Katedra kanonskog prava Katoličke i Grko-istočne crkve. Na temelju prijedloga profesora na Pravnom fakultetu i na preporuku Hrvatske Zemaljske vlade, kraljevskim rješenjem od 24. kolovoza 1874. izabran je izvanrednim profesorom na katedri iz kanonskog prava.* Već od slijedeće godine, od 5. studenog 1875. imenovan je i redovitim profesorom na istoj katedri. Kanonsko pravo Marjanović je predavao skoro trideset godina, sve do 5. rujna 1903. Godine 1896/97. predavao je i kazneno pravo, a godine 1903. rimsko pravo.**

Dr Luka Marjanović bio je četiri puta dekan na Pravnom fakultetu i to godine 1879/80., 1887/88., 1894/95. i 1901/02., a isto toliko i prodekan. Godine 1889/90. postaje i rektor Zagrebačkog sveučilišta, a slijedeće školske godine 1890/91. je prorektor.***

Dr Luka Marjanović javlja se uspješno i u političkom životu Hrvatske. Od godine 1887.-1891. narodni je zastupnik u Hrvatskom Državnom Saboru za kotar Krapinu (Pravni fakultet...1996.). Godine 1900. predstojnik je kr. ispit. povjerenstva za I. i II. pravno-povj. drž. ispite (Pravni fak.,...1996.).

Na Saborskoj sjednici (LVI.) od 15. prosinca 1903., kad je riješen banske časti Dragutin grof Khuen-Hedérváry, novi hrvatski ban dr. Teodor grof Pejačević priopćuje da je Njegovo Veličanstvo: »Rješenjem od 25. rujna 1903. blagoizvoljelo premilostivo imenovati predstojnikom Pravosudnog odjela Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske Vlade dvorskog savjetnika i sveučilišnog profesora dra Luku Marjanovića (Stenografički zapisnici Sabora...1904.).

Kao predstojnik Vladinog ureda za pravosuđe i kao Vladin kandidat dr. Luka Marjanović, na naknadnim izborima za Hrvatski Državni Sabor u Perušićkom kotaru, izabran je za zastupnika u Sabor (Rudolf Horvat...1941.).

Luka Marjanović uspješan je i u književnom radu. Još kao gimnazijalac bavio se sakupljanjem narodnih pjesama. Godine 1864. tiskao je pod naslovom: »Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u gornjoj Hrvatskoj Krajini i u turskoj Hrvatskoj«. U rujnu (16./IX.) Marjanović dolazi na Zavalje, gdje prikuplja za Maticu Hrvatsku narodne junačke pjesme (muhamedovske). Tom prilikom na Zavalje dovodi i poznatog narodnog pjevača tih pjesama iz Orašca, Mehmeda-Kolaka-Kolakovića. Dvije godine kasnije, također u rujnu godine 1888., Marjanović ponovno dolazi na Zavalje, ovaj put s hrvatskim književnikom Jankom Leskovarom, gdje bilježe narodne junačke (muhamedovske) pjesme. Ovoga puta na Zavalje dolazi više pjevača: Alija Prošić, Bećir Islamović iz Spahića, Meho Kolaković i Ibro Dervišević iz Bihaća. Neki od pjevača dolaze i više puta na Zavalje. U bilježenju pjesama Marjanoviću pomažu i neki Zavaljčani. Tako po kazivanju Mehmeda Kolakovića godine 1886. pjesme bilježe zavaljski učitelj Stjepan Bobinac kao i općinski pisar Mile Findrik. Kasnije, godine 1898., po kazivanju već spomenutog Bećira Islamovića, pjesme je bilježio i Pavao Majstorović, pravnik na Zavalju (Marjanović...1898.).

Kasnije, sakupljene pjesme od godine 1886-1900., izišle su pod njegovim uredništvom, a troškom Matice Hrvatske u dva obimna svezka (III. i IV.) pod naslovom: »Hrvatske narodne pjesme - junačke pjesme (muhamedovske)«. To je po sudu V. Jagića prvo kritičko izdanje narodnih pjesama. Luka Marjanović ostavio je još puno pjesama u rukopisu.

Spisateljski rad dr. Luke Marjanovića je opširan i raznovrstan. Zapažena je njegova »Rimokatoličke crkve kanonsko pravo«, tiskano prema predavanjima autora (1901.). Stručne prikaze objavljuje niz godina u Mjesečniku Pravničkog društva u Zagrebu, dok se raznim prilozima javlja u mnogim časopisima: *Pozoru*, a posebno u *Viencu*. Surađuje i u stranim časopisima, te u Mađarskoj enciklopediji (1903.).

Luka Marjanović, nakon umirovljenja na Pravnom fakultetu, godine 1903. povlači se iz javnog života. Umro je godine 1922. u Zagrebu.

4. MILAN OGRIZOVIĆ

Fot. 42.

U Zavalju je, s pravom se može reći, odgojen istaknuti hrvatski pisac, poznat posebno po svojim dramama dr Milan Ogrizović. Milan Ogrizović rođen je u Senju 31. siječnja 1877. od oca Ilije, bivšeg kr. poštanskog činovnika i majke Franjke. Rođen kao posmrče, majka, ostavši sama sa sinom, preseli se svom bratu Antunu Kriškoviću, župniku u Zavalju. Ujak župnik i pobožna majka htjeli su da se dijete iškola za svećenički stalež, te ga poslaše u Klasičnu gimnaziju u Gospić. Ipak, krajem školovanja u Gospiću Ogrizović odlučuje da ne ide u Bogosloviju. Tom odlukom ražalostio je pobožnu majku i naljutio ujaka, koji

* N. dj.Knj.I.Sv.1.
** N. dj. Knj.III.Sv.1.
*** N. dj. Knj.I.Sv.1.

isprva nije htio da ga potpomaže u daljnjem školovanju. Nakon završenoga studija klasične filologije zapošljava se kao lektor u Hrvatskom narodnom kazalištu.

Početkom našega stoljeća, Ogrizović je jedan od najigranijih hrvatskih dramatičara. Za njega književni kritičar Branko Hećimović veli: »Scenski tekstovi - *Prokletstvo*, *Hasanaginica* i *Vučina*, ostat će sastavni i trajni dio hrvatske dramske književnosti« (Ogrizović...1969.).

U pripovijesti »Bog« (Spomen iz djetinjstva) Ogrizović veli: »Moj je pokojni ujak bio župnik u selu Zadolju na Krajini blizu bosanske međe. U njega sam proveo one prve godine djetinjstva...« (N. dj.). Ogrizović, sklon satiri, Zavalje u kojem je završio i pučku školu u pripovijesti naziva Zadolje. Tako, u istoj pripovijesti, Baljevac naziva Maljevac, a Vučjak Zečjakom.

Očito da su prve godine školovanja u Zavalju ostavile na njega veliki utjecaj, jer samo njegovo djetinjstvo provedeno u Zavalju prolazi mirno. »Sav ostali dio života odvija se neobičnom brzinom, kojom se nižu doživljaji osobni, obiteljski, politički, književni - ističe njegov životopisac«. (Rubin...1938.).

Ogrizović je djelatan i u politici. Bio je narodni zastupnik Hrvatske stranke prava i aktivno se bavio politikom sve do godine 1911., a poslije se posve posvećuje književnom radu.

Dr Milan Ogrizović je umro rano, u 46. godini života; 25. kolovoza 1925., sahranjen je u Zagrebu.

5. IVAN DEVČIĆ

Fot. 43.

Ivan Devčić rođen je u Gospiću u ličkoj graničarskoj obitelji 21. prosinca 1857. Nakon završene učiteljske škole u Petrinji godine 1877. službuje u više ličkih mjesta. Kao učitelj u Skočaju radi dvije godine: 1879. i 1880. Poznat je posebno sa svojim crticama iz ličkog života: »*Ivan s medaljom*« i »*Luka Labus*« (god. 1883/84.). Zanimljive su njegove legende i zanimljivi povijesni prikazi ličkog života, osobito iz vremena vojne uprave, narodnih buna i borbe s Turcima.

U putopisu »Na otočkom Kordunu« objelodanjenom u Viencu godine 1895. veli: »U duši sam pozdravljao to tiho

mjestance, u koje sam došao službovati grozno razočaran, ostavljao ga suzna oka. Nakon četrnaest godina našao sam to selo isto onako, kakva sam ostavio«. (Devčić...1895.).

I zaista, Devčić je morao ponijeti, za svoga službovanja na Skočaju zanimljive događaje, jer kako sam veli: »Pobilježio sam mnoge doživljaje iz života naših kršnih Kordunaša, i objelodanio pod naslovom »*Čardakuše*«. (N. dj.).

Devčić je pisao puno o krajiškoj prošlosti Like. Pisao je i za djecu. Radove je objavljivao u mnogim hrvatskim časopisima: *Hrvatskoj vili, Viencu, Smilju, Domu i svijetu*, *Pobratimu* i dr., a i sam je tiskao više svojih djela. Prevođen je na njemački, slovački, a posebno puno na češki.

Umro je u Zagrebu, u pedesetprvoj godini života, 19. listopada 1908. (Devčić...1993.)

XIII. BAŠTINA - ŽIVOTNI OBIČAJI

Duhovna i materijalna kultura žitelja zavaljske župe njegovala se u obdržavanju narodnih običaja, u narodnoj pjesmi, u pučkom graditeljstvu, izradi i uporabi kućanskih i drugih predmeta. Mnogo je toga već davno nestalo, nešto je reducirano, a ponešto i zamijenjeno.

Nekadašnji, a u velikom dijelu i sadašnji običaji zavaljske župe, sadržani su u životnim i godišnjim običajima. U prvu skupinu spadaju običaji o rađanju djeteta, o svadbi i smrti. Druga skupina sadrži običaje o pojedinim blagdanima u crkvenoj godini, te običaje u svezi s poljskim radovima i drugim poslovima.

1. ROĐENJE DJETETA

U kućnoj zadruzi, kakve su se u zavaljskoj župi održale sve do početka XX. stoljeća, rađanje djeteta shvaćano je puno jednostavnije nego danas. Istina, rađanje je bilo vezano s više ograničavajućih pravila koja su, uglavnom, vezana na predrasude.

Kad teškoj (trudnoj, nosećoj) ženi dođe vrijeme roditi, ukloni se za vremena na mjesto gdje nema djece i muškaraca. Po lijepom vremenu može to biti i štala i sušenik. Iako je Zavalje, kao pogranično mjesto imalo službenu, plaćenu babicu, ona se malo kad zvala jer sve starije žene su babice.

Rodilja ne leži dugo u babinama, mnoge ustaju već drugi dan i rade svoj posao (Marjanović...1912.).

Čim se dijete narodilo, nosi se na krštenje. Dobije ime ili po želji roditelja ili po samoj želji plovana krstitelja. Neki od župnika rado su davali imena svetaca dotičnog dana. Tako su se na Zavalju, u drugoj polovici XIX. stoljeća našla imena koja nisu obična, kao: Justina, Klara, Apolonija, Jaga, Agata, Janja.

2. SVADBENI OBIČAJI

U starija vremena, kad je momak navršio 18 godina, mislilo se već i na ženidbu. Momci su se ogledavali za djevojkama u kolu, koje se nalazilo pred crkvom ili na nekom drugom mjestu u selu. U Zavalju je to bilo često pod lipom ispred crkve. Pogodna prilika za odabir djevojke bilo je i prelo, čihanje perja, zatim prošćenje u svom ili susjednom selu, a i neki drugi događaji.

Krajem prošlog stoljeća u Zavalju i zavaljskoj župi svadbeni običaji bili su puno složeniji. Sastojali su se iz niza tradicionalnih običaja kao što su: prosidba, zaruke, napovijed, pavenka, slatka rakija, pohađanje. O svadbenim običajima na Zavalju, u drugoj polovici prošlog stoljeća, ostavio nam je u svojim »Uspomenama« Luka Marjanović vrijedna sjećanja (Marjanović...1912.).

Nije dosta da momak sam zagleda djevojku, tj. da je rado gleda i na ženidbu s njom misli, već moraju i roditelji doći na ogled, a to je obično kad se kod cure kolo igra. Kad su i roditelji vidjeli djevojku, onda se pripravlja za prosidbu i prstenovanje djevojke. O tomu se roditelji sporazume. Momački roditelji ili sam otac s jednim rođakom odlazi u prosidbu. Djevojka zna za to, ali se ne pokazuje dok je ne pozovu. Ako je isprošena, zovu je i pritom po običaju najčešće daruju jabuku, u kojoj je prema imućstvu zaboden dukat ili nekoliko novčića (2-3 forinte). Jedan od prosaca, nakon darivanja jabuke, iziđe pred kuću i ispali kuburu. Momak koji čeka kod kuće znade što to znači. Ako je djevojčina kuća daleko (u drugom selu), ispali se kubura i pred kućom momačkom. Ovo je prvi vid zaruka. Nakon kratkog vremena idu isti rođaci momkovi na prsten k djevojci. Ponesu sobom pečeno janje, vina i rakije. Djevojka primi prsten, onda se s domaćinima goste onim što su donijeli. Tom prilikom saznaju što će ruha i dote (prćije) djevojka donijeti u momkovu kuću. Ako je kuća bolja (bogatija) dobit će djevojka npr. kravu, nekoliko ovaca, nešto novaca.

Od prstenovanja tj. zaruka proteču dva do tri tjedna, dok plovan obavi zaručnički ispit, propisane napovijedi. Kad je i dan za vjenčanje određen, drži se u kući djevojačkoj »pavenka«, djevojka pribere sve svoje ruho i darove koje će stari svat svatovima i ukućanima dijeliti poslije vjenčanja, na piru. Darovi su ili kod kuće izrađeni (čarape, priglavci, gaće, košulje), ili su kupljeni, a to su rupci svake veličine. Pavenka je ženska svečanost. Na pavenku dođu stariji, tetke i strine k materi djevojačkoj i k djevojci. Dok se darovi slažu i vijenac od pavenke plete, starije žene pjevaju pjesmu koja počinje riječima »Vinac vila prilipa divojka«. Poslije male gozbe razilaze se. U isto vrijeme se je u obje kuće sve pripravilo. Nabavila se je rakija, planinke su ispekle piliće i kolače, pripravile kavu i šećer (ili med). Na vjenčanje se, ako su kuće blizu, ide pješice, inače na kolima.

Fot. 44. Svadba na Zavalju

Pred svima ili na prvim kolima ide barjak, obično velik crven rubac, a kasnije je zamijenjen hrvatskom zastavom (Op. I.D.). Vjenčanje se obavlja obično popodne. Svatovi se vraćaju u kuću djevojačku, gdje odmah počinje pir. Tu se jede, pije, pjeva i nazdravlja. Stari svat zbija svakojake šale. Košaru s darovima metnu pred njega. On je dobro upućen što će komu dati. Svaki dar poprati s nekoliko riječi, šala, npr.: »Ovo što imam u ruci, dugo je i široko, šareno i vezeno, bolje pristaje mladom nego starom, pa ćemo to dati mladom Luki neka nosi i nek se ponosi, neka znade, da mu se je stric Joso oženio i njega na pir pozvao«. Piruje se pred zornice ili korizmu. Pošto su dani kratki i gozba rano završava, svatovi se dižu da uvedu mladu u momkovu kuću; i to opet ili pješice ili na kolima. Mladenka ne nosi ništa sa sobom osim što ima na sebi. Njezini roditelji daju joj svoj blagoslov. Zatim kleknu pred roditelje, oni izreknu nekoliko dobrih i pametnih riječi želeći im od Gospodina Boga sreću i blagoslov, pa onda otac uzme čašu vina i preko njihovih glava prolije. Kad su svati došli u momačku kuću i doveli mladu, opet se grle i jedu i piju. Roditelji momkovi dočekuju mladu s blagoslovom. Kad dođe vrijeme, momkova majka - svekrva, skine mladoj vijenac s glave, kumovi povedu mladoženju i mladu do sobe gdje će spavati pa se vrate. Kad mladenci ostanu sami u sobi, mlada izuje čovjeka svoga, a on nju. Svati se i dalje goste, ali se napokon razidu. Rod mlade vraća se kući, ako nije daleko

neki prenoće u momačkoj kući. Oko ognjišta u kući, oko bukteće vatre, prostre se slama, a po njoj plahte i pokrivači. Pijani svati polegnu oko vatre s nogama prema vatri, a ostali kako gdje.

Ujutro, prva će uraniti mlada i odmah početi raditi i pomagati svakom i ostalim ženama kod kućnog posla i činiti priprave za doček »pohađanja«, koji će doći na slatku rakiju. Mladoženja će ići blago nahraniti i nacijepati drva. Već su se i svati ustali, mlada im donese u zdjeli vode, pa se umivaju i brišu svi jednim ručnikom, što im ga ona dodaje. Nakon umivanja, mlada toči u čaši rakiju i daje svakom svatu i ukućanima po odazivu, a svaki joj baci u čašu novčić (groš ili cvancik), to se zove slatka rakija. Malo za tim eto i pohađanja, mladi i njezinoj novoj kući u pohode. Na volovskim ili konjskim kolima, ili na kolicima donose mladinu škrinju s njezinim ruhom. Prema imutku je škrinja veća ili manja, teža ili laganija. Obično je među ruhom nekoliko gaća i košulja za mladoženju. Tako prolazi vrijeme i primiče se ručak. Planinka priprema toplu čorbu od jetre (džigerice) i ostataka zaklanih pečenki. Opet se peče jalovica, te se sjeda za pripremljen stol. Jede se, pije, nazdravlja i zabavlja do noći kad se pomalo i razilaze. Tako se završava pirovanje pa se opet nastavlja svakodnevni život. Mlada, barem s početka, radi kao mrav; hoće pokazati što znade i umije. Prijazna je i prema zadnjem djetetu u kući. Da pokaže svoju poniznost, pere poslije večere svakom muškom noge, počinje od najstarijeg, a završava kod najmlađega.

Današnji svadbeni običaji u zavaljskoj župi uglavnom su zadržali sva bitna obilježja nekadašnje svadbe.

3. OBIČAJI O SMRTI

U ovom siromašnom kraju Suhog Korduna, u selima zavaljske župe, smrt i obred sahrane imao je u prošlom stoljeću svoje posebnosti.

Kad se netko razboli liječnik se obično ne zove ili malo kada, jer ga nema ili je daleko. Upotrebljavaju se domaći lijekovi, ili se nikakvi ne upotrebljavaju. Samo se daje bolesniku bolja hrana ili što već želi. Svaki odrasli izmiri se s vremenom sa svojom dušom, pa mirno čeka na zadnju uru.

Bolesnika pohađaju rođaci i susjedi. Kad umre, gradi mu se škrinju (kovčeg), od dasaka, kojih uvijek za taj žalostan slučaj ima u kući. Mrtvaca nose na nosilima ili voze na kolima na groblje. O običaju pogreba, krajem prošlog stoljeća na Zavalju, zabilježio je Luka Marjanović (Marjanović...1912.). Pred kućom otpjeva ili odčita plovan pogrebne molitve, pa na koncu pjeva tzv. ispraćaj ili pjesmu koja počima riječima:

»Poslušajte ljudi, što čovik govori.
Kad mu smrt dušu iz tila izgoni.
Zbogom žarko sunce i sjajni miseče.
Zbogom roditelji, kćeri i sinovi,
Zbogom, zbogom itd.«.

Na taj ispraćaj nazočni plaču i jecaju. Kad sprovod krene, počme plovan pjevati psalam 135 »Pomiluj me Bože po velikoj milosrdnosti svojoj«, za svakim zazivom otpjevaju stariji ljudi: »Pokoj vični daruj njemu (ili njoj) Gospodine, i svitlost vična svitlila njemu (ili njoj)«.

Kad se vrate s groblja, održi se tzv. podušje ili karmine. Susjedi i rođaci donesu jelo i piće (jer se u kući u žalosti ne kuha), zatim svi jedu, piju rakiju ili vino, nazdravljaju uspomenama pokojnika i slave njegove vrline. Katkada se od same žalosti napiju, zaborave se i zapjevaju.

Kod zarazne bolesti ili ako je kuća spala na 2-3 glave, može kuća opustiti. Ako je ostalo samo nejako muško dijete, zove se pustinjak. Kuća koja je mrtvim kocem zatvorena, znači da je izumrla, bilo kako.

4. GODIŠNJI OBIČAJI

Božićni običaji su svakako najsvečaniji. Posebno je Badnji dan ispunjen nizom tradicionalnih običaja. Na taj dan spravlja se u kući bolje jelo i piće. Na Badnjak se pekla »pečenica«, prase od pola godine, dobro ugojeno, koje se peče na ražnju na Badnjak uvečer. Na Badnjak se pristavi u veliku loncu trebljena i ustupana pšenica s debelom kokoši, koja se kad se je posve razvarila miješalicom razdrobila, a sve kosti i košćice se potom izvade. Kad se to napravi, izvadi se iz lonca koliko treba, metne na tepsiju, pa se to prigrije i začini i jede se na Božić za ručak. Na Badnjak planinka umijesi i ispeče tzv. »litnjak«. To je okrugao kruh od pšeničnog brašna, na kojemu su od istog tijesta prilijepljene svakojake figure: mjesec, zvijezde, sjekire, srpovi, grane. Taj »litnjak« meće se svaki dan na stolicu, kad se jede, ali se u nj ne dira, pa se pojede istom na mali Božić ili na »mlado lito«.

U suton na Badnju večer donese se slama u sobu i razgrne se, ali dosta debelo, do dječjeg koljena, pa se djeca valjaju i igraju, dok ne dođe vrijeme za spavanje. Na Skočaju bi na Badnju večer, domaćini išli po stajama i podrumima. Nosili bi svetu vodu i svijeću pa bi blagoslivljali staje i blago, zatim bi uzeli u naramak slame i zajedno moleći blagoslivljali i kuću i narod.

Na Badnjak bi se strogo postilo. Cijeli dan, osim kruha, ništa se ne bi jelo. Na Badnjak, uz večeru, užgaju se svijeće voštanice, ali ne lijevane. Stave se u pročelje glavne sobe. Toliko ih je koliko je čeljadi u kući. Pritom se

šali; čija prije dogori, prije će umrijeti. U zdjelu se stavi svakakva žita: pšenice, kukuruza, prosa, zobi, ječma i graha. U zdjelu se zabode voštana svijeća s tri grane, nazvane »trojstvo«. Kad je svijeća donekle pri večeri gorila, uzme je onako goruću kućni gospodar u ruku i zabode u žito. Kojeg će se zrnja više zabosti za koju granu svijeće, njega će više roditi iduće godine. Molitva je bila s »trojstvom« prije i poslije jela. Ljudima s imenima Božo, Stjepan (prvomučenik), ili Ivan (evangelista) dolaze gosti čestitati im imendan. Pod godinom se ne slavi krsno ime.

5. NARODNA NOŠNJA

O narodnim nošnjama u podplješivičkim selima nema puno zapisa. Pa ipak, opis tih nošnji na Zavalju ostavio nam je dr. Luka Marjanović (Marjanović...1912.). Narodne nošnje Zavaljčana razlikovale su se ponešto od nošnji Skočajaca i Baljevčana u XIX. stoljeću (bunjevačke nošnje). Danas je nešto izmijenjena situacija jer su i Zavaljčani poprimili ponešto od Skočajaca i Baljevčana, a nešto se posvemu izgubilo.

Na Zavalju su muškarci i žene nosili bijelo tj. gaće i košulje od domaćeg platna. Bile su to nošnje onodobnih graničara; nošnja kojoj je glavno obilježje jednostavnost kroja i boje (bijele). Svaka kuća sijala je konoplju i lan (keten), svaka udana žena sama je prela, tkala, krojila i šivala. Gaće muške bijahu gore široke s prilično širokim turom, vezale su se oko košulje, oko pasa nosio je svaki podpašaj ili ćemer od kože, s više pretinaca, za kubure, nož, lulu i novce... Gaće momka obično su imale na krajevima rese, a često su bile i navezene obično crveno i plavo. Na plećima nosio je prsluk, dosta malen. Povrh prsluka došla je ječerma, oveći prsluk bez rukava. Ječerma se nosila samo u svečanim prilikama. Ukrašena je obično s pucima (gumbima), a često s tokama i ilikama. Kad je bilo potrebito, s obzirom na vrijeme, nosila se povrh prsluka crna haljina ili haljina od domaćeg platna preko glave. Imućniji su imali, osobito u zimsko vrijeme, povrh svega kabanicu s kukuljicom. Zimi su povrh gaća muški morali oblačiti bijele benevreke, uske i debele hlače od vune, opšivene žutocrvenim gajtanima. Stariji ljudi nosili su crne čarape, na njima nazuvke (grliće) do gležnja. Obuvali su opanke ili kod kuće građene, od kože na oputu (iz vučje kože nasukana), ili kupovne opanke na kapke tzv. karlovačke opanke. Nosili su dosta visoke crvene kape. Mladež je nosila niske kape, kordunaške, ali na tokove, kakve su bile i još jesu ličke. Mladići su nosili bijele čarape i crne nazuvke, obično navezene.

Žene su nosile pod dugom košuljom kratke gaće od domaćeg, ali prostijeg platna i to samo žene i djevojke na Zavalju i Međudražju (ovako su se nosile katoličke žene - Madžarice u Žegaru i okolici Bihaća). Pasale su

se skomicom pasom, obično kupovnim. Na oba kraja pasa bijahu ploče tj. kopče, 5-8 cm u promjeru. Udate i starije žene, osim košulje, nisu imale na sebi nikakve suknje tzv. kiklje. Suknje su nosile i to bijele samo djevojke, a uza to pregaču - zaslan. Djevojke i žene nosile su prsluke od sukna, do pasa, crvene, plave ili crne boje: sprijeda na prsima prilično nisko izrezan, te je stezao tijelo poput steznika. Žene su plele dvije pletenice, koje bi savile kao gnijezdo iznad zatiljka.

Fot. 45. Fra Mario Žagar sa Zavaljčankama u Padovi

Fot. 46. Današnja svečana narodna nošnja na Zavalju

Djevojke su nosile na glavi rubce svakojakih boja; obično svilene ili poput šala. U ušima nosile su naušnice (minđuše), ali rijetko zlatne ili srebrne. Starije žene imale su na glavi bijele povezače, katkad crne ili modre, kad su za kim bile u žalosti. Djevojke su nosile crne čarape i crne priglavke od domaće vune, karlovačke opanke ili domaće na priplate.

Poslije razvojačenja Vojne krajine, krajem XIX. stoljeća, opisana nošnja počela se gubiti. Zavaljske žene počele su nositi vunene suknje kao Bunjevke (Skočaj), povrh košulja.

Prestale su nositi i duže gaće ispod košulje - poput Madžarica, a i prsluk sve više zamjenjuje bluza.

Fot. 47. Današnja svečana narodna nošnja podplješivičkih sela zavaljske župe

6. NARODNE PJESME

Narodne pjesme u podplješivičkim selima zavaljske župe možemo svrstati u dvije skupine. Epske, koje su se još krajem prošlog stoljeća mogle čuti i lirske (ženske) koje se i danas, svakodnevno i u prigodama pjevaju.

Narodno pjesničko blago podplješivičkih sela zavaljske župe popisivano je u više navrata u prošlom stoljeću. Posebno je po velikom broju prikupljenih hrvatskih narodnih junačkih pjesama poznat Zavaljčanin Luka Marjanović. Marjanović dovodi na Zavalje više narodnih pjevača iz Krajine (Mehmeda Kolaka Kolakovića iz Orašca, Ahmeta Čauševića iz Brekovice i dr.). Prikupljene junačke pjesme popisane na Zavalju, a pisane u desetercu, mogle su se na Zavalju čuti i prije. Jer, po pričanju Mehmed Kolaka Kolakovića na Zavalje su dolazili pjevati kordunskim zapovjednicima (majorima) kad bi ovi imali goste iz Krajine (Marjanović...1898.).

Ovaj vrijedni sakupljač narodnih pjesama bilježi pjesme i u drugim mjestima. U Zavalje dolazi organizirano u više navrata. U obimnom poslu popisivanja dovodi na Zavalje pod konac rujna godine 1888. Petra Starčevića i poznatog hrvatskog književnika Janka Leskovara. U popisivanju mu pomažu i Zavaljčani: učitelj Stjepan Bobinac, pravnik Pavao Majstorović i općinski pisar Mile Findrik. Marjanović je zabilježio ukupno 320 hrvatskih narodnih pjesama i to 290 junačkih, a 30 ženskih, s 255.000 stihova (Marjanović...1898.).

Luka Marjanović ne bilježi junačke pjesme samo od pjevača koje dovodi na Zavalje, već i od domaćih kazivača. Neke od popisanih pjesama bile su znane i žiteljima zavaljske župe, pogotovo one u kojima se u prošlosti spominje i njihov kraj ili bliža okolica. Tako tvrdi Marjanović: »Po pjesmi koju sam ja godine 1864. zabilježio od pjevača Ilije Majstorovića, Zavaljčanina, branio je Bihać ban Karlović proti Hasanpaši ispod Raške ravne i još dvama vezirima« (Marjanović...1898.). Od Ilije Majstorovića zabilježio je Marjanović 10 pjesama (»Udbinjani Turci i Senjani«, »Senjanin Ivan i Desančić Luka« i dr.).* Kazivači narodnih junačkih pjesama su, pored Ilije Majstorovića i Petar Mažar iz Željave, Franjo Marjanović iz Zavalja (umro godine 1876. u 70.-toj godini). Franjo Marjanović naučio je pjesme od pokojnog Josana Mikića iz Vaganca koji je 15 godina hajdukovao u Bosni. Pjesme mu kazuju i majka Apolonija (»Marko Kraljević poznaje očevu sablju« i dr.) i brat Franjo (»Marko Kraljević i Vila brodarica«, »Vila strijelja Markova pobratima« i dr.) (Bosanac...1897.).

Godine 1864. Marjanović tiska i prvu svoju zbirku »Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u gornjoj Hrvatskoj krajini i u Turskoj Hrvatskoj«. Zbirka sadrži 27 junačkih i 55 ženskih narodnih pjesama.

Marjanović je ostavio više narodnih pjesama u rukopisu, ponajviše ženskih, sabranih u Zavalju od 1864-1869. (16 sveščića).

Pored Luke Marjanovića, narodne junačke pjesme bilježi i učitelj na Skočaju Andrija Blagović. Blagoviću pjesme govori Ivan Živković iz Skočaja (6 pjesama) (»O Marku Kraljeviću i njegovoj ljubavi«, »Marko Kraljević ubija ljubu«, »Sibinjanin Janko«, »Junaštvo Sekulino«) (Bosanac...1897.).

Pored junačkih pjesama bilježe se i pripovijesti. Tako učitelj Martin Krmpotić iz Zavalja bilježi dvije pripovijesti iz Međudražja (»Did i baka«).**

Drugu skupinu pjesama čine lirske (ženske) pjesme. Ove pjesme pjevaju se katkad uz pratnju tambura, inače većinom bez pratnje glazbe. Pjevaju se uz rad na polju, ljeti u žetvi, u prelu i kolu. Pjevaju se kod čuvanja blaga, pjevaju se u svakom godišnjem dobu, a posebno u prigodama, na svadbama.

---

* Zbornik Luke Marjanovića I., Institut za etnologiju i folkloristiku HAZ-u (Rukopisna građa)
** Isto, 173

Zanimljivi su dvostisi koji se pjevaju u prelu, kolu ili kod čuvanja blaga. Svaki ima svoju poruku. Njihova struktura je jednostavna. To su deseterci koji se rimuju, a različita su sadržaja.

IDE JESEN

Ide jesen ide Mala Gospa
žen se dragi, čekala sam dosta.

Ide jesen i udaja moja
dosta j bilo mamina odgoja.

Ide jesen ide Sveti Franje
dođi dragi bit će komušanje.

Kad se sitim što je nekad bilo
same suze padaju u krilo.

Osim ovih dvostiha, koji su se prepjevavali na prelima ili u kolu, ima i pjesama s pripjevom. Pripjev je uglavnom isti.

PRELO PRELI

Prelo preli i oće i neće
ja i moje do zorice cviće.
Na ovoj na onoj dugoj noći jesenskoj.

Dođi dragi večeras u prelo
nema mame, sjedi ćeš uza me.
Na ovoj na onoj dugoj noći jesenskoj.

Nema moga sinoćnoga prelca
pomrčina pa se boji zeca.
Na ovoj na onoj dugoj noći jesenskoj.

Prelo preli a ja nemam s kime
janje moje mi ćemo do zime.
Na ovoj na onoj dugoj noći jesenskoj.

U podplješivičkim selima, pogotovo u polju kod blaga, pjesme se pjevaju u sav glas, uz obavezno *»oj«* tzv. *ojkanje*. Karakteristična je zavičajna pjesma:

OJKAN - PJESMA O NAŠIM SELIMA

Plješevice visoka planino
oj, Zavolje moja djedovino.

U Skočaju jedno zvono tuče
oj, tamo mene moje srce vuče.

Međudražje moje selo milo
oj, u tebe ću pa za koga bilo.

Grme kola svetoga Ilije
oj, Baljevcu selo najmilije.

Iako se pjesma može čuti u svim prilikama, ipak pjesma u kolu dolazi posebno do izražaja. Posebno blagdanima pred crkvom, uz obvezne tambure. Karakteristična je za podplješivički kraj:

LIČKO ŠETAJUĆE KOLO

Zaigrat ću kolo najmilije
jer u kolu dika mi se smije

Igra kolo, vataj se dragane
kad me voliš, ne srami se za me.

Vrisni lolo kad pođeš u kolo
janje medeno, pa ćemo zajedno.

Igra kolo milo do miloga
moga nema, ja nemam do koga.

Tamburašu tambure ti tvoje
nećeš bolje nego grlo moje.

Žitelji zavaljske župe znali su utkati u pjesmu i svoje nevolje, koje ih nisu mimoišle, i koje su preživljavali kao graničari prema Bosni. O takvom jednom događaju govori i pjesma koja se i danas može čuti na Zavalju:

VODI ME BRATE IZ TURSKE ZEMLJE

Što se ono čuje, što se ono čuje, čuje
što se ono čuje iz turske zemlje?

Il zvona zvone, il zvona zvone, zvone
il zvona zvone, il momci pjevaju.

Nit zvona zvone, nit zvona zvone, zvone
nit zvona zvone, nit momci pjevaju.

Već sestra bratu, već sestra bratu, bratu
već sestra bratu preporučuje.

Vodi me brate, vodi me brate, brate
vodi me brate iz turske zemlje.

Turska je zemlja, turska je zemlja, zemlja
turska je zemlja, pusta, golema.

U mnogim pjesmama podplješivičkog kraja izražena je ljubav prema zavičaju. Ne pjeva se samo o najužem zavičaju, pojedinim selima, već i šire. Posebno je izražena privrženost prema Lici, ali i domovini Hrvatskoj.

Mi Ličanke ispod Plješivice
ponosne smo što smo Hrvatice.

Naši stari zavit ostavili
da budemo virni domovini.

Oj, Zavolje u srcu te nosim
oj, Hrvatska s tobom se ponosim.

Izvorne pjesme podplješivičkog kraja zavaljske župe njeguje danas Lička izvorna skupina »Plješivica« u Zagrebu, pod vodstvom Martina Hećimovića.

SAŽETAK

Zavaljska župa, utemeljena nakon Svištovskog mira godine 1797., prostire se na Unsko-koranskoj zaravni nad kojom dominira gorski hrbat Ličke Plješivice.

U političkom pogledu, a u interesu velikosrpske politike, kralj Aleksandar je godine 1931. zavaljsku župu, tadašnju općinu pripojio Vrbaškoj banovini, tj. bihaćkom kotaru, dakle Bosni. Jednostranom odlukom vlasti Republike Bosne i Hercegovine godine 1946., zavaljska župa ostala je, unatoč želji žitelja da se vrate u Hrvatsku, sve do danas u sastavu Bosne i Hercegovine.

Ova mala župa, površine 84 km², u crkvenom pogledu pripada Hrvatskoj, Riječko-senjskoj biskupiji od godine 1791.

Nepovoljne gospodarske, a posebno političke prilike nakon pripojenja Bosni 1931., pa sve do Domovinskog rata godine 1991., veoma su nepovoljno djelovale. U ovoj maloj župi, posebno su velike žrtve nakon Drugog svjetskog rata. Od skoro 3000 žitelja početkom Drugog svjetskog rata, 461 žitelj je žrtva ratnog, a posebno poslijeratnog razdoblja; što predstavlja 13% njenih žitelja pred rat.

Nepovoljne gospodarske i političke prilike dovele su do stalnog iseljavanja. Zbog izgradnje vojnog uzletišta u Željavi šezdesetih godina iseljena su sela Mali i Veliki Baljevac. Konačno, tijekom Domovinskog rata, godine 1994., Srbi su spalili sva sela u zavaljskoj župi. Danas u ovoj župi obituje oko 300 žitelja.

Prirodne ljepote i bogatstvo zavaljske župe uz potporu države, ali i svih pojedinaca omogućili bi brži razvitak i napredak ovoga kraja, na domak povijesnog Bihaća i nacionalnog parka Plitvičkih jezera.

SUMMARY

The Zavalje parish, established after the Peace of Svištovo in 1797, extends over the Una-Korana plain, which is dominated by the Lička Plješivica mountain chain.

In 1931, in the interests of Greater Serbian politics, Yugoslav King Alexander had the Zavalje parish, the municipality of the time, joined to the Vrbas Banate (one of the nine administrative units of Yugoslavia during that period). It was made a part of the Bihać district, which meant that the parish became a part of Bosnia. On the basis of a unilateral decision of the Republic of Bosnia-Herzegovina made in 1946, the Zavalje parish remained a part of Bosnia-Herzegovina to the present, despite the desire of its residents to return to Croatia.

This small parish, with a surface area of 84 km², has been a part of Croatia in the religious sense, for it has been in the Rijeka-Senj Diocese since 1791.

The unfavorable economic, and especially political, circumstances after joining Bosnia in 1931 all up until the Homeland War in 1991 had very negative effects. This small parish suffered particularly great losses after World War II. Out of the almost 3000 residents at the beginning of the Second World War, 461 fell victim to wartime and especially postwar events. This is 13 percent of its prewar population.

The detrimental economic and political conditions caused constant emigration. The villages of Mali and Veliki Baljevac were vacated during the nineteen-sixties so that a military airstrip could be costructed in Željava. Finally, during the Homeland War in 1994, the Serbs burned down two villages in the Zavalje parish. Today approximately 300 people live in this parish.

The natural beauty and wealth of the Zavalje parish could, with the assistance of the state and all interested individuals, make possible the accelerated development and improvement of this region, which is so close to the historical city of Bihać and the Plitvice Lakes National Park.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Pfarrei Zavalje, gegründet nach dem Frieden von Svištov im Jahre 1797, erstreckt sich über die Hochebene der Flüsse Una und Korana, die vom Bergrücken Lička Plješivica dominiert wird.

In politischer Hinsicht und im Interesse der großserbischen Politik hat der König Alexander im Jahre 1931 die Pfarrei Zavalje, die damalige Gemeinde, and das Vrbas-Banat, d.h. an den Bezirk von Bihać, also an Bosnien angeschlossen. Durch eine einseitige Entscheidung der Behörden der Republik Bosnien und Herzegowina im Jahre 1946 blieb die Pfarrei Zavalje bis heutzutage Bestandteil von Bosnia und Herzegowina, trotz dem Wunsch der Bewohner, dem Kroatien zu gehören.

Diese kleine Pfarrei, mit der Oberfläche 84 km², gehört in kirchlicher Hinsicht Kroatien, beziehungsweise dem Bistum Rijeka-Senj seit dem Jahre 1791.

Die wirschaftlichen und insbesondere die politischen Verhältnisse waren nach dem Anschluß an Bosnien im Jahre 1931 und bis dem Heimatkrieg 1991 sehr ungünstig. In dieser kleinen Pfarrei gab es besonders viele Opfer nach dem Zweiten Weltkrieg. Von fast 3000 Bewohner am Anfang des Zweiten Weltkrieges waren 461 Bewohner Opfer der Kriegsezeit und insbesondere der Nachkriegszeit, was 13% der Bewohner dieser Pfarrei vor dem Krieg darstellt.

Die ungüstigen wirtschaftlichen und politischen Verhältnisse haben zur ständigen Auswanderung geführt. Wegen des Aufbaus des militärischen Flughafens in Željava in den 60-gern Jahren wurden die Dörfer Mali und Veliki Baljevac zum Auswandern gezwungen. Sließlich, im Laufe des Heimatkrieges, im Jahre 1994, haben die Serben alle Dörfer in der Pfarrei Zavalje gebrannt. Heute lebt in dieser Pfarrei etwa 300 Bewohner.

Die Naturschönheiten und Reichtum der Pfarrei Zavalje würden mit der Unterstützung des Staates, aber auch aller Einzelnen, eine schnellere Entwicklung und Fortschritt dieser Gegend ermöglichen, die sich in der Nähe von der historischen Stadt Bihać und des Nationalparks Plitvice Seen befindet.

IZ RECENZIJA

»Čitajući ovu knjigu, i čitatelj koji nije zavičajno vezan za Zavalje, zavoljet će ovaj kraj, dično Zavalje, zemlju hrvatsku, a to će za knjigu biti najbolja ocjena, dokaz da ostvaruje svoju svrhu, pronosi lijepu riječ o Zavalju, Zavaljčanima, ponosnim Hrvatima, ljudima koji dobro znaju zašto žive, i u svojoj ljudskosti, s vjerom u Boga, što im je činiti u životu.

Pred nama je rukopis knjige koja je istinski, divan spomenik kraju, zavičajnoj sreći, domoljublju i rodoljublju, nadi i vjeri, vječnom nadahnuću gledanja u dolazeće. Zaslužio ga je ovaj kraj, gledajući na ljudskost, bogobojažljivost, domoljublje, vjeru, hrvatstvo. Jednostavno rečeno: nije ovo mjesto sudbina slučajno podarila ovakvim darom. Zaslužili su Zavaljčani. Zaslužilo je Zavalje ovakvu monografiju«.

U Zagrebu, 1. studenoga 1998.

Prof. dr. sc. Vlado Pandžić
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku

»Područje Zavaljske župe poklapa se s predgorskom stepenicom (rubni dio tzv. Unsko-Koranske zaravni) i SI gorskom fasadom gorskog hrpta Plješivice. Nedjeljiv je dio u geomorfološkom pogledu prirodne cjeline gorskog hrpta. Uzimajući u obzir prirodne, povijesne, etničke i gospodarstvene kriterije, Zavaljska župa neprijeporno je dio državnog prostora Hrvatske. Nesumnjivo da takav zaključak slijedi iz analitički razgloblјene problematike u knjizi Ivana Dujmovića, što je jedna od najvrijednijih i najznačajnijih spoznaja koju nam monografija prezentira.

Nepobitno to dokazuje provedena analiza značajki geografskog položaja, elemenata prirodne osnove, gospodarstva i pučanstva istraživanog kraja. U tom smislu knjiga nosi elemente izvornosti koji su vrijedan prilog poznavanju regionalno-geografskih osobitosti tog nedjeljivog dijela hrvatskog etnikuma. Razrađena problematika svojim pristupom i metodama u potpunosti se uklapa u suvremene tijekove razvoja zemljopisa kao znanosti u Hrvatskoj, vjerujemo i u okvirima Bosne i Hercegovine. Znači to istodobno da se rad može usporediti s monografijama slične tematike na polju zemljopisa i

povijesti, kako po organizaciji rukopisa, utemeljenosti objašnjenja i zaključaka, tako i po usklađenosti stručnog nazivlja s prihvaćenim ili propisanim nazivljem u Hrvatskoj«.

U Zagrebu, 09. ožujka 1999.

Akademik, prof. dr. sc. Andrija Bognar
Zavod za geografiju i prostorno uređenje
Geografski odsjek PMF-a

»Dujmovićevom knjigom dobili smo cjelovitu monografiju o župi Zavalje. To nije neko veliko područje, ali je veoma važno i za hrvatsku državu i za Crkvu u Hrvata. Autor se potrudio da dade jedan solidan pregled crkvenih zbivanja, sve tamo od Svištovskog mira pa do najnovijeg krova na skočajskoj crkvi. Unutar tog dvjestogodišnjeg perioda mnogo se toga dogodilo što vrijedi zapisati, pogotovo u ovo vrijeme kada je svaka usmena predaja u opasnosti da se ugasi. Dujmović je to osjetio i marno skupljao podatke kako iz pisanih dokumenata, tako i iz predaje koja još dosta može pružiti. Na području kakvo je zavaljska župa razumljivo je da su ključnu ulogu igrali župnici. U njima su ljudi imali potporu u svojoj vjeri, ali također i potporu u svojoj čvrstoj navezanosti na hrvatsko biće, jer su svećenici dolazili iz senjske biskupiije gdje se uvijek gajio zdrav nacionalni osjećaj. Iako je bilo prijedloga da se ta župa pripoji banjalučkoj biskupiji, senjsko-modruški biskupi nisu taj prijedlog nikada ni uzimali u razmatranje, tako da nam danas biskupijska granica pokazuje točno kuda je 1791. određena državna granica.

Slikovni materijal u knjizi dobro ilustrira pisani tekst. Korišteni su do sada svi poznati izvori i sva literatura, ali je malo reći da je djelo sinteza svega onoga što je do sada bilo raspršeno, jer je u knjizi dosta toga što do sada nije bilo poznato, ili bar nije bilo pristupačno svima koji žele nešto više znati o Zavalju«.

U Rijeci, 25. siječnja 1999.

Msgr. dr. sc. Mile Bogović
ap. administrator
Senj
Cimiter 7

»Knjiga Ivana Dujmovića prestavlja hrabar pokušaj da se monografski na jednome mjestu progovori o svim onim zanimljivostima, prirodnim i kulturnim znamenitostima, stanovništvu, gospodarstvu, povijesnim događajima, brojnim žrtvama, vjerskom životu, govoru i običajima Hrvata na području općine Zavalje u posljednjih dvjesto godina. Pisana je na osnovu istraživanja relevantnih izvora i literature. Prvi put autor donosi niz vrijednih svjedočenja, podataka i dokumenata. Knjiga je pisana stručno, laganim stilom te razgovjetno. Kao takva ona predstavlja značajan doprinos daljnjem sustavnom poznavanju i istraživanju zavičajne povijesti zavaljske župe. Ona je stvarni spomenik zavaljskoj župi i sudionicima povijesnih zbivanja te brojnim hrvatskim žrtvama u razdoblju od 1791. do 1999. godine. zasigurno njezino objavljivanje bit će i vrijedan prilog hrvatskoj historiografiji«.

U Zagrebu, 20. siječnja 1999.

Mr. sc. Zdravko Dizdar
Hrvatski institut za povijest
Zagreb
Opatička 10

VRELA I LITERATURA

Vrela

Neobjavljena arhivska građa

1. C. Kr. zapovjedništvo u Zagrebu kao Krajiška zemaljska upravna oblast, Gradevinski odjel, Hrvatski državni arhiv,
   Bau 1875.,
   Bau 1876. 27-18/10, 27-18/3
   Bau 1877. 1576
   Bau 1878. 9-5/7, 9-1/193
   Bau 1878. 19-17/13
2. C. Kr. zapovjedništvo u Zagrebu kao Krajiška zemaljska upravna oblast, Unutrašnji odjel, Hrvatski državni arhiv,
   Innere 1873.
   Innere 1874.
   Innere 1881., Izvadak iz Zapisnika o zaključcih občinskoga vjeća u Zavalju dne 27. ožujka 1881.
3. Okružni narodni odbor za Liku, Gospić
   Dopis upućen Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske u Zagrebu, br. 13582 od 26./V.1947.
4. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu
   Dopis upućen Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske u Zagrebu
   br. 8894-1-I-4-1947 od 23./VI.1947.,
   br. 537/1947 od 8./IV.1947.
5. Županijska izvješća Ličko-krbavske županije od 1895-1917. (Kotar Korenica- Upravna općina Zavalje)
6. Hrvatski državni arhiv, Fond MUP-a RH br. VI-2 od 1-486
7. HDA, Fond, 3. oružničke pukovnije, Doglasno izvješće zapovjedništva oružanog voda 3. oružničke pukovnije br. 88, Bihać 9./III.1943.
8. HDA, Fond, 3. oružničke pukovnije, Doglasno izvješće zapovjedništva oružničkog voda Bihać 3. oružničke pukovnije
   br. 88/Taj. od 9./IV.1943.
9. HDA, Oružničko vodno zapovjedništvo Bihać: Izvješće o prilikama na području od 26./III.1944.
10. Školsko Izviestje (Otočke pukovnije) od 22. srpnja godine 1868.
11. Iskaz o stanju gornje učione tečajem mjeseca ožujka godine 1890. Opće pučke mješovite učione u Zavalju

12. Iskaz o stanju gornje učione tečajem mjeseca ožujka godine 1890. Obće pučke mješovite učione u Skočaju
13. Presuda Okružnog suda u Gospiću br. Stup. 86/46 pd 17./I.1947.
14. Usmeni iskaz autoru godine 1998. Msgr. Mile Pecića Dekana Slunjskog dekanata
15. Pismeni iskaz autoru godine 1997. Ljubice Putanec, rodene Rupčić, Taborne zapovjednice Ustaške uzdanice u Zavalju godine 1941.
16. Usmeni iskaz autoru god. 1998. Petra Živkovića iz Dobrenice
17. Institut za etnologiju i folkloristiku HAZ-u, Zbornik Luke Marjanovića I., (rukopisna grada)
18. HDA, Fond Hrvatskog Državnog Sabora - Predsjednički spisi br. 418/42.

Objavljena arhivska građa

1. Političko i sudbeno razdijeljenje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta (po posljednjem popisu godine 1890.). Kraljevski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1892.
2. Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji., Kralj. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., Tisak Kralj. Zemalj. Vlade
3. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31./I.1921.
4. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31./III.1931. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, Beograd 1937.
5. Stanovništvo Bosne i Hercegodine, Narodnosnovni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995.
6. Korenčić, M. (1979.): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971. Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, JAZU, knjiga 54.
7. Šematizmi Senjske biskupije 1828., 1838., 1863., 1867., 1868., 1895., 1902., 1903., 1906., 1907., 1908., 1909., 1910., 1912., 1913., 1914., 1915., 1916.
8. Militär Schematismus 1856. des Österreichischen Kaiserthumes, Wien, 1856.
9. Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji (1974.).
10. Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb (1974.)
11. Izvješće Matice Hrvatske za godine 1893. str. 165.
12. Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I., 1905. Zagreb, 1913.,4.
13. Lakatoš, J.: (1914.): Narodna statistika, Zagreb, 1914.

Neobjavljeni radovi (rukopisi)

1. Aktivnost Hrvatskog vijeća obrane - Izvješće, Glavni stožer HVO-a Regija Bihać (1993.)
2. Bujanović, J. (1996.): »Sjećanja«
3. Dizdar, Z. (1997.): 373. pješačka divizija Tigar (Hrvatska)
4. Dujmović, I. (1965.): Zavaljski ikavski govor, Diplomski rad Zagreb, 1965.
5. Franjić, Ž. (1996.): Glavni imenik Niže pučke škole u Zavalju za razdoblje od školske godine 1910/1911. do 1942. (Rukopis)
6. Izvješće Župnog ureda sv. Ante u Bihaću od 11./I.1997. (Blagoslov kuća u selima zavaljske župe)
7. Komisija za utvrdivanje ratnih i poratnih žrtava Sabora Drugog svjetskog rata Republike Hrvatske (Rukopis), Zagreb, 1998.
8. Liste kartona KPD-a Hrvatske. Evidencija HDPZ-a Zagreb (1999.)
9. Marjanović, L. (1912.): »Uspomene«, Našice (Rukopis)
10. Perc, Š. (1895.): Statistički opis uprave i gospodarenja šumah od postanka 1879. do konca 1895. godine
    Otočka imovina općina (Elaborat)
11. Sparožić, B. (1836.): Izvješće župnika župe Zavalje o pastoralnom i gospodarskom položaju Zavalja za godinu 1836/1837., Arhiv stolnog kaptola u Senju, Senjsko-Modruška (Krbavska biskupija)
    S latinskog preveo dr. Josip Barbarić (Rukopis)
12. Spomenica Župe sv. Ante u Bihaću

Tisak

1. Devčić, I. (1895.): Na otočkom Kordunu, Vienac-Zagreb
2. Dujmović, D. (1919.): Besramna propaganda činovnikah Karađorđeve Vlade u SHS, Narodni List od 19. listopada 1919., New York
3. Glas Koncila br. 42 (1997.)
4. Glavač, S. (1937): Regni Sclavoniae et Croatiae 1673. Faxim. Izdao M. Vanino, Sarajevo 1937.
5. »Hrvatski domobran« Zagreb, Glasilo društva ratnih veterana (1991.-1998.): br. 3(19) god. III. 1993., br. 1(23) god. IV. 1994., br. 2(24) god. IV. 1994., br. 6(40) god. VI. 1996., br. 5(45) god. VII. 1997., br. 1(41) god. VII. 1997.
6. Hrvatski narod br. 129, Zagreb (23./VI.1941.)
7. Mostovi br. 1., 2. (God.I.) List Slunjskog Dekanata (1980).
8. Mostovi 1988., 1989., 1990., 1991., 1994., 1995., 1997. - Godišnjak Slunjskog Dekanata
9. Narodne novine br. 207 od 12./IX.1874., Zagreb
10. Narodne novine br. 219 od 24./IX.1878., Zagreb
11. Narodne novine br. 32/62, Zagreb
12. Narodne novine br. 38 od 28./V.1941., Zagreb
13. Narodne novine br. 43 od 4./VI.1941., Zagreb
14. Nova Hrvatska br. 58(9./III.1943.) Bihać je dao najveće žrtve za Hrvatsku
15. Nova Hrvatska br. 66 (14./III.1943.)
16. Nova Hrvatska br. 66 (18./III.1943.)
17. Službene novine 233-XCVI, 1929.
18. Službene novine 212-LVIII, 1931.
19. Službeni vjesnik Biskupije senjske i modruške ili krbavske Senj, 1928. (God.XII.br.1.)
20. Službeni vjesnik Biskupije senjske i modruške ili krbavske Senj, 1933. (God.XVII. br. 2.)
21. Službeni vjesnik Nadbiskupije Riječko-senjske od 10./III.1970. (God.II.br.1.)
22. Zaključak Županijske skupštine od 1. lipnja 1897. tek.br. 8., U Senju 1897., Tiskara Ivo pl. Hreljanović

1. Bach, F., (1853): Otočaner Regiments-Geschichte Karlstadt
2. Baković, A., (1994): Stradanje crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu - Svećenici žrtve rata i poraća 1941-1945. i dalje, Zagreb
3. Bognar, A. (1987.): Tipovi reljefa Hrvatske, Zbornik II. Znanstvenog skupa geomorfologa SFRJ, Gospić - Južni Velebit 1987.
4. Bosanac, S. (1897): Junačke pjesme knj. II, MH Zagreb
5. Colić, M., (1988): Pregled operacija na Jugoslavenskom ratištu 1941-1945. Beograd
6. Cuvaj, A., (1909): Građa za povijest školstva Sv. III., str. 252 (1911.): Građa za povijest školstva Sv. VI., str. 151 (1913.): Građa za povijest školstva Sv. IX. str. 185, sv. X. str. 432, Zagreb
7. Dizdar, Z., više autora, (1987): Bihaćka partijska organizacija 1941-1945, Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), Tom II., Institut za istoriju, Banja Luka
8. Draganović, K., (1939): Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Izdanje Akademije »Regina Apostolorum«, Nova Tiskara Vrček i dr., Sarajevo
9. Franić, D., (1910): Plitvička jezera, Kr. zemaljska tiskara, Zagreb
10. Fras, F., (1988.): Topografija Karlovačke Vojne krajine, (pretisak iz 1935.) Ličke župe Gospić
11. Gavranović, B., (1972.): Pokušaj gradnje Katoličke crkve na Križu »Kod Bihaća« Dobri pastir, G.XXI.-XXII. (posebni otisak) Sarajevo
12. Gavranović, B., (1959.): Povijest franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bosanskoj Krajini, Dobri pastir
13. Hamm, J., (1947.): Gramatika starocrkveno-slavenskog jezika I., NZH, Zagreb
14. Horvat, I., (1925.): O vegetaciji Plješivice u Lici, Geografski vjesnik, Zagreb
15. Horvat, R., (1941.): Lika i Krbava, MH Zagreb
16. Jurlina, B., (1195.): Bihać-užas i čudo, Zagreb
17. Klemenčić, M., više aputora (1996.): Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske 1918-1992., Hrvatske županije kroz stoljeća, ŠK, Zagreb
18. Klemenčić, M., više autora, (1994.): Granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine u području Ličke Plješivice (str. 397-405.), Spomenica Ljube Bobana (1933-1994), Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
19. Kussan, (1852.): Geschichte des Oguliner Regiments

20. Landikušić, R., (1942.): Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske (Vlastita naklada), Zagreb
21. Leskovar, J., (1993.): U Bišću, Sabrana djela I., Ogranak MH Pregrada
22. Lopašić, R., (1890.): Bihać i Bihaćka krajina, MH Zagreb
23. Mandić, M. (1910.): Povijest okupacije Bosne i Hercegovine (1878.), MH Zagreb
24. Marjanović, L., (1898.): Hrvatske narodne pjesme, Junačke pjesme Muhamedovske, MH Zagreb
25. Marjanović, L., (1864.): Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Gornjoj hrvatskoj krajini i u Turskoj Hrvatskoj, MH Zagreb
26. Mihovilović, A., (1993.): Hitac u leđa, Pula
27. Mirković, M., (1963.): Plješivica, Geografski glasnik 25, str. 81-104., Zagreb, 1964.
28. Nehajev, M., (1932.): Rakovica, Zagreb
29. Ogrizović, M., (1969.): Bog (Spomen iz djetinjstva), Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knj. 72. MH Zagreb
30. Painković, N., (1880.): Schema der Grenz-Landes-Verwaltung, Agram
31. Pavičić, S. (1962.): Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Knj. br. 1, JAZU Zagreb
32. Pečarić, J., (1998.): Srpski mit o Jasenovcu, Hrvatski institut za povijest (125, 188)
33. Penzar, B., I. (1978.): Razvoj mreže meteoroloških stanica u Hrvatskoj u XIX. stoljeću, Zagreb
34. Polšak. A., više autora, (1978.): Tumač za list Bihać L 33-116, Beograd
35. Popović, S., više autora, (1987.): Partijska organizacija Bihaća i razvoj oružanog ustanka, organizacija i organa NOP-a u bihaćkom srezu (jul, 1941-jul, 1942.)
36. Pražić, M., (1940.): Plješevica-Plješivica, Hrvatski planinar Sv. 36. str. 97., Zagreb
37. Rajković, P., (1985.): Šaljive zgode popa Pere, Rijeka
38. Ravlić, A., (1987.): Velika Kladuša kroz stoljeća, str. 74-78, Skupština općine Velika Kladuša
39. Roglić, J., (1951.): Unsko-koranska zaravan i Plitvička jezera, str. 49-68., Geografski glasnik 13., Zagreb
40. Rubin, D., (1938.): Milan Ogrizović, život i rad, Tiskara Kuzma Rožmanić, Zagreb
41. Šebečić, B., (1995.): Povijest istraživanja i eksploatacija bituminoznih i kerogenih nalazišta Hrvatske, Rudarsko-geološko naftni zb. 7., (97-130.), Zagreb
42. Šebečić, B., (1996.): Rudarski poduzetnici u Hrvatskoj od sredine XIX. do sredine XX. stoljeća, Rud.-geol. naft. zb., 8., (139-174), Zagreb

43. Šljivo, G., (1982.): Prva godina rada austrijske konularne agencije u Banja Luci (str. 47-54), Historijski zbornik, Banja Luka
44. Šulek, B., (1882.): Hrvatski ustav ili konstitucija, Dionička tiskara 1883., Zagreb
45. Tkalčević, A., (1860.): Put na Plitvice, Tiskom Ljudevita Gaja, Zagreb
46. Utješanović- Ostrožinski, O. (1988.): Kućne zadruge, Vojna krajina, Zagreb (Izbor: Drago Roksandić)
47. Valentić, M., (1981.): Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881., Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb
48. Vranješ-Šoljan, B., više autora, (1996.): Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881-1918.) Hrvatske županije kroz stoljeća, ŠK Zagreb
49. Bihać u novijoj istoriji (1918-1945.), Tom I., Institut za istoriju, Banja Luka
50. (1872): Gerichts-Bezirks-Eintheilung und alphabeticsches Ortschafts-register der croatisch-slavonischen Militär-Grenze, Agram
51. (1904.): Stenografički zapisnici i prilozi Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1901-1906.), Kraljevska zemaljska tiskara Zagreb
52. (1944.): Hrvatska enciklopedija, Sv. I., str. 525., Zagreb
53. (1962.): Zbornik za narodni život i običaje, Knj. 41., JAZU Zagreb
54. (1965.): Bihaćka Republika 4./XI.1942.-29./I.1943. Zbornik članaka Knj. I., Muzej AVNOJ-a i Pounja u Bihaću
55. (1965.): Bihaćka Republika 4./I.1942.-29./I.1943. Zbornik dokumenata Knj. II., Muzej AVNOJ-a i Pounja u Bihaću
56. (1993.): Hrvatski biografski leksikon III., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
57. (1942.): Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države sastavljeno na temelju dokaznog gradiva, Zagreb, tzv. Siva knjiga
58. (1976.): Zbornik NOR, V/36 str. 543., Beograd, 1976.
59. (1996.): Pravni fakultet u Zagrebu (1776-1996.)
Knjiga I. Svezak 1
Knjiga II. Svezak 1.
Knjiga III. Svezak 1.

BILJEŠKA O PISCU

Mr. **Ivan Dujmović** roden je u Bihaću 2. listopada 1937. godine. U gradu koji je više puta bombardiran tijekom Drugog svjetskog rata proveo je djetinjstvo. Poslijeratni život sedmeročlane radničke obitelji s tradicionalnim nazorima postavili su mu putokaz za idealističke nazore na svijet. Otac Mile proveo je od godine 1939. do 1945. na radu u Njemačkoj. Majka Katarina rođena Rukavina, suočena s ratnim nedaćama i poratnom nepravdom utjecala je na njegovo realno i kritičko gledanje na svijet.

Realnu gimnaziju završio je u Bihaću. Profesor je povijesti, zemljopisa, te nastavnik hrvatskoga jezika. Sva tri studija završio je u Zagrebu. Na PMF magistrirao je prirodne znanosti - *Geomorfološke osobine sjeveroistočnog dijela Žumberačke gore.* Objavio je nekoliko radova u stručnim publikacijama. Radi na doktorskoj disertaciji - *Fizičko-geografske značajke Samoborskog gorja.*

Bavi se poezijom i satirom. Dosad je objavio tri zbirke:
- *Intima* - zbirka pjesama (Samobor, 1993.)
- *Ognjište* - zbirka domoljubnih pjesama (Samobor, 1993.)
- *Trn* - aforizmi, epigrami, satire (Zagreb, 1996.)

Radove objavljuje u *Modroj lasti*, *Samoborskom listu*, *Sraki*, *Zborniku pisaca »August Šenoa«* i drugdje.

Iskreni osjećaj prema domovini, zasnovan na Starčevićevim državotvornim nazorima, te Matoševoj ljubavi prema Hrvatskoj, uz veliku kritičnost i realizam prema stvarnosti, prate ga cijeli život. Slijediti takve uzore značilo je u uvjetima jednostranačkog (srbokomunističkog) sustava biti stalno na iskušenju.

Zbog svoga rodoljublja prisiljen je potražiti egzistenciju izvan rodnog grada. Odlazi u Slavoniju - Đakovo, gdje se zapošljava i osniva obitelj.

Kao nepoćudna osoba u bivšem (srbokomunističkom) sustavu od školskih dana pa sve do 1990. godine bio je pod prismotrom. Godine 1965. zbog političkog djelovanja protjeran je sa sveučilišta u rodni grad, a 1971. i kažnjen strogim zatvorom u trajanju od 18 mjeseci (reagiranje na dopunu

Ustava SRH, te neslaganje s političkim prilikama 1971.). Kaznu je izdržavao u Požegi.

U Samobor dolazi godine 1975. i radi na više škola (Bregana, Rude). Dosljedan svom idealizmu svjesno se uključuje u rad HDZ-a. Osnivač je (suosnivač) Općinskog ogranka HDZ-a u Samoboru, te postaje njegov prvi predsjednik. Nakon izbora 1990. zastupnik je u prvom hrvatskom državotvornom Saboru, gdje zastupa samoborsku općinu u Vijeću općina. Zbog kontinuiteta u političkom djelovanju na uspostavi nezavisne države Hrvatske odlikovao ga je predsjednik Republike dr. Franjo Tuđman (1996.) Redom hrvatskog pletera.

Autor se u svoje ime i u ime izdavača zahvaljuje onima koji su pomogli da se objavi ova knjiga:

Ministarstvo financija Republike Hrvatske, Zagreb
Lička izvorna skupina »Plješivica«, Zagreb

*U knjižnici "Naša riječ" udruge umjetnika **"August Šenoa"** tijekom godine 1998. i 1999. izišle su slijedeće knjige:*

68. Marijan Špoljar, *Prigorje vu popevki*, Zagreb, 1998.
69. Stjepan Komes, *Ćelija u Szombathely-u*, Zagreb, 1998.
70. Marija, Marina Horvat Milardović, *Glas ponosa*, Zagreb, 1998.
71. Divna Šolaja, *Moj prijatelj - Reiki i ja*, Zagreb, 1998.
72. Zbornik V., *Naša Riječ*, Zagreb, 1998.
73. Josip, Antun, Mate Slavić, *Alge na dlanu*, Zagreb, 1998.
74. Stjepan Komes, *Malo sunca malo nade*, Zagreb, 1999.
75. Josip Grosek, *U našem dvorištu kamenom*, Zagreb, 1999.
76. Ivan Dujmović, *Povijest Zavaljske župe*, Zagreb, 1999.

ISBN 953-6247-47-X

9 789536 247479